

CELE TREI CRIȘURI

Revistă de cultură

Director: Antonio FAUR

O româncuță vrednică

COLABORATORII ACESTUI NUMĂR:

**Marian-Cornel TRANDAFIR, Florin NEGRUȚIU,
Cristian-Nicolaie BALAJ, Lucian ROPA, Mădălina ROPA, Antonio FAUR**

CELE TREI CRIȘURI
Director-fondator: George BACALOGU
Director (seria a III-a): Antonio FAUR

Revista apare cu sprijinul Asociației Culturale Crișana

REDAȚIA:

Viorel FAUR,
secretar general de redacție

Redactori – istorie:

Barbu ȘTEFĂNESCU

Ioan HORGA

Redactori – literatură:

Corneliu CRĂCIUN

Miron BLAGA

Redactori-actualitate:

Radu ROMÎNAȘU

Diana IANCU

CELE TREI CRIȘURI

ISSN-1221-5716

Revistă de cultură

Redacția: Oradea,

Aleea Rogerius, nr. 1,

Bl. G6, Ap.78

Tipar: Metropolis SRL Oradea

Tel.: 0259 472 640

CUPRINSUL:

STUDII ȘI ARTICOLE DE ISTORIE

- **Marian-Cornel TRANDAFIR**, *Aspecte cu privire la datarea și atribuirea etnică a valurilor de pământ din Dobrogea* 1
- **Florin NEGRUȚIU**, *Învățământul teologic în Transilvania la începutul secolului al XX-lea* ..15
- **Cristian-Nicolaie BALAJ**, *Noi informații despre legislația școlară din Ungaria (1907-1918) cu privire la învățământul confesional*....53
- **Lucian ROPA, Mădălina ROPA**,
„Sistematizarea teritoriului și a așezărilor” - deviza sub care Ceaușescu intenționa să șteargă de pe harta României peste 7 000 de sate.....57
- **Antonio FAUR**, *O inițiativă remarcabilă a istoricului Viorel Faur – înființarea și conducerea fundației „Cele trei Crișuri” din Oradea (1990-2000)* 65

EVENIMENTE:

Un important eveniment științific:

- **Antonio FAUR**, *Aniversarea unui sfert de veac de la reînființarea Centrului de studii transilvane al Academiei Române – Filiala Cluj-Napoca*.....77

STUDII ȘI ARTICOLE DE ISTORIE

ASPECTE CU PRIVIRE LA DATAREA ȘI ATRIBUIREA ETNICĂ A VALURILOR DE PĂMÂNT DIN DOBROGEA

Marian-Cornel TRANDAFIR*

Valurile care brăzdează mijlocul Dobrogei între Cernavodă și Constanța, în punctul cel mai îngust al provinciei sunt în număr de trei: valul mic de pământ, valul mare de pământ și valul de piatră. Mentalul colectiv al românilor a legat valurile de pe teritoriul țării noastre de numele împăratului Traian, motiv pentru care ele sunt cunoscute și sub numele de „troiane”. O localitate situată în apropiere de aceste valuri a primit chiar denumirea de Valul lui Traian.

Prima menționare scrisă despre valuri are loc la mijlocul secolului al XVII-lea, când călătorul turc Evliia Celebi, trecând prin Dobrogea observă urmele de clădiri și cetăți de lângă val. Și remarcă faptul că casele satelor din zonă au fost făcute cu material din acest val. Evident vorbea despre valul de piatră și castrele adiacente care a fost transformat în cariere de localnici. În secolul al XIX-lea călătorii străini culți din Europa s-au înmulțit. Astfel atașatul militar francez Hector de Béarn, în 1828, emitea supoziții asupra celor care le-au ridicat. În 1837 și 1839 ofițerii germani Helmut von Moltke și baronul von Vincke au cercetat cele trei valuri lăsând unele date despre ele. În același an 1839, consulul Marii Britanii la București, Robert Gilmour Colquhoun a făcut unele remarci asupra valurilor după o călătorie de-a lungul lor¹. La mijlocul secolului al XIX-lea francezul Xavier Hommaire de Hell și învățatul român Ion Ionescu de la Brad făceau datări ale valurilor. Prima lucrare științifică despre cele trei valuri a fost întocmită de inginerul francez Jules Michel. În calitate de membru al Comisiei franceze europene a Dunării, în 1855 a fost însărcinat să traseze un drum care să lege Dunărea de Marea Neagră. El a urmărit îndeaproape traseele celor trei valuri lăsând o descriere tehnică a lor destul de precisă și completă². Între anii 1884-1885 cele trei valuri au fost supuse unor cercetări sistematice de către arheologul german Karl Schuchhardt, care va reveni din nou în 1898 și 1917.

În jurul anului 1900 marele arheolog român Grigore Tocilescu însoțit de inginerul topograf Pamfil Polonic au întreprins o cercetare amănunțită a valurilor, observațiile făcute de Tocilescu fiind de referință pentru următorii cercetători.

---

*Doctor în istorie, muzeograf la Muzeul Cetății Oradea.

¹ Sergiu Iosipescu, „Informații engleze din 1839 despre „Valul lui Traian” din Dobrogea”, în *Pontica* (Constanța), X, 1977, p.362-363

² Petre Aurelian, „Date noi în legătură cu valurile antice de apărare din Dobrogea”, în *BMI* (București), nr.2, 1973, p.27

Moartea prematură a acestuia anulând proiectul publicării pe larg a cercetărilor și planurilor amănunțite³.

În timpul ocupației germane a Dobrogei din primul război mondial, Karl Schuchhardt a efectuat săpături arheologice în câteva castre aparținând valurilor de pământ, rezultatele sale întărind observațiile și concluziile lui Tocilescu⁴.

Dintre istoricii și arheologii români, Vasile Pârvan și Nicolae Iorga s-au preocupat în trecere de problema valurilor, cei doi admitând opiniile lui Tocilescu și Schuchhardt. O atenție deosebită i-a acordat problemei Radu Vulpe care, în 1938, publică pe baza cercetării istoriografiei și a propriilor observații pe teren noi concluzii asupra celor care au ridicat fortificațiile.

Intensificarea cercetărilor arheologice, după 1948, în România a readus în atenția cercetătorilor valurile din Dobrogea. Astfel în 1950, Eugen Comșa reluând cercetarea valului mare de pământ și a celui de piatră face descoperiri și observații care schimbau fundamental concluziile referitoare la data și atribuirea etnică a constructorilor acestor valuri⁵. Cercetările au fost continuate în anii 1960 de către Ion Barnea, Petre Diaconu și Sebastian Morintz. Secțiuni în val cu ocazia unor lucrări utilitare au mai fost efectuate în anii următori sub supravegherea lui Adrian Panaitescu și Gheorghe Papuc.

Valul mic de pământ, care este cel mai sudic, pornește de pe malul Dunării, la mai puțin de 1 km nord de satul Cochirleni. Se îndreaptă spre est trecând pe la nord de satul Irvinez. În regiunea aflată la sud de orașul Medgidia, prezintă o întrerupere de 4 km. Întreruperea a fost pusă pe seama terenului accidentat care îndeplinea funcția valului. Radu Vulpe considera că întreruperea se datora faptului că valul nu a fost terminat, construcția lui începând de la capete, încheierea lucrării trebuind să aibă loc undeva pe la mijlocul Dobrogei. Petre Diaconu nu a fost de acord cu această afirmație, notând faptul că fiind obiectiv militar, construcția lui a început concomitent pe toată lungimea lui⁶. Dinspre Medgidia valul ocolește pe la nord satul Ciocârlia de Sus, îndreptându-se spre răsărit, oprindu-se pe malul Mării Negre, la sud de vechea cetate a Tomis-ului. La sud-vest de Constanța valul mic este secționat atât de valul mare de pământ cât și de cel de piatră.

Valul mic de pământ se prezintă ca o simplă ridicătură de pământ de 1-3 m înălțime, cu o lățime de 7-10 m având o lungime de 61 km. Este prevăzut pe latura sa sudică cu un șanț de apărare lat de 7-10 m și adânc în unele locuri de peste 1 m⁷. De-a lungul traseului său nu prezintă vreo urmă de castru, castel sau turn.

³ Ioana Cristache Panait, Panait I. Panait, „Grigore G. Tocilescu (1850-1909)”, în *Studii și articole de istorie* (București), XXXIX-XL, 1979, passim

⁴ Ion Barnea, Ștefan Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei. Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos*, vol.III, București, Ed. Academiei R.S.România, 1971, p.104-108

⁵ Eugen Comșa, „Cercetări și observații în legătură cu valurile din Dobrogea”, în *SCIV* (București), tom II, nr.2, iulie-decembrie 1951, p.233

⁶ Petre Diaconu, „Cîteva considerații în legătură cu valurile din Dobrogea”, în *Pontica* (Constanța), V, 1972, p.373-374;

⁷ *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2001*, Buziaș, 2002, p.323; Gheorghe Papuc, „Despre valurile transdobrogene”, în *Pontica* (Constanța), XXV, 1992, p.328; Adrian

Pentru încadrarea cronologică a valului mic de pământ nu există nici un element concret. Singur lucru asupra căruia toți cercetătorii au căzut de acord a fost că este cel mai vechi. Întrucât șanțul de apărare este orientat de-a lungul laturii sudice este de la sine înțeles că valul a fost ridicat de o populație din nordul Dobrogei. Cei care l-au construit au urmărit să cuprindă în teritoriul ocrotit de val porturile Axiopolis și Tomis. Valul mai protejează și o fâșie de pământ aflată la sud de râul Carasu, fâșie suficient de largă pentru a asigura securitatea navigației pe această apă. După aceste constatări Petre Diaconu nota că autoritatea politico-militară care a ordonat ridicarea valului a fost una prin excelență navală, avansând ipoteza că valul reprezenta o frontieră între bulgari și bizantini. Bizantinii ridicându-l prin intermediul unei populații locale sau clientelare (avari, nordici) în încercarea de a opri expansiunea statului bulgar la gurile Dunării. Aceste lucruri s-ar fi putut întâmpla la sfârșitul secolului al VII-lea, după ce drujinele lui Asparuh s-au așezat în nord-estul Bulgariei⁸. De aceeași părere s-au arătat Radu Florescu, Radu Ștefan Ciobanu⁹ și mai târziu Oana Damian¹⁰. În schimb Ion Barnea nu face datarea valului dar îl atribuie unei populații barbare care, într-un moment dat, a stăpânit nordul Dobrogei.

Valul mare de pământ pornește de pe malul Dunării din același loc cu valul mic de pământ. Pe o lungime de 4 km spre est de la Cochirleni valul mare suprapune valul mic. La Gura Ghermelei, aflată pe malul stâng al râului Carasu, după doar 7 km, dispare. Reapare după 13 km în punctul numit de localnici „la Pietre”. De la locul „la Pietre” până la est de gara localității Castelu se conturează pe malul stâng al Carasu-ului. La est de Castelu, la circa 1 km vest de Poarta Albă, valul traversează, de la sud la nord, valea Carasu-ului, loc unde este secționat de valul de piatră. Formează un arc de cerc ocolind pe la nord o serie de localități ca: Murfatlar, Valea Seacă, Valul lui Traian, coborând ușor spre sud, ajungând la vest de Constanța, ca apoi să se oprească pe malul mării, la o depărtare de aproximativ 2 km de zidurile cetății Tomis¹¹.

Valul mare de pământ are o lungime de 54 km. Este înalt de peste 3,5 m cu lățimea la bază de 15-20 m, cu pantele egale, prevăzut pe ambele sale laturi cu câte un șanț. Cel nordic, cu profil în V este vizibil mai larg și mai adânc, lat de circa 10

Rădulescu, Ion Bitoleanu, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare. Dobrogea*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1979, p.162

⁸ Petre Diaconu, „Cîteva considerații în legătură cu valurile din Dobrogea”, în *Pontica* (Constanța), V, 1972, p.378

⁹ Radu Florescu, Radu Ștefan Ciobanu, „Problema stăpînirii bizantine în nordul Dobrogei în sec. IX-XI”, *Pontica* (Constanța), V, 1972, p.386; Radu Florescu, „Limesul dunărean bizantin în vremea dinastiilor isauriană și macedoneană”, în *Pontica* (Constanța), XIX, 1986, p.172

¹⁰ Oana Damian, „Despre prezența politică bizantină la Dunărea de Jos în secolele VII-X”, în *Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani*, coordonatori: Ionel Cîndea, Valeriu Sârbu, Marian Neagu, Brăila, Ed. Istros, 2004, p.302

¹¹ Petre Diaconu, „Cîteva considerații în legătură cu valurile din Dobrogea”, în *Pontica* (Constanța), V, 1972, p.374

m, cu o adâncime în prezent de 3 m, amplificând efectul barierei de pământ. Cel din partea sudică este lat de circa 5 m și adânc de 1 m. La data construcției este estimat că obstacolul avea cel puțin 9-10 m¹². Valul are un miez de piatră de dimensiuni mici legate cu pământ galben, ridicându-se pe o înălțime de 2-3 m în zona centrală fiind acoperit cu pământ. Lățimea miezului la bază este de circa 8 m.

Eugen Comșa și Emil Condurachi au opinat plecând de la existența celor două șanțuri, că valul mare de pământ a fost folosit în etape diferite când de o populație aflată în sudul Dobrogei, când de alta aflată în nordul Dobrogei¹³.

Cercetările arheologice efectuate la Cochirleni în luna octombrie a anul 1966 sub coordonarea lui Ion Barnea la care a luat parte și Petre Diaconu, au conștientizat că șanțul de pe latura sudică a fost făcut din necesități tehnice în aceeași epocă cu cel de pe latura nordică. Întrucât pământul scos de pe latura nordică nu a putut asigura înălțimea proiectată a valului, constructorii au fost obligați să scoată pământ și de pe latura sudică, care a avut ca rezultat realizarea șanțului de pe latura sudică¹⁴. Observațiile rezultate confirmând supoziția lui Grigore Tocilescu privind contemporaneitatea celor două șanțuri formulată în anul 1900.

Pe latura sa sudică valul este înzestrat cu o serie de întărituri, castele de pământ, unele mai mari, altele mai mici, dispuse la intervale relativ regulate în medie 1 km. Spre Dunăre și țărmul maritim se observă o desime mai accentuată. Germanul Karl Schuchhardt a precizat la începutul secolului XX, că numărul acestor fortificații se ridică la 34 mari și 30 mici¹⁵. În afară de două excepții, castelele au o formă rectangulară. Toate castelele mari au o latură lipită de val, având o dimensiune medie de 150x150 m, cu o suprafață de circa 2,25 ha. Cel mai mare măsoară 200x212 m, iar cel mai mic 104x114 m. Perimetrul castrelor mari se înfățișează în prezent ca un val înalt de 1 m și lat de 10 m, având pe cele trei laturi libere câte un șanț adânc de 1/2-3/4 m și lat de 10 m. Castelele mici cu laturile de 56x22,5 m au o suprafață de 1/8 ha. Sunt distribuite mai neregulat și se află la o oarecare distanță de val. Două dintre ele se află în interiorul castrelor mari. Fiecare este înconjurat de un val cu șanț, dar datorită faptului că erau mai mici s-au nivelat mai mult, distingându-se mai puțin. Pe latura dinspre val (nord) folosesc șanțul din spatele acestuia, iar adesea și șanțurile castrelor mari¹⁶. După Grigore Tocilescu castelele mici sunt anterioare celor mari, iar după Karl Schuchhardt ele sunt ulterioare acestora.

Excepțiile de la forma rectangulară sunt două ringuri de pământ¹⁷ cu un diametru de aproape 200 m, întărite cu câte o dublă centură de șanțuri. De tradiție

¹² *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2001*, Buziaș, 2002, p.107-108; Gheorghe Papuc, *op.cit.*, p.324

¹³ Eugen Comșa, „Cercetări și observații în legătură cu valurile din Dobrogea”, în *SCIV* (București), tom II, nr.2, iulie-decembrie 1951, p.235

¹⁴ Dorin Popescu „Săpăturile arheologice din Republica Socialistă România în anul 1966”, în *SCIV* (București), tom 18, nr.3, 1967, p.533

¹⁵ Radu Florescu, *Ghid arheologic al Dobrogei*, București, Ed. Meridiane, 1968, p.48

¹⁶ Ion Barnea, Ștefan Ștefănescu, *op.cit.*, p.99-100

¹⁷ Ion Barnea leagă existența cele două ringuri de valul de piatră.

constructivă „avarică”, cele două ringuri sunt situate pe teritoriul comunei Poarta Albă. Fiecare dintre ele se află pe câte un bot de deal. Dealurile mărginesc gura unei văi care vine dinspre sudul Dobrogei și se deschide chiar în zona în care valul traversează la Poarta Albă râul Carasu. Valea reprezintă o cale de acces spre miazăzi, o armată care ar fi pornit dinspre nord, îndreptându-se spre sud, putând străpunge fără dificultăți valul în această zonă. De aici explicația existenței celor două ringuri¹⁸.

Tot legat de valul mare de pământ se află și o fortificație cu ziduri de piatră aflată pe teritoriul satului Cochirleni. Cetatea Pătului (Pătulului) cum este denumită, se află pe malul Dunării la 150 de m sud de capătul valului. Fortificația care nu a beneficiat de cercetări sistematice se consideră a fi ridicată în epoca feudală¹⁹.

Încadrarea cronologică relativă a valului s-a putut face pe baza materialului arheologic recoltat din secțiunea practică în val în 1966. Materialul arheologic este reprezentat circa 20 de fragmente ceramice care se înscriu în aria culturii Dridu, ceea ce plasează construcția valului în secolul al IX-lea. Concluzie întărită și prin materialul găsit de aceeași echipă în ringul de la Roata, Poarta Albă²⁰. Adrian Panaitescu în urma unei periegeze de-a lungul valului efectuată în anul 1977 în zona de vest a orașului Medgidia a identificat o cantitate impresionantă de ceramică de tip Dridu²¹.

Având în vedere faptul că valul prezintă un șanț de apărare dispus pe latura nordică, cu caste pe latura sudică reiese faptul că este opera unei puteri politico-militare care stăpânea sudul Dobrogei. Corelând date istorice cu cele arheologice Petre Diaconu atribuia construcția valul și a castrelor de pământ statului bulgar. Urmărind traseul valului se observă că constructorii au lăsat la nord atât cetatea Axiopolis, cât și Tomis-ul, două din cele mai importante porturi ale vremii, mai mult, la nord de val rămânea și apa Carasu pe toată lungimea părții ei navigabile. Puterea politică de care se temeau atât de mult hani bulgari era una navală. La vremea respectivă singura putere care putea controla prin intermediul unei puternice flote gurile Dunării și partea de nord a Dobrogei era Imperiul Bizantin. Bizantinii la adăpostul unor populații clientelare (pentru a doua jumătate a secolului al IX-lea aceștia putând fi maghiari stabiliți în Atelkuzu) puteau oricând să atace sudul Dobrogei și nord-estul Bulgariei fapt pentru care bulgarii au ridicat valul mare de pământ²². Radu Florescu și Radu Ștefan Ciobanu încearcă chiar să dateze construcția valului în perioada hanilor Krum (803-814) și Omurtag (814-831)

¹⁸ Petre Diaconu, „Cîteva considerații în legătură cu valurile din Dobrogea”, în *Pontica* (Constanța), V, 1972, p.375

¹⁹ Idem, „Date noi privind „Valul mare de pământ” din Dobrogea”, în *Peuce* (Tulcea), IV, 1973-1975, p.203

²⁰ Rezultatele cercetărilor de la Poarta Albă însă nu au fost publicate.

²¹ Adrian Panaitescu, „Contribuții la cunoașterea valului mare de pământ din Dobrogea”, în *Pontica* (Constanța), XI, 1978, p.244

²² Petre Diaconu, „Cîteva considerații în legătură cu valurile din Dobrogea”, în *Pontica* (Constanța), V, 1972, p.377

cunoscuți ca mari constructori de palate, fortificații și orașe. Dând și ca dată ipotetică de început anul 814, când un tratat de pace pe o perioadă de 30 de ani a fost încheiat între bizantini și bulgari. În perioada de liniște bulgari putând trece la fortificarea graniței dobrogene²³.

Ion Barnea nu consideră valul mare de pământ o linie de frontieră, atribuindu-i menirea de a dubla apărarea limesului danubian și a văii Carasu, orașele Axipolis și Tomis fiind lăsate la nord deoarece beneficiau de apărare proprie. Acesta fiind construit de către bizantini în primii ani de domnie a împăratului Ioan Tzimiskes (969-976)²⁴. Și Eugen Comșa atribuia construcția valului bizantinilor însă considerând că a avut trei faze de utilizare, faze cărora le corela construcția castrelor mari și celor mici.

Valul de piatră pornește de pe malul Dunării, la sud de cetatea Axiopolis, aflată la 3,5 km miazăzi de Cernavodă. Din acest loc coboară spre râul Carasu și dintr-un punct aflat la 5 km est de Cernavodă urmărește malul apei până în dreptul gării de la Poarta Albă. Aici traversează râul, tăind valul mare de piatră și după ce ocolește pe la nord localitatea Murfatlar, își continuă traseul pe aceeași vale până la est de satul Valea Seacă. Din acest punct urcă ușor spre nord, secționând la sud-vest de Constanța atât valul mic cât și valul mare de pământ, oprindu-se pe malul Mării Negre cam în același loc cu valul mare.

Valul de piatră cu o lungime de 59 km se constituie dintr-un val de pământ de 2 m înălțime cu creasta aplatizată în terasă pe care se văd fundațiile unui zid de piatră. Lățimea zidului varia între 1,7-2,2 m, înălțimea putând fi doar ipotetică mai mare de 3 m, fiind construit din blocuri de piatră legate cu calcar. Pentru fundație s-au folosit blocuri cioplite regulat, în emplectonul zidului fiind folosite blocuri neregulate, printre care în apropiere de Constanța, au fost folosite fragmente arhitectonice și monumente sculpturale antice din fosta metropolă a Tomisului. După calculele lui Grigore Tocilescu a fost necesară cantitate de cel puțin 400.000 m³ de piatră. Valul este prevăzut pe latura sa nordică cu un șanț de apărare de circa 2 m adâncime, întregul profil, rambleul și șanțul măsurând la un loc 25-30 m. Pe latura sudică valul este prevăzut cu un număr de 29 de castre²⁵. Fortificațiile sunt în general rectangulare, dar sunt câteva și de forme neobișnuite triunghiulare, cvasi dreptunghiulare sau rotunde alipite, cu o distanță între ele de 1-4 km²⁶. În mod excepțional două castre se află în fața valului. Ca mărime laturile castrelor ating câte 300, 360 m lungime. Cel mai mare dintre castre și în care se observă și cele mai bogate urme de locuire este localizat în dreptul gării localității Mircea Vodă, fiind eronat identificat de Grigore Tocilescu cu așezarea antică a Zaldapei. Importanța sa se datora faptului că era situat în dreptul porțiunii unde apele văii Carasu se întrerup, creând un loc de trecere spre sud. Perimetrul castrelor constă în

²³ Radu Florescu, Radu Ștefan Ciobanu, *op.cit.*, p.386

²⁴ Ion Barnea, Ștefan Ștefănescu, *op.cit.*, p.115

²⁵ După alți cercetători 26 sau 36.

²⁶ Gheorghe Papuc, *op.cit.*, p.324-325; Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *op.cit.*, p.163

general dintr-un simplu val și șanțul din fața lui, dar există și unele cu val dublu, mai rar triplu care în secțiune ajung până la 50 m lățime. Adesea la colțurile și pe laturile castrelor se văd urme de turnuri în formă de bastioane circulare sau ascuțite²⁷.

Cercetând acest val cu castrele și împrejurimile lor, Eugen Comșa a observat că aproape lângă fiecare castru există resturi ale unor așezări omenești contemporane cu valul. Ceramica din aceste așezări a fost atribuită de acesta secolelor IX-X, încadrând-o în cele de tipul Saltovo-Maiak²⁸. În apropierea gării Dorobanțu Eugen Comșa a identificat o carieră din care s-a exploatat blocuri de piatră folosite la construcția zidului de pe val²⁹.

De o importanță deosebită este descoperirea de către același cercetător a celui mai important document epigrafic în limba slavă de pe teritoriul României. Este vorba de inscripția de la Mircea Vodă. Descoperită în ruinele castrului din localitatea amintită, blocul de dimensiunile 0,6x0.31x0,18 m a fost refolosit în zidul fără mortar al castrului, la temelia lui. Inițial piatra fiind întrebuințată într-un zid cu mortar, din care se mai păstrează slabe urme pe suprafața sa. Inscripția este adâncită pe una din cele două fețe ale blocului. Din ea lipsind partea de sus și cea din stânga. În transcriere, textul care se mai păstrează se prezintă astfel:

„Împotriva grecilor
În anul 6451
în timpul lui Dumitru
jupan...”

Inscripția probabil că a făcut parte dintr-o construcție ridicată în anul 943 (6451)³⁰.

În urma săpăturilor arheologice efectuate la complexul de la Basarabi – Murfatlar inițiate de Petre Diaconu în 1957 și continuate de Ion Barnea s-a ajuns la concluzia în cazul carierei de cretă, că s-au exploatat din dealul Tibișului, în a doua jumătate a secolului al X-lea, blocuri paralelipipedice care au fost folosite la ridicarea porțiunii de val din dreptul localității respective³¹. Secțiunea efectuată în val în dreptul localității Murfatlar, de Ion Barnea și Sebastian Morintz în anul 1965 au întărit această ipoteză³². Cercetările arheologice din castrul de la Mircea Vodă

²⁷ Ion Barnea, Ștefan Ștefănescu, *op.cit.*, p.103

²⁸ Eugen Comșa, „Cîteva descoperiri arheologice din raionul Medgidia (regiunea Constanța)”, în *MCA* (București), IV, 1957, p.331

²⁹ Idem, „Cercetări și observații în legătură cu valorile din Dobrogea”, în *SCIV* (București), tom II, nr.2, iulie-decembrie 1951, p.235-236;

³⁰ Eugen Comșa, Dorin Popescu, „Cercetări arheologice pe traseul canalului Dunăre-Marea Neagră”, în *SCIV* (București), tom II, nr.1, ianuarie-iunie 1951, p.170

³¹ Ion Barnea, „Ceramica din cariera de cretă de la Basarabi (reg. Dobrogea)”, în *SCIV* (București), tom XIII, nr.2, 1962, p.366

³² Rezultatele cercetărilor nefiind publicate, un rezumat fiind publicat de Dorin Popescu, „Săpăturile arheologice din Republica Socialistă România în anul 1965”, în *SCIV* (București), tom 17, nr.4, 1966, p.722

din anul 1965 la care a participat și Petre Diaconu au ajuns la aceleași concluzii ca ale lui Eugen Comșa făcute cu privire la datarea valului și a fortificațiilor³³.

Tot legat de construcția valului de piatră poate fi legată și cariera de piatră de la Cernavodă. Cercetată în perioada interbelică de Grigore Florescu, cariera antică a fost distrusă de exploatarea ulterioară. Pe baza rezultatelor observațiilor arheologice și prezenței unui relief cu Hercules Saxanus (păstrat până în prezent), divinitate protectoare a celor care muncesc în carierele de piatră, acesta a încadrat cronologic exploatarea în secolul al II-lea - mijlocul secolului al III-lea. Judecând după cele descrise de Grigore Florescu, Petre Diaconu a încadrat cronologic cariera în perioada feudal-timpurie, fiind contemporană cu carierele de pe valea râului Carasu înșirate de-a lungul valului de piatră. Blocurile scoase din carieră fiind folosite la zidirea capătului dunărean al valului și a castrelor adiacente. După notările lui Grigore Florescu cariera prezenta și unele încăperi, asemănându-se cu cea de la Basarabi³⁴.

Cu ocazia unor săpături de salvare efectuate la vest de orașul Medgidia, Adrian Panaitescu identifica în cursul anului 1977 o carieră de piatră de unde a fost exploatat material de construcție utilizat la ridicarea valului de piatră aflat la 300 m sud și a unui castru aflat în vecinătatea acestuia. Plecând de la asemănarea modului de exploatare a rocilor și a dimensiunilor blocurilor extrase cu cele din carierele de la Cernavodă și Basarabi, acesta data cariera în secolul al X-lea³⁵.

În încercarea de datare și atribuire etnică a celor care au ridicat valul de piatră Petre Diaconu a încercat corelare cu „nota toparhului grec” („însemnările toparh bizantin” sau „anonimul lui Hase”). Un lucru este cert pentru toți cercetătorii că limita inferioară a încadrării cronologice a valului este anul 943 sau cel puțin a zonei de zid unde a fost descoperită inscripția, dar trebuie reținut că până la folosirea inscripției ca material de construcție trebuia să treacă un timp. Inscripția săpată deasupra intrării în bisericuța complexului de la Basarabi cu anul 6500 (992) ar reprezenta un an terminus. Avându-se în vedere că bisericuța se află în orizonturile târzii de exploatare a cretei, Petre Diaconu susținea că cariera și-a încetat existența în anul 992 sau în anii imediat următori. Prezența ceramicii bizantine vopsite cu șlem roșu sau brun cafeniu în straturile inferioare ale depunerilor arheologice din complexul de la Murfatlar, îl determina să presupună că exploatarea cretei nu a început cu mai mult de 15-20 de ani înainte de 992. Mai exact după anul 972 o dată cu revenirea stăpânirii bizantine la Dunărea de Jos, când ceramica amintită își face apariția în așezările din Dobrogea. În funcție de realitățile istorice existente în zonă în ultimul pătrar al secolului al X-lea constructorii valului

³³ Rezultatele cercetărilor nefiind publicate, un rezumat fiind publicat de Dorin Popescu, „Săpăturile arheologice din Republica Socialistă România în anul 1965”, în *SCIV* (București), tom 17, nr.4, 1966, p.722

³⁴ Petre Diaconu, „Cariera de piatră din secolul al X-lea de la Cernavodă”, în *Pontica* (Constanța), XIII, 1980, p.185-193

³⁵ Adrian Panaitescu, „O carieră de sec. X e.n. la Medgidia”, în *Pontica* (Constanța), XI, 1978, p.247-249

de piatră nu puteau fi decât bizantinii sau bulgarii. Petre Diaconu credea greu de admis faptul că bizantinii ajunși în 972 în Dobrogea s-ar fi oprit pe linia Cernavodă-Constanța, când nimic nu i-ar fi oprit să ajungă până la gurile Dunării care de altfel erau principalul lor obiectiv. Stăpânire pe care și-ar fi putut-o exercita ușor prin intermediul puternicei lor flote. Mai era apoi efortul inutil care ar fi cheltuit energii imense pentru ridicarea fortificației. Și dacă bizantinii ar fi construit valul de piatră, atunci care ar fi fost puterea politică inamică de care să se apere.

După victorioasa campanie al lui Ioan Tzimiskes, bizantinii își instaurează stăpânirea în toată Bulgaria de nord-est și Dobrogea, în timp ce partea apuseană a Bulgariei rămâne independentă sub conducerea a patru frați comitopoli: David, Moise, Aaron și Samuel. După moartea neașteptată a basileului Ioan Tzimiskes, în 976, în Bizanț izbucnește o puternică răscoală. În aceste condiții populația bulgară din părțile nord-răsăritene ale statului bulgar supusă administrației constantinopolitane, găsește prilejul să se elibereze de sub stăpânirea bizantină și să se alăture Bulgariei apusene³⁶. Zona Dobrogei de nord nu a fost pierdută de bizantini, fapt confirmat și de descoperirile arheologice de la Capidava și Garvân-Dinogetia, unde nu se constată nici o întrerupere de viețuire pentru perioada respectivă. În schimb la Păcuil lui Soare, viețuirea este întreruptă la o scurtă perioadă după ridicarea zidurilor, revenind la normal în jurul anului 1000³⁷.

Stăpânirea bizantină în jumătatea de nord a Dobrogei, este atestată după opinia lui Petre Diaconu și de însemnarea cunoscută sub denumirea de „nota toparhului grec”. Bizantinologul francez Charles B. Hase găsea în anul 1815 la Biblioteca din Paris un codex de scrisori ale Sfântului Vasile, Phalaris și Grigore din Nazians, scrisori pe a cărui margini și spații libere erau păstrate însemnările unui toparh, în limba greacă-bizantină. Ele au fost publicate de descoperitorul lor în 1819 la Paris și 1828 la Bonn. Originalul acestor însemnări s-au rătăcit între timp, Charles B. Hase singurul care a văzut nota a datat-o potrivit criteriilor paleografice, la sfârșitul secolului al X-lea – începutul secolului al XI-lea. Învățatul francez era convins că nota era opera toparhului însuși, convingere care pornea și de la faptul că îndreptările de scriere erau făcute de aceeași mână care scrisese textul³⁸.

Nota se împarte în trei fragmente distincte. În primul dintre ele este relatată o călătorie de întoarcere acasă, îngreunată de traversarea Niprului, ale cărui ape sunt învolburate de sloiuri de gheață. Trecerea Niprului are loc numai după înghețarea apelor, toparhul și suita sa poposind puțină vreme în satul Borion, apoi îndreptându-se spre Movrokastron (Cetatea Albă). În fragmentul al doilea, toparhul descrie situația precară a regiunii conduse de el, tulburată de atacurile unei populații

³⁶ Alexandru Madgearu, *Organizarea militară bizantină la Dunăre în secolele X-XII*, Târgoviște, Ed. Cetatea de Scaun, 2007, p.36

³⁷ Vasile Mărculeț, „Noi considerații asupra organizării, funcționării și rolul themei Mesopotamia Apusului. 971-c.1000”, în *Pontica* (Constanța), XXXIX, 2006, p.304

³⁸ Petre Diaconu, „Realități politice la Dunărea de Jos: români, bizantini, bulgari, pecenegi”, în *Revista de istorie* (București), tom 34, nr.6, iunie 1981, p.1112

barbare. Reședința sa semăna mai mult cu un sat decât cu un oraș. De teama unor atacuri iminente, toparhul pune să se ridice la repezeală, într-o parte a orașului-reședință o cetățuie, construită din materialele existente. În fragmentul al treilea se menționează că în cetățuia prevăzută cu șanț de apărare s-au pus lucrurile mai de preț. Profitându-se de momentele de răgaz s-a trecut la refacerea vechiului zid al reședinței. Fragmentul încheindu-se cu descrierea împrejurărilor care l-au determinat pe toparh să ceară protecția unui stăpânitor de la nord de Dunăre³⁹.

De la publicare notei numeroși cercetători au fost preocupați cu localizarea celor relatate de toparh. Majoritatea cercetătorilor din secolul al XIX-lea, inclusiv Charles B. Hase considerau că evenimentele consemnate în notă s-au petrecut în Crimeea și că toparhul ar fi fost got. Mai târziu au apărut opinii care localizau stăpânirea toparhului la sud de Dunăre, fiind plasată din zona Porților de Fier până în sud-estul Bulgariei. Istoricul Nicolae Bănescu a fost primul în 1922 care a formulat ipoteza că evenimentele s-au desfășurat în Dobrogea plasându-le în timpul expediției lui Sviatoslav.

Plecând de la o însemnare din primul fragment, în care toparhul grec nota că planeta Saturn intra în constelația Vărsătorului, un cercetător rus pe baza unor calcule astronomice încerca să dea o datare cât mai exactă a evenimentelor. Corelând și cu observațiile paleografice ale lui Charles B. Hase, savantul rus a considerat că toparhul a făcut observația astronomică în anii 961-963, 991-993, 1020-1022. Având aceste date, Petre Diaconu a încercat să facă corelarea între evenimentele consemnate de toparhul grec, stăpânirea bizantină în nordul Dobrogei și construcția valului de piatră. De la început anii 1020-1022 sunt înlăturați, în acea perioadă stăpânirea bizantină în Dobrogea fiind pe deplin restabilită. Evenimentele iarăși nu se puteau desfășura în intervalul 961-963, când nu se putea vorbi despre o stăpânire constantinopolitană în zonă. Deși uni cercetători ruși au încercat să transpună evenimentele în vremea expediției lui Sviatoslav în Peninsula Balcanică, aceasta a avut loc între anii 969-972. Rămânea doar perioada 991-993. Cât despre barbarii care tulburau liniștea regiunii toparhului grec aceștia puteau fi bulgarii. Despre orașul-reședință amintit de acesta o localizare plauzibilă ar fi Capidava⁴⁰, unde se păstrează ruinele unui castel prevăzut cu șanț de apărare, databil în a doua jumătate a secolului al X-lea. Aceste observații l-au determinat pe Petre Diaconu să reclame faptul că valul de piatră a fost construit de bulgari împotriva bizantinilor din nordul Dobrogei, atestați acolo prin urmele arheologice și prin nota toparhului. Încercările de recucerire a teritoriilor pierdute de către urmașul lui Tzimiskes, Vasile al II-lea Bulgaroctonul (976-1025), au putut fi factori care au provocat construcția valului.

În 976 unul dintre cei patru frați comitopoli, Samuel (991/997-1014), a preluat conducerea luptei contra dominației bizantine, fondând un stat a cărui putere militară se baza pe populația din partea apuseană a Bulgariei. Profitând de războiul

³⁹ Idem, „Despre datarea valului de piatră din Dobrogea și localizarea evenimentelor din nota toparhului grec”, în *Studii. Revistă de istorie* (București), anul XV, nr.5, 1962, p.1222

⁴⁰ Vasile Mărculeț localizează reședința toparhului la Lycostomion.

civil izbucnit în Imperiul Bizantin, Vasile al II-lea luptându-se pentru putere cu generalii Bardas Skleros, între 976-979 și Bardas Phokas între 987-989 forțele bulgare reputează o serie de victorii împotriva armatei bizantine. Succesul îi permite lui Samuel ca în 977 să se proclame țar. În primii zece ani, țarul Samuel s-a preocupat de recucerirea părților centrale, de vest și de sud ale Bulgariei. După consolidarea puterii, acesta a trecut la ofensiva spre nord confruntându-se cu trupele bizantine staționare în fortificațiile de pe Dunăre. După o serie de campanii, facilitate și de luptele Imperiului Bizantin cu arabii, bulgarii reușesc să ocupe o mare parte a teritoriilor bizantine din nordul și centrul Peninsulei Balcanice. Imperiul Bizantin a păstrat totuși nordul Dobrogei (katepanatul Mesopotamiei Occidentale) și orașul Dorostolon și după 986. Stăpânirea bizantină din istmul dobrogeano-pontic au fost organizate într-o „toparhie”, o provincie distinctă de frontieră, de tipul celor constituite încă din secolul al IX-lea în Crimeea. În fruntea sa se afla un guvernator, mai exact un strateg. În anul 1000 guvernarea themei Mesopotamiei Occidentale a fost încredințată ducelui Thraciei⁴¹.

Victoriile lui Vasile al II-lea contra arabilor dintre 995-999 i-au permis concentrarea forțelor pe frontul bulgar. Primul succes bizantin împotriva bulgarilor are loc în anul 997. În 1001 are loc o ofensivă generală care duce la eliberarea tuturor teritoriilor ocupate de Ioan Tzimiskes în 971. În 1002 are loc ofensiva spre vest fiind ocupat orașul Vidin. Vasile al II-lea încheie în 1005 un tratat de pace cu Samuel, limita vestică a Imperiului fiind portul Dyrrachion de la Marea Adriatică. În anul 1014 Vasile al II-lea pune capăt țaratului bulgar prin ocuparea ultimelor teritorii bulgare (părți ale actualei Republici Macedonia)⁴².

Relatările toparhului grec au putut avea loc în timpul ofensivei lui Samuel împotriva bizantinilor, ofensivă care ar fi putut afecta și Dobrogea de nord. În această situație comandantul bizantin (unii cercetători identificându-l pe toparh cu strategul Mesopotamiei Occidentale) care nu dispunea de un număr mare de soldați s-a văzut nevoit să ceară ajutor unui stăpânitor de la nord de fluviu. După propriile sale mărturii „*aveam atunci cu puțin mai mult de o sută de călăreți, iar prăștiași și arcași mai mult de trei sute*”⁴³. Cu această forță militară toparhul a respins atacurile inamice, care în concluzie au numărat cam aceeași cifră⁴⁴. Despre stăpânitorul de la nord de fluviu căreia i-a cerut ajutor acesta putea fi un cneaz kievean, sau mai degrabă o căpetenie pecenegă. Pecenegii făcându-și simțită prezența la Dunărea de Jos încă din secolul al X-lea. Practica instigării unei populații împotriva alteia nefiind străină diplomației bizantine⁴⁵.

⁴¹ Vasile Mărculeț, *op.cit.*, p.304-305

⁴² Alexandru Madgearu, *op.cit.*, p.37-38

⁴³ După Vasile Mărculeț, *op.cit.*, p.311-312

⁴⁴ Se poate considera faptul că după cucerirea vechilor capitale Preslav și Pliska, simboluri ale bulgarilor, sarcina cuceririi teritoriilor danubiano-pontice au revenit unor căpetenii locale care nu dispuneau de forțe suficiente, dovedind dezinteresul puteri centrale față de aceste regiuni.

⁴⁵ Petre Diaconu, „Despre datarea valului de piatră din Dobrogea și localizarea evenimentelor din nota toparhului grec”, în *Studii. Revistă de istorie* (București), anul XV, nr.5, 1962, p.1230-1231

Pe aceste circumstanțe s-a bazat Petre Diaconu când a afirmat că valul de piatră a fost ridicat de bulgari lui Samuel între anii 976-992 ca o pavază împotriva bizantinilor aflați în nordul Dobrogei. Bizantini care la adăpostul unor populații clientelare și a unei puternice flote puteau face presiuni asupra posesiunilor bulgare. Rolul flotei se va vedea și mai târziu în conflictul bizantino-bulgar, aceasta fiind un real sprijin în cazul asedierilor cetăților de pe Dunăre⁴⁶.

Dintre cei care au contestat cele expuse de Petre Diaconu în legătură cu datarea, atribuirea etnică a celor care au ridicat valul de piatră și corelarea evenimentelor cu „nota toparhului grec” a fost și profesorul ieșean Constantin Cihodaru. Acesta încadra cronologic evenimentele menționate de toparh ca având loc la mijlocul secolului al XI-lea, mai exact în anii 1050-1051. Barbarii care amenințau ținutul bizantin fiind pecenegii răsculați împotriva autorităților imperiale. Pecenegi aduși în teritoriul bizantin începând cu anii 1045-1047 de către hanii Kegen și Tyrach. În această situație comandantul bizantin cerând ajutor cneazului kievean Iaroslav cel Întelept (1016-1018, 1019-1054) împotriva răzvrătiților⁴⁷.

Au existat opinii mai târzii, la care s-au raliat și uni cercetători români, că „nota toparhului grec” ar fi un fals întocmit de Charles B. Hase, singurul care a văzut însemnările. Bizantinologul francez fiind plătit de ruși să editeze izvoare care să legitimeze stăpânirea Rusiei asupra peninsulei Crimeea și a regiunilor dunărene⁴⁸.

Constantin Cihodaru respinge categoric opinia căroră bizantinii ar fi stăpânit nordul Dobrogei între anii 978-1001, regiunea fiind ocupată în opinia dânsului în totalitate de oștile țarului Samuel. Cât despre atribuirea etnică a celor care au ridicat valul de piatră acesta este de părere că a fost ridicat de bizantini. Inițial a considerat că a fost ridicat după ofensiva din 991 a lui Vasile al II-lea, care a pus să se construiască valul de teama atacurilor pecenegilor din nord⁴⁹, mai târziu revenind datând construcția valului între anii 971-976, în timpul domniei lui Ioan Tzimiskes, terminată în timpul domniei acestuia sau a urmașului său Vasile al II-lea, între anii 1001-1025⁵⁰.

Ion Barnea de asemenea atribuie construcția valului de piatră bizantinilor (însă fără a nega prezența bizantină în Dobrogea de nord în perioada 978-1001). Acesta fiind ridicat în timpul domniei lui Vasile al II-lea, cu menirea, la fel ca a valului mare de pământ, să dubleze apărarea limesului danubian și a văii Carasu⁵¹.

⁴⁶ Idem, „Din nou despre valului de piatră din Dobrogea și Nota toparhului grec (Partea I)”, în *SCIV* (București), tom 16, nr.1, 1965, p.193

⁴⁷ Idem, recenzie la Constantin Cihodaru, „Observații critice asupra însemnărilor „toparhului bizantin””, Studii și cercetări științifice, seria Istorie, an XII, fasc.2, Iași, 1961, p.259-271, în *Studii. Revistă de istorie* (București), anul XVI, nr.2, 1963, p.501-502

⁴⁸ Alexandru Madgearu, *op.cit.*, p.40

⁴⁹ Constantin Cihodaru, „Precizări necesare în legătură cu datarea valului de piatră din Dobrogea și însemnările toparhului bizantin”, în *Studii. Revistă de istorie* (București), anul XVI, nr.5, 1963, p.1127-1128

⁵⁰ Idem, „Alte precizări în legătură cu valul de piatră din Dobrogea și însemnările toparhului bizantin”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D.Xenopol”* (Iași), II, 1965, p.280

⁵¹ Ion Barnea, Ștefan Ștefănescu, *op.cit.*, p.114

Ion Barnea considera că opinia privind construcția valurilor mare de pământ și a celui de piatră de către bulgari pare neîntemeiată pe motivul că bizantinii fiind o putere navală, puteau să debarce trupe în spatele valurilor pe litoralul Mării Negre sau pe malul Dunării. Însă cercetătorul bucureștean nu putea explica lipsa oricăror urme bizantine, în special monede, în apropierea valurilor și în interiorul castrelor cercetate.

De părerea lui Ion Barnea este și Gheorghe Papuc care cu ocazia efectuării unor săpături de salvare la vest de Constanța și în localitatea Castelu în anul 1987, a efectuat secțiuni în cele trei valuri. Pe baza observațiilor făcute la fața locului acesta a readus în discuție cronologia relativă a celor trei valuri, admitând o teorie mai veche a lui Radu Vulpe prin care valul de piatră ar fi anterior valului mare de pământ. Asupra celor care le-au construit Gheorghe Papuc consideră că ar fi fost ridicate de bizantini, nefiind o linie de frontieră, ci un aliniament de apărare. În privința valului mare de pământ acesta remarca numărul mare de pasaje care îl secționează (traversări remarcate și de Eugen Comșa în anii 1950) concluzionând că puterea care l-a ridicat stăpâna de ambele părți ale fortificației. În cazul valul de piatră argumentele sale sunt prezența inscripțiilor și piese arhitectonice tomitane refolosite în zidul valului, anticul Tomis aflându-se la nord de zid deci în teritoriu inamic în cazul în care valul ar fi fost ridicat de bulgari. La fel carierele de piatră de la Cernavodă și Medgidia se află nord de val, ceea ce duce în opinia dânsului la fel ca în cazul valul de pământ că constructorul stăpâna de-o parte și de alta a valului⁵².

Petre Aurelian care a efectuat o periegheză de-a lungul valurilor în vara anului 1969, nu face datări sau atribuiri etnice ale valurilor fiind de acord cu cronologia acestora, întărind opinia lui Jules Michel, prin care valul de piatră completează valul mare de pământ. Iar valul mic, cel mai vechi, aflat la sud, reprezenta un obstacol în cazul unui atac dinspre sud asupra primelor două valuri⁵³.

Opinia lui Petre Diaconu asupra celor care au ridicat valul de piatră a fost însă lansată încă din anii 1950, Eugen Comșa pe baza prezenței ceramicii de tip Saltovo-Maiatk atribuia construcția fortificației bulgarilor primului țarat⁵⁴. Radu Florescu și Radu Ștefan Ciobanu consideră la fel că valul de piatră a fost ridicat de bulgari însă datându-l în prima sa fază perioadei hanului Simeon (893-927), ca mai târziu în timpul domniei lui Samuel să fie reparat pentru a recâștiga granița tradițională. Revenirea bulgarilor neafectând însă și nordul Dobrogei care a continuat să fie sub stăpânire bizantină⁵⁵. Mai târziu Oana Damian se va ralia la opinia lui Petre Diaconu asupra ridicării valului mare de pământ și a celui de piatră de către bulgari, pentru Imperiul Bizantin ridicarea unor asemenea obstacole

⁵² Gheorghe Papuc, *op.cit.*, p.328-329

⁵³ Petre Aurelian, *op.cit.*, p.31

⁵⁴ Eugen Comșa, „Câteva descoperiri arheologice din raionul Medgidia (regiunea Constanța)”, în *MCA* (București), IV, 1957, p.333

⁵⁵ Radu Florescu, Radu Ștefan Ciobanu, *op.cit.*, p.388-389, 392

militare reprezenta o irosire de energii, nu intra în practica lor militară și urmele lor lipsesc desăvârșit în apropierea și incinta castrelor. Iar pe de altă parte pecenegii aflați în stânga Dunării erau considerați aliați în virtutea tratatului încheiat în anul 971⁵⁶.

Pe de altă parte istoriografia bulgară atribuie construcția celor trei valuri care brăzdează Dobrogea bulgarilor, dar din alte considerente.

---

⁵⁶ Oana Damian, *op.cit.*, p.307

ÎNVĂȚĂMÂNTUL TEOLOGIC ÎN TRANSILVANIA LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

Florin NEGRUȚIU*

Despre un învățământ teologic organizat și permanent în Biserica Ortodoxă Română se poate vorbi abia din prima jumătate a secolului al XIX-lea, când s-au întemeiat seminarile teologice din Moldova și Țara Românească, afirmă părintele profesor Mircea Păcurariu, unul dintre cei mai apreciați istoriografi ortodocși¹. Dar, și în Ardeal instalarea episcopului Vasile Moga, după o lungă perioadă de vacanță episcopală, a adus un curs de preoție de mai lungă durată. Iar în vestul ortodoxiei românești, eparhia Aradului și Oradiei a primit dreptul de a deschide o școală clericală tot în acea perioadă, mai exact în anul 1822, unde s-au format viitorii parohi și funcționari bisericești ai Aradului și Bihorului.

Apariția acestora nu s-a petrecut pe un teren sterp. Anterior au funcționat diverse formule de pregătire a slujitorilor altarului, în unele mănăstiri sau pe lângă preoți mai învățați, în centrele eparhiale, în curtea Consistoriilor.

Dincoace de Carpați, încercările de instituționalizare a învățământului clerical ortodox s-au înmulțit pe parcursul secolului al XVIII-lea, căpătând forme concrete abia în primii ani ai secolului al XIX-lea, pentru ca, în ultimul sfert de secol XIX și la începutul celui următor, să atingă maximul permis de administrația laică austro-ungară. Unirea din anul 1918 impunea trecerea la o nouă etapă, reformarea învățământului teologic în cadre superioare, transformarea institutelor teologice în academii sau deschiderea unor academii în eparhiile noi.

I. 1. Primele forme de instituționalizare ale învățământului teologic ortodox în Ardeal

Tumulul produs de răscoala lui Horea a dus la căutarea unor soluții pe termen lung, astfel, încât asemenea pericole la adresa statului să nu mai apară. Între acestea se numără și ridicarea nivelului de educație al populației și clerului românesc, prin înființarea de școli elementare și a unui seminar destinat pregătirii clerului ortodox la Timișoara².

* Doctorand în istorie, profesor de teologie

¹ Mircea Păcurariu, *Două sute de ani de învățământ teologic la Sibiu 1786-1986*, Sibiu, 1987 (în continuare: Mircea Păcurariu, *Două sute de ani...*), p. 11; Idem, *Istoria învățământului teologic în Biserica Ortodoxă Română*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XCIX (1980), nr. 9-10, p. 979-981.

² Lucia Protopopescu, *Contribuții la istoria învățământului din Transilvania, 1774-1805*, București, 1966, p. 30. Trebuie menționat aici că Biserica Ortodoxă din Transilvania era în acei ani subordonată spiritual Mitropoliei de la Carloviț.

Seminarul nu s-a înființat. S-a început însă la Sibiu, în anul 1786, „cursul de normă” pentru pregătirea viitorilor dascăli, condus de Dimitrie Eustatievici³. Chiar dacă nu a aprobat funcționarea unei școli speciale pentru preoți, Curtea imperială pretindea ca viitorii preoți să dovedească (anterior hirotoniei) absolvirea școlii normale⁴. Mulți dintre cei care au frecventat școala de la Sibiu au ajuns ulterior diaconi sau preoți parohi, unii au ocupat scaune protopopești, câțiva s-au remarcat prin activitatea lor culturală⁵. Așadar, inițiatorul cursurilor de pregătire a preoților de la Sibiu, întâiul dascăl al școlii de preoție ardeleni și primul făuritor de manuale pentru candidații la preoție a fost Dimitrie Eustatievici⁶.

Un „atestat de calificățiune preoțesc”⁷, eliberat de următorul director școlar al românilor ortodocși, preotul Radu Tempea, numit în anul 1796, precum și multe alte mărturii din primul deceniu al secolului al XIX-lea⁸, certifică existența unui curs separat pentru viitorii preoți ortodocși.

Istoria primilor ani ai secolului al XIX-lea menționează și proiectul lui Gheorghe Haines. Protopopul Brașovului dorea o școală teologică și pedagogică în orașul de sub Tâmpa. Programul său viza ca la teologie să fie primiți numai cei care știau citi, pentru a nu pierde timpul „cu învățătura buchilor”, iar planul de învățământ includea o sumă de materii teologice care până atunci nu se regăseau în atenția formatorilor clericali: *Catehismul cel mare* și *Logica, Retorica și Teologia morală, Tâlcuirea Evangheliei, Rânduiala Liturghiei* și a toată slujba, *Geografia și Teologia, Istoria lumii, Tipicul, Cazanii*. În pofida deschiderii sale, proiectul nu s-a bucurat de un sprijin real⁹. Continua cursul de la Sibiu, mult mai limitat ca materii de învățământ: „cetania curată..., scrisoarea dezvoltată..., cathisisul cel mic..., să se învețe cum trebuie a ceti *Apostolul, Evanghelia și Leturghia*..., patru părți ale aritmeticii..., să știe cântările sau glasurile bisericesti și așezarea slujbelor sfintei biserici, după tipicul din *Octoihul cel bogat*”¹⁰.

Odată cu numirea unui nou episcop ortodox în Transilvania, (anume Vasile Moga), în anul 1810, Curtea imperială vieneză a încuviințat și înființarea unui seminar. Începând din anul 1811, noul curs teologic se desfășura pe durata a 6 luni, sub conducerea lui Gheorghe Lazăr¹¹. Se predau: *Dogmatica, Morala, Catehismul, Cântările bisericesti, Tipicul și Practica liturgică*. Lui Lazăr i s-a alăturat și Moise

³ Este cunoscut faptul că multă vreme în Biserica Ortodoxă dascălul era și cântăreț al biserici; dascălii școlilor confesionale ortodoxe se aflau într-o relație de subordonare față de preotul paroh (director al școlii locale) și față de protopop (inspector școlar regional).

⁴ Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, tom. II, Sibiu, 1897, p. 324.

⁵ Vezi un tablou al acestora la: Mircea Păcurariu, *Două sute de ani...*, p. 21-23.

⁶ *Ibidem*, p. 26.

⁷ Ilarion Pușcariu, *op. cit.*, p. 326.

⁸ Matei Voileanu, *Icoane din viața bisericii. Anul 1804*, Sibiu, 1926, p. 84-89.

⁹ Mircea Păcurariu, *Două sute de ani...*, p. 31-32.

¹⁰ Nicolae Iorga, *Scrisori și inscripții ardeleni și maramureșene*, vol. I, București, 1906, p. 201.

¹¹ Mircea Păcurariu, *Două sute de ani...*, p. 38.

Fulea¹², care a preluat *Cântările bisericesti și Tipicul*, propunând și „Manuarea protocoalelor matriculare”¹³.

Ulterior s-au adăugat *Catehetica* și *Pastorală*. Locul lui Gheorghe Lazăr, după plecarea sa, a fost preluat de către Ioan Moga („teologul”¹⁴). Cei doi noi profesori studiaseră teologia la Viena¹⁵.

În fiecare an se țineau două cicluri, iar examenele aveau loc înaintea asesorilor consistoriali¹⁶. Până în anul 1846, caracteristicile cursului nu au suferit modificări. Nemulțumit de „primitivitatea cursului cleric”, până în 1848, arhiepiscopul a depus eforturi consistente încercând înălțarea standardului acestei instituții aflată în subordinea sa¹⁷. Șaguna mărturisea: „în școala clericală se predau mai mult învățături elementare decât teologie”¹⁸.

Ajuns vicar al românilor ortodocși din Principatul Transilvaniei, Andrei Șaguna a ridicat durata cursului teologic la un an, introducând noi materii: Gramatica românească, *Metodica*, *Teologia pastorală* și *Exegeza*.

După înscăunarea sa, reorganizarea radicală a școlii teologice a devenit o prioritate majoră, însă puterea laică i-a respins planurile. Cursul rămânea de un an, împărțit în două semestre. În primul semestru se audiau: *Gramatica română*, *Metodica*, *Dogmatica* și *Pastorală*; iar în al doilea: *Pastorală*, *Morală*, *Pedagogia*, *Istoria bisericească* și *Tâlcuirea Evangheliilor*; Cântările bisericesti aveau loc în fiecare zi după rugăciunea de seară. Profesori erau Ioan Hannia și Grigorie Gheorghe Pantazi.

În anul 1852, Andrei Șaguna înștiința profesorii despre prelungirea cursului teologic cu încă un an. În primul an cursanții audiau materiile pedagogice, iar în cel de al doilea pe cele teologice. Absolvenții primului an puteau funcționa ca dascăli. Peste doi ani, „școala pedagogică dimpreună cu profesori ei, s-au deosebit cu totul de școala clericală”, purtând toruși denumirea comună de „institut teologic-pedagogic”¹⁹.

¹² Într-o dispută științifică cu Ioan Lupșa, Eusebiu Roșca, fost director al Institutului, oferă câteva date aparte despre Moise Fulea, vezi: Eusebiu Roșca, *Monografia Mitropoliei Ortodoxe Române a Ardealului începând de la repausarea arhiepiscopului-mitropolit Andreiu Baron de Șaguna până astăzi. Contribuții istorice*, Sibiu, 1937, p. 288-290. Despre activitatea lui Moise Fulea vezi și: Pavel Cherescu, *Mărturii documentare privind contribuția protopopului Moise Fulea (1787-1863) la dezvoltarea învățământului confesional ortodox din Transilvania*, în „Orizonturi Teologice”, VI (2005), nr. 1-2, p. 69-142.

¹³ Mircea Păcurariu, *Două sute de ani...*, p. 40.

¹⁴ Eusebiu Roșca, *op. cit.*, p. 284-288.

¹⁵ Idem, *Monografia Institutului seminarial teologic-pedagogic “Andreian” al Arhiepiscopiei gr. or. române din Transilvania*, Sibiu, 1911, p. 7, 91.

¹⁶ Mircea Păcurariu, *Două sute de ani...*, p. 45-46.

¹⁷ Iulian Suci, *Istoria bisericești gr. Or. Române din Transilvania și Ungaria dela 1810-1846*, în „Biserica și Școala”, XXI (1897), nr. 1, p. 5.

¹⁸ Eusebiu R. Roșca, *op. cit.*, p. 15.

¹⁹ Mircea Păcurariu, *Două sute de ani...*, p. 59-67.

I. 2. Institutul Teologic de trei ani de la Sibiu

În anul 1861, cursul clerical a fost prelungit la trei ani, rămânând așa până în 1921. Pe ani de studiu, disciplinele predate erau după cum urmează: în anul I – *Dogmatica și Istoria bisericească*, în anul II – *Morală*, *Retorica bisericească* și *Polemica*, iar în anul III – *Pastorală*, *Dreptul canonic*, *Exegeza*, *Catehetica* și *Pedagogia*; *Cântările bisericești* și *Tipicul* se regăseau în fiecare an școlar.

Ulterior, în anul 1866 s-a introdus în anul I și *Isagogia*²⁰. Corpul didactic era alcătuit din patru profesori ordinari și unul extraordinar, ultimul pentru *Cântare* și *Tipic*. În 1865 s-a numit un director, până atunci mitropolitul ocupându-se direct de școală. Tot atunci, a fost emis un regulament pentru director, profesori și duhovnicul institutului²¹. Cadrele instituționale deveneau tot mai moderne. Sub mitropolitul Șaguna, Institutul Teologic-Pedagogic sibian a prosperat: au fost primiți la secția teologică doar absolvenți cu 8 clase de gimnaziu, s-au cumpărat imobile pentru cursuri și internat, s-au pus bazele unei societăți de lectură, s-au recrutat profesori noi, cei mai mulți dintre foștii elevi trimiși cu burse la studii în Europa²².

Următoarea treaptă a fost urcată în anul 1877, odată cu adoptarea unui nou „Regulament pentru Seminarul teologic și pedagogic Andreian al Arhidiecezei ortodoxe române din Transilvania”, sub mitropolitul Miron Romanul. Privitor la secția teologică, Regulamentul prevedea un plan de învățământ mult extins.

În anul I se predau: *Introducere în teologie*, cu *Enciclopedia* și *Metodologia studiilor teologice*, 2 ore pe săptămână; *Isagogia* sau *Introducerea în cărțile Testamentului Vechi sau Nou*, 3 ore; *Patrologia* și *Patristica*, 2 ore; *Ermeneutica*, 2 ore; *Istoria bisericească generală* și a *Bisericii române* în general, 6 ore; *Logica* și *Psihologia*, 2 ore; *Limba și literatura română*, 1 oră; *Zootehnia*, 3 ore; *Cântările bisericești* și *Tipicul*, 6 ore. În anul II: *Teologia Dogmatică*, în legătură cu *Teologia comparativă* sau *Apologetica*, 6 ore; *Teologia Morală*, 6 ore; *Exegeza cărților mai însemnate din Testamentul Vechi* după textul celor 72 și din *Testamentul cel Nou* după textul original, 3 ore; *Limba și literatura română*, 1 oră; *Didactica* și *Metodica specială*, 3 ore; *Pomologia*, 3 ore; *Cântările bisericești* și *Tipicul*, 3 ore.

În anul III: *Dreptul canonic și stilul afacerilor bisericești oficiale*, 5 ore; *Teologia Pastorală*, 3 ore; *Omiletica*, 3 ore; *Catehetica*, 3 ore; *Liturgica*, 2 ore; *Limba și literatura română*, 1 oră; *Pedagogia generală*, 3 ore; *Plantologia*, 3 ore; *Cântările bisericești* și *Tipicul*, 3 ore.

Anul școlar era împărțit în două semestre. Se prevedea că vor fi primiți doar absolvenți de 8 clase gimnaziale. Toți cursanții urmau a locui, gratuit, în internat.

O parte din *Regulament* făcea referire la „funcționarii seminarului”.

Profesorii erau ordinari sau extraordinari, din ultima categorie făcând parte profesorii de cântări și tipic; la momentul angajării aceștia erau „provizorii”,

²⁰ *Ibidem*, p. 67; Eusebiu R. Roșca, *op. cit.*, p. 62-63.

²¹ Mircea Păcurariu, *Două sute de ani...*, p. 69.

²² *Ibidem*, p. 79.

devenind definitiv abia după trei ani, în urma unui examen. Angajarea se făcea pe bază de concurs. Directorul era ales pe viață. În schema de personal se regăsea și „spiritualul”. Drepturile și îndatoririle fiecăruia erau clar stipulate în *Regulament*. Cronicizarea lipsei preoților parohi a dus însă, peste scurt timp, la eludarea, printr-o serie de ordine consistoriale, a obligativității celor 8 clase gimnaziale²³.

În anul 1892, Consistoriu a propus, iar Sinodul Arhiepiscopalian a aprobat un *Regulament* îmbunătățit față de cel din 1877. Materiile au fost regrupate, unele fiind eliminate, iar altele trecute în alți ani de studiu. Excepțiile de la cele 8 clase gimnaziale și-au găsit loc în *Regulament*. La absolvirea celor trei ani cursantul primea un „absolutoriu”²⁴.

Secolul al XX-lea debuta cu o serie de propuneri de revizuire a *Regulamentului*, cât și de restructurare a întregului învățământ teologic ortodox din Transilvania. De pildă, în anul 1900, Consistoriul solicita corpului profesoral un alt *Regulament*²⁵. Profesorii s-au conformat, însă proiectul a rămas închis în sertarele administrației ecleziastice.

În același an, Vasile Mangra repunea pe tapet o idee mai veche a sa: o Academie teologică ortodoxă, cu 4 ani de studii. Prezentată Congresului Național Bisericesc, inițial, în anul 1878, apoi în 1881 și 1886, ea nu a găsit sprijinul dorit de autor: („De atunci și până astăzi afacerea stă baltă. A trebuit să treacă 20 de ani numai pentru studiarea cestiunei, astfel că în privința culturii generale a clerului stăm tot ca mai nainte, dacă nu chiar mai rău”²⁶).

În expunerea de motive, viitorul mitropolit spunea: „Academia teologică a Metropoliei române ortodoxe din Ungaria și Transilvania va avea menirea specială, până la timpuri mai bune, ca să suplinească locul unei universități naționale. Ea va avea să formeze nu numai teologi de profesiune, preoți pentru direcțiile bisericești și gradele mai înalte ierarhice, ci totodată și bărbați de litere și oameni capabili de a reprezenta știința și literatura națională”²⁷.

Cursurile prognozatei Academiei se întindeau pe durata a 4 ani. Se puteau înmatricula doar cei cu examen de maturitate (bacalaureat). La final trebuia susținută, public, o teză, care-i aducea autorului titlul de licențiat în teologie²⁸. Era cel mai îndrăzneț proiect de restructurare a învățământului teologic ortodox din Mitropolia Ardealului, toate celelalte vizând doar îmbunătățirea seminarului²⁹. Visul lui Vasile Mangra rămânea însă la stadiul de proiect.

În aceste condiții, la cumpăna secolelor al XIX-lea - al XX-lea, rămăneau în vigoare următoarele dispoziții privind admiterea în Institut: primirea o făcea

²³ *Ibidem*, p. 80-83.

²⁴ *Ibidem*, p. 87-88.

²⁵ *Ibidem*, p. 102.

²⁶ Vasile Mangra, *Academie teologică pentru Mitropolia ort. Rom. din Transilvania*, în „Biserica și Școala”, XXIV (1900), nr. 31, p. 271.

²⁷ *Ibidem*, p. 272.

²⁸ *Ibidem*, p. 273.

²⁹ Mircea Păcurariu, *Două sute de ani...*, p. 103-105.

Consistoriul, prin Senatul bisericesc; până la 1 august, doritorii trebuiau să trimită „suplica”, scrisă cu mâna proprie, iar la 1 septembrie să se prezinte personal, în vederea examenului medical, efectuat de medicul seminarului; viitorilor elevi li se solicita carte de botez, testimoniul școlar și un atestat medical; numărul total al elevilor care puteau fi acceptați era 90. Până la atingerea sumei de 90, erau primiți în prima linie cei cu 8 clase gimnaziale ori reale „cu succes bun”; dacă rămâneau locuri, urmau cei cu 7 sau 6 clase gimnaziale sau reale „absolvate în regulă”, pe urmă cei cu 4 clase gimnaziale sau reale, dacă posedau și „absolutoriu din secțiunea pedagogică”³⁰.

Față de numărul maxim prevăzut în Regulament, în cursul I al anului școlar 1895-1896 s-au înscris numai 23 de elevi. În cursul II erau doar 17, iar cursul III, cei mai mulți, adică 26³¹. Peste un deceniu, numărul crește puțin, însă nu atinge limita superioară. Astfel, în anul școlar 1905-1906 au fost înscriși: în cursul I- 32 de elevi, în cursul II-31, iar în cursul III - 48³². Pe parcursul anului, un elev teolog a fost eliminat, iar altul a decedat³³. Examinarea elevilor după starea socială a părinților ne permite să constatăm că cei mai mulți dintre ei proveneau din familii de lucrători ai pământului (34 în 1895-1896, respectiv 48 în 1905-1906), abia apoi urmau fiii preoților (26 în 1895-1896, respectiv 45 în 1905-1906), iar celelalte categorii, învățători, notari și alții, nu depășeau cifra 5³⁴. Numărul mic de elevi înscriși în cursul I, comparativ cu locurile declarate libere pentru admitere, poate fi un indicator al calității bagajului educațional cu care aceștia intrau în școala clericală.

În anul școlar 1895-1896, profesorii institutului au fost: director Remus Roșca, (doctor în drept), Ioan Ghibu, Demetriu Comșa, Daniil P. Barcianu, doctor în filozofie, Petru Șpan, doctor în filozofie, Vasilie Saftu, (doctor în filozofie), Ioan Stroia, (doctor în filozofie), Ioan Stroia, (doctor în filozofie), Demetriu Cunțan, (spiritual), George Dima, (artist), Dr. Ilie Beu, (medic³⁵). Cinci dintre aceștia se regăsesc și în anul 1905-1906, iar alături de ei o sumă de profesori tineri, lista completă: Eusebiu Roșca, (doctor în drept), director, cu 12 ani de serviciu; Demetriu Comșa, 32 de ani vechime; Petru Șpan, (doctor în filozofie), 14 ani vechime; Nicolau Vătășan, 5 ani vechime; Vasiliu Stan, 4 ani vechime; Aurel Crăciunescu, (doctor în teologie), 3 ani de vechime; Demetriu Cunțan, (profesor și spiritual), 42 de ani de vechime; Timoteiu Popovici, 7 ani vechime; Nicolau Bălan,

³⁰ Remus Roșca, *Programă a Institutului pedagogic-teologic al arhiepiscopiei ortodoxe române din Transilvania în Sibiu pe anul școlar 1895/6*, Sibiu, 1896 (în continuare: Remus Roșca, *Programă...*), p. 83-84; Eusebiu R. Roșca, *Anuarul al Institutului pedagogic-teologic al arhiepiscopiei ortodoxe române transilvane în Nagyszeben (Sibiu) pe anul școlar 1905/6*, Nagyszeben (Sibiu), 1906, p. 83.

³¹ Remus Roșca, *op. cit.*, p. 64-65.

³² Eusebiu R. Roșca, *op. cit.*, p. 62-63.

³³ *Ibidem*, p. 66.

³⁴ Remus Roșca, *op. cit.*, p. 70; Eusebiu R. Roșca, *op. cit.*, p. 68.

³⁵ Remus Roșca, *op. cit.*, p. 53.

(doctor în teologie), vechime 1 an; Ioan Lupaș, (doctor în filozofie), 1 an vechime; Dr. Ilie Beu, medic și profesor, 12 ani de vechime³⁶. Materiile propuse de fiecare în parte se regăsesc în următorul plan de învățământ³⁷:

Cursul (anul)	Disciplina	Nr. de ore	Profesorul
Cursul I	Introducere în teologie	1	Dr. A. Crăciunescu, apoi V. Păcală
	Isagogia (introducere în cărțile testamentare)	3	Dr. A. Crăciunescu
	Esegesa (explicarea pericopelor), în legătură cu Ermeneutica	3	Dr. A. Crăciunescu
	Istoria bisericească generală, Patrologia și Patristica	4	Dr. A. Crăciunescu
	Pschiologia	2	Dr. P. Șpan
	Limba și literatura română	3	V. Stan
	Apologetica	3	Dr. N. Bălan
	Arheologia biblică	2	Dr. A. Crăciunescu
	Cântări bisericești și tipic (2 ore cântări, 1 tipic, 1 cor biseric.)	4	D. Cunțan
	Teologia dogmatică, în legătură cu Teologia comparativă și Polemica	6	Dr. N. Bălan
Cursul II	Teologia morală	6	Dr. N. Bălan
	Didactica	2	Dr. P. Șpan
	Omiletica (Retorica bisericească)	1	Dr. A. Crăciunescu
	Esegesa	2	Dr. A. Crăciunescu
	Istoria specială a bisericii ortodoxe române	2	Dr. I. Lupaș
	Apologetica	3	Dr. N. Bălan
	Arheologia biblică	2	Dr. A. Crăciunescu
	Cântări bisericești și tipic (2 ore cântări, 1 tipic, 1 cor biseric.)	4	D. Cunțan
	Muzica vocală, Muzica instrumentală (1+1)	2	T. Popovici
	Dreptul canonic	5	Dr. E. Roșca
Cursul III	Teologia pastorală, Liturgica și Catechetica	5	Dr. E. Roșca
	Omiletica (Retorica bisericească)	1	Dr. A. Crăciunescu
	Pedagogia	1	Dr. P. Șpan
	Economia	3	D. Comșa
	Cântări bisericești și tipic (2 ore cântări, 1 tipic, 1 cor biseric.)	4	D. Cunțan
	Muzica vocală, Muzica instrumentală (1+1)	2	T. Popovici

Fără a prezenta pe larg planul de învățământ al anului 1895-1896, constatăm că în acel an nu se preda *Apologetica*, *Arheologia biblică* și nici *Psihologia*. Celelalte materii se regăsesc, chiar dacă nu în aceiași ani de studiu³⁸.

Alături de disciplinele audiate, biblioteca seminarului a sprijinit construcția intelectuală și spirituală a viitorilor preoți. La finele anului școlar 1905-1906, biblioteca număra un total de 2822 de volume; pe categorii: teologie - 423, filozofie și pedagogie - 301, limbă și literatură - 599, istorie și geografie - 494, matematică și

³⁶ Eusebiu R. Roșca, *op. cit.*, p. 53. N. Bălan, absolvent al Facultății teologice din Cernăuți, a fost numit profesor ajutător, la secția teologie, în anul 1905; I. Lupaș a fost numit în același an profesor ajutător la pedagogie, cf. *Ibidem*, p. 74.

³⁷ *Ibidem*, p. 54-55.

³⁸ Remus Roșca, *op. cit.*, p. 53-55.

științe naturale - 136, drept - 50, agricultură, industrie și comerț - 87, protocoale sinodale și congresuale - 122, enciclopedii - 89, diverse - 521³⁹. Cu zece ani în urmă, conform Programei Institutului, biblioteca seminarială era doar „în folosirea profesorilor”⁴⁰, elevii având la dispoziție numai biblioteca Societății de lectură „Andrei Șaguna”: „cea mai bogată dintre toate bibliotecile de acesta categorie, și se augmentează parte din cotisațiunile membrilor societății, parte prin donațiuni”⁴¹. În anul 1906 conținea 4037 de volume.

La edificarea clericilor ortodocși ardeleni, o contribuție importantă au adus și activitățile desfășurate sub egida Societății de lectură „Andrei Șaguna”. Debutul fiecărui an școlar întrunea ședința de constituire, din cuprinsul căreia reținem: alegerea noilor „oficianți” ai societății (vicepreședinte, arhivar, casier, controlor, bibliotecar, notar, redactor, econom) și a membrilor comisiei literare; președintele societății era numit unul dintre profesori; în anul școlar 1905-1906 președinți onorari au fost aleși profesorii Nicolae Bălan și Ioan Lupșa.

Pe parcursul anului școlar amintit s-au prezentat sau publicat 24 de lucrări științifice și literare. Societatea avea un cor și o orchestră, conduse de profesorul T. Popovici; a cântat cu ocazia sfințirii catedralei, în sala de festivități a Muzeului Astra, balada *Mănăstirea Putna*, ulterior la finalul anului școlar⁴².

Dintre manifestările anuale la care luau parte membrii societății amintim: ședința publică din 29 noiembrie „întru amintirea memoriei fericitului arhiepiscop și metropolit Andreiu, patronul societății”, serbare la care se cuvânta, se recitau poezii, se susțineau dizertații și se cânta; comemorarea Sfântului Mare Mucenic Nichita Romanul, patronul Institutului; ziua onomastică a împăratului etc⁴³.

În afara orei săptămânale de cor bisericesc și a corului societății de lectură, elevii teologi asigurau cântările la liturghia oficiată în biserica din suburbiul Iosefin și în biserica catedrală. De asemenea, erau parte a corului mixt bisericesc, compus din 120 de persoane. Acest cor a cântat la sfințirea bisericii catedrale, la Înălțarea Domnului și Pogorârea Duhului Sfânt. Activitatea corală era întregită de corurile constituite de fiecare an în parte. Ultimele au cântat și în alte localități (decât Sibiul): la Făgăraș, Orăștie, Brad, Băița etc⁴⁴.

Un nou regulament a fost votat de către Sinodul arhidiecezan în anul 1908. Proiectul propus spre aprobare a fost redactat de corpul profesoral, la cererea Consistoriului. Comparativ cu regulamentul din anul 1892, modificările erau puține⁴⁵.

Actul Unirii aducea cu sine noi schimbări în planul de învățământ. Noțiunile de Drept de la secția teologică au fost eliminate, iar la anul III s-au introdus 2 ore de

³⁹ Eusebiu R. Roșca, *op. cit.*, p. 72.

⁴⁰ Remus Roșca, *op. cit.*, p. 70

⁴¹ *Ibidem*, p. 73.

⁴² Eusebiu R. Roșca, *op. cit.*, p. 87-96.

⁴³ Remus Roșca, *op. cit.*, p. 81.

⁴⁴ Eusebiu R. Roșca, *op. cit.*, p. 58.

⁴⁵ Mircea Păcurariu, *Două sute de ani...*, p. 106.

*Istoria românilor*⁴⁶. Oportunitățile oferite de România Mare au afectat negativ corpul profesoral, mulți dascăli părăsind seminarul. Spre exemplu, Silviu Dragomir a plecat la Universitatea din Cluj. Absolvenții se îndreptau spre funcțiile laice, mai atractive financiar, iar tinerii ocoleau Institutul, preferau școlile civile.

Adunarea Eparhială a Arhiepiscopiei Sibiului din anul 1921 a hotărât ridicarea cursurilor la 4 ani, iar în noiembrie 1923 Consiliul Arhiepiscopesc a însărcinat corpul profesoral cu elaborarea unui proiect de regulament pentru organizarea Institutului ca Academie⁴⁷. Învățământul teologic sibian trecea într-o nouă etapă.

II. 1. Primele forme de instituționalizare ale învățământului teologic ortodox în Părțile vestice

Ne-au parvenit foarte puține informații despre instituționalizarea pregătirii clerului ortodox în secolul al XVIII-lea în părțile vestice ale spațiului românesc. Școli teologice, instituții în care să se predea un învățământ teologic sistematic, după o programă precisă într-un număr oarecare de ani, întâlnim destul de târziu și în număr mic în Mitropolia Carlovițului, sub ascultarea căreia erau și românii ortodocși viețuitori ai comitatelor Arad și Bihor, (organizați în Episcopia Ortodoxă a Aradului), precum și Banatul.

În anul 1726, sinodul mitropolitan decidea ca fiecare episcop în eparhia sa să ridice școli⁴⁸, nu se spune clar ce fel de școli, poate se avea în vedere și câte o școală clericală. Peste cinci ani, la Carloviț s-a deschis o școală clericală, însă activitatea acesteia a suferit, atât ca metodă, cât și ca durabilitate⁴⁹. Episcopii de Arad și Timișoara, Isaia Antonovici și Nicolae Dimitrievici, în anul 1739 solicitau Curții vieneze acordul pentru constituirea unui fond care să susțină înființarea unui seminar teologic în zona lor de responsabilitate⁵⁰. Dorința lor nu s-a materializat.

În mod cert, viitorii preoți au acumulat cunoștințele necesare, teoretice și practice, alături de alți preoți, în centrele eparhiale sau în parohii, iar parte dintre ei în mănăstirile arădene, Hodoș-Bodrog și Șiria⁵¹. „Planul de învățământ” era empiric, cuprinzând exerciții de citire, de scriere, tipicul și cântarea bisericească. Practic, se puneau bazele utilizării cărților sfinte și a copierii acestora în vederea utilizării ulterioare.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 118.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 139.

⁴⁸ Silviu Anuichi, *Relații bisericești româno-sârbe din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XCVIII (1979), nr. 7-8, p. 998.

⁴⁹ Teodor Bodogae, *Activitatea culturală și politică a mitropolitului sârb Ștefan Stratimirovici*, în „Mitropolia Ardealului”, IV (1959), nr. 5-6, p. 387.

⁵⁰ Gheorghe Cotoșman, *Isaia Antonovici (1731-1748), episcop al Aradului și Caransebeșului*, în „Mitropolia Banatului”, VII (1957), nr. 1-3, p. 88.

⁵¹ Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Cluj-Napoca, 2006 (în continuare: Pavel Vesa, *Episcopia Aradului...*), p. 235; Idem, *Învățământul teologic de la Arad (1822-1948)*, Deva, 2013 (în continuare: Pavel Vesa, *Învățământul teologic...*), p. 32.

La mijlocul secolului, în anul 1749, mitropolitul Pavel Nenadovici înființa la Carloviț școala clericală „Acoperământul Născătoarei de Dumnezeu”⁵². Funcționând cu pauze, cursurile au fost redeschise în anul 1794, sub supravegherea mitropolitului Ștefan Stratimirovici. În opinia acestuia, viitorul preot trebuia să știe obligatoriu să scrie, să citească, apoi să învețe *Catehismul, Tâlcuirea Vechiului și Noului Testament, Pravilele soboarelor, Istoria sârbească și Istoria bisericii*. Ulterior s-au adăugat *Dogmatica, Morala și Apologetica, Pastorală, Omiletică, Datoriile preoților de mir, Drept bisericesc* (Rescriptul Declarator și Sistemă consistorială)⁵³.

Tentative au existat și în eparhii. În anul 1760, în Arad-Gai, episcopul Sinesie Jivanovici a deschis o școală dedicată aspiranților la cinul preoțesc. Existența ei s-a dovedit efemeră⁵⁴. Același ierarh cerea ajutor Curții pentru edificarea unui seminar în Oradea-Velența⁵⁵. Nu s-a realizat, căci, în 1807, episcopul Pavel Avacumovici spunea: „Nici în Oradea nu este, nici la noi. Unde se mai află școli triviale, mai învață unii, dar unde nu sunt, nici măcar scrisul și cititul nu prea merge, iar slujbele merg greu de tot”⁵⁶.

După mai multe încercări, în anul 1785, o rază de speranță se revărsa asupra celor care își doreau un seminar ortodox la Timișoara. Mitropolitul Moise Putnic era înștiințat că împăratul Iosif al - II- lea aprobat deschiderea unui seminar în Timișoara, pe cheltuiala statului. Urmau a fi primiți cei născuți din căsătorii legitime, cu vârsta de peste 15 ani, absolvenți de școală normală, cititori și scriitori de limbă maternă și limbă germană⁵⁷.

O circulară arădeană cerea parohilor să trimită tineri la acele cursuri, să audieze *Teologia Dogmatică, Istoria bisericească, Canoanele, Datoriințele preoților, Tâlcuirea Vechiului și Noului Testament*. Profesori erau: Pavel Kengeleț, (doctor în teologie și arhimandrit al mănăstirii Sârgeorz), și Mihail Roșu-Martinovici. Din motive necunoscute, cursurile au început doar în anul 1790, având o durată de trei luni⁵⁸.

Episcopul Aradului, Pavel Avacumovici, înștiința protopopii - (în luna noiembrie 1787) - că „toți cei care vor să pășească în cinul preoției sau care voiesc să fie dascăli sau învățători, la școala care în Oradea Mare va fi, așa întocmindu-se să meargă”. A început la 1 ianuarie 1788, cursurile țineau trei sau patru luni, iar obiectele de studiu priveau scrisul, cititul și cântarea. Peste cinci ani, același episcop

⁵² Silviu Anuichi, *op. cit.*, p. 1001-1002; Pavel Vesa, *Episcopia Aradului...*, p. 236; Idem, *Învățământul teologic...*, p. 35.

⁵³ Idem, *Episcopia Aradului...*, p. 237; Idem, *Învățământul teologic...*, p. 36.

⁵⁴ Silviu Anuichi, *op. cit.*, p. 1002; Pavel Vesa, *Episcopia Aradului...*, p. 237; Idem, *Învățământul teologic...*, p. 37.

⁵⁵ Florian Dudaș, *Odoarele vechii catedrale ortodoxe a Bihorului. Cea mai veche bibliotecă românească din Oradea*, Oradea, 2005, p. 19.

⁵⁶ Teodor Bodogae, *op. cit.*, p. 388, 390.

⁵⁷ Pavel Vesa, *Episcopia Aradului...*, p. 238; Idem, *Învățământul teologic...*, p. 38.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 39.

anunța deschiderea cursurilor de „învățătură catehicească” cu începere de la 1 august. La final, absolvenții primeau un atestat. Rără acest act doveditor nu erau hirotoniți⁵⁹.

Tot la Oradea, unii preoți au absolvit cursurile Academiei de Drept, instituție activă din anul 1780, după cum arată unele documente din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Din 1792, în orașul de pe Crișul Repede funcționa și Seminarul greco-catolic, unde, treptat, au fost acceptați și tineri ortodocși, ca plătitori, fără burse⁶⁰.

În contextul acutizării luptei naționale a românilor din Imperiul habsburgic, Curtea vieneză accepta, în anul 1812, deschiderea la Arad a unei preparandii pentru românii ortodocși de pe cuprinsul acestei episcopii. Denumirea oficială a școlii era: *Școala regească preparandială greco-neunită a nației române*⁶¹. Organizată conform proiectelor realizate de Uroș Nestorovici, inspectorul suprem al școlilor ortodoxe, Preparandia devenea principala instituție de pregătire a învățătorilor și a candidaților la preoție din Arad, Bihor și Banat, o parte însemnată dintre absolvenți ajungând preoți parohi în aceste părți⁶². Odată cu Preparandia s-a realizat o conexiune mai bună între elite și marea masă a credincioșilor, dezideratele națiunii române căpătau o susținere mai largă atât ca număr de participanți, cât și ca intensitate⁶³, între acestea numărându-se și deschiderea de școli de toate nivelurile.

Durata studiilor preparandiale era de 15 luni. Primii profesori au fost Dimitrie Țichindeal, Ioan Mihuț, Iosif Iorgovici și Constantin Diaconovici-Loga. Primul predă „învățătura legii sau catechetica, carile cuvântul lui Dumnezeu, precum în școală, așa și de față, în beserică, propovăduiește” și limba germană, al doilea *Pedagogia, Istoria și Metodica*, al treilea *Matematica și Geografia*, ultimul *Gramatica limbii române și „conțepul românesc”*⁶⁴. Într-o scrisoare din anul 1813, Țichindeal descrie metoda sa de predare: „... și cum acest *Catehism* mai ales pentru preparandiști, că și ei vor predă același *Catehism* copiilor, și eu în tălmăcirea mea procedez astfel cum vor trebui să procedeze și ei la instruirea copiilor și cum trebuie și ei ca învățători să știe”⁶⁵. Mai scria atunci Țichindeal că *Teologia Dogmatică* care se predă la Carloviț a primit-o de la profesorul Mihuț⁶⁶.

⁵⁹ Idem, *Episcopia Aradului...*, p. 239; Idem, *Învățământul teologic...*, p. 40.

⁶⁰ Radu Câmpeanu, *Contribuții la istoria intelectualității române din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, în „Acta Musei Napocensis”, 31 (1995), II, p. 55.

⁶¹ Pavel Vesa, *op. cit.*, p. 42.

⁶² *Ibidem*, p. 43.

⁶³ Ladislau Gyemant, Nicolae Bocșan, Viorel Faur, *Contribuția Preparandiei din Arad la mișcarea națională din părțile vestice în anii 1815-1817*, în „Sătu-Mare. Studii și comunicări”, IV (1980), p. 184-185.

⁶⁴ Teodor Botiș, *Istoria Școlii Normale (Preparandiei) și a Institutului teologic ortodox-român din Arad*, Arad, 1922, p. 32; Pavel Vesa, *Episcopia Aradului...*, p. 241; Idem, *Învățământul teologic...*, p. 44-45.

⁶⁵ Anton Ilica, *Istoricul Preparandiei din Arad, de la Școala regească preparandială gr. Neunită a națiunii române la Liceul pedagogic « Dimitrie Țichindeal » Arad*, Cluj-Napoca, 2012, p. 81.

⁶⁶ *Ibidem*.

Împotriva dorinței inițiale de a nu-i sfinți preoți parohi decât pe absolvenții Preparandiei, dat fiind numărul parohiilor vacante, în anul 1816 Consistoriul eparhial hotăra ca toți cei doritori de a intra în rândurile clerului „să meargă la protopopul tractual ori în altu locu unde ar fi școle și să învețe acolo celea de lipsă pentru un preotu”⁶⁷. Pentru ca peste câțiva ani, în 1820, într-un memoriu adresat împăratului, printre altele, clerul și nația română solicita ca preoții „neștiutori de a ceti și a scrie” să fie obligați la audierea cursurilor școli preparandiale: „barem cursul învățeturilor în școlile preparande să-l săvârșească până să va redica seminarium după preainalte porunce”⁶⁸; administratorul eparhial, sârb ca națiune, era acuzat, că hirotonește parohi analfabeți sau slab pregătiți contra unor sume de bani.

II. 2. Institutul Teologic Ortodox din Arad

După debutul deceniului al doilea, clerul ortodox primea încă un sprijin în lupta sa pentru afirmare. Printr-un decret imperial, datat 30 ianuarie 1822, mult doritele școli clericale ortodoxe, institute teologice, au primit dreptul de a ființa, câte unul pentru fiecare eparhie: Arad, Timișoara și Vârșet. Faptic, s-a deschis un institut la Arad, cu predare în limba română, și altul la Vârșet, cu predare în ambele limbi, sârbă și română⁶⁹. Denumirea oficială a Institutului din Arad era: *Scholarum Clericalium Aradiensium Valachiarum*⁷⁰.

La Arad, școala și-a deschis porțile abia în luna februarie 1823, cu 68 de elevi, doi profesori⁷¹, și doi ani de studii. Din anul școlar 1826-1827, la propunerea profesorilor, s-a introdus și al treilea curs, (an de studiu⁷²), iar condițiile de admitere au devenit mai riguroase. Erau acceptați numai absolvenții de gimnaziu cu rezultate bune.

În cazuri excepționale, pentru parohiile sărace, unde ne dorea nimeni să se titularizeze, erau admiși și tineri cu pregătire inferioară⁷³. Această situație s-a amplificat după anii revoluționari, când și școala a stat închisă, redeschizându-se abia în anul 1852. Ulterior, reglementarea condițiilor de admitere s-a făcut publică printr-un act al episcopului, emis către protopopiate și parohii în martie 1859. Puteau fi înmatriculați cei cu 8 clase gimnaziale, care prezentau certificatul de botez, atestatele școlare ale celor două semestre din ultimul an de studiu, precum și o recomandare privind comportamentul său.

⁶⁷ D. Popa, *Momente interesante din istoria Episcopiei Aradului*, în „Biserica și Școala”, VII (1883), nr. 48, p. 419.

⁶⁸ I. D. Suciu, R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1980, vol. I, p. 571.

⁶⁹ Teodor Botiș, *op. cit.*, p. 518; Pavel Vesa, *Episcopia Aradului...*, p. 242; Idem, *Învățământul teologic...*, p. 48.

⁷⁰ Anton Ilica, *op. cit.*, p. 100.

⁷¹ D. Popa, *Momente interesante din istoria Episcopiei Aradului*, în Biserica și Școala, VII (1883), nr. 48, p. 419; Pavel Vesa, *Episcopia Aradului...*, p. 242; Idem, *Învățământul teologic...*, p. 49.

⁷² Anton Ilica, *op. cit.*, p. 102.

⁷³ Teodor Botiș, *op. cit.*, p. 575.

Cu acordul expres al episcopului, erau înscriși și cei fără 8 clase gimnaziale, pe baza unui act „despre slujba sau despre deprinderea ce o au avut-o până acum, fie în învățământ sau în slujbă pe lângă preotul paroh sau protopop cu care a deprins rânduiala slujbelor bisericești”⁷⁴.

La început, în cei doi ani de studiu s-au predat: în cursul I – *Teologia dogmatică, Istoria bisericească, Gramatica română, Cântarea bisericească și Tipicul*; în cursul II – *Tâlcuirea Sfintei Scripturi, Teologia morală, Metodul catehizației, Teologia pastorală, Istoria bisericească, Retorica bisericească și Geografia politică*. Apoi, în formatul cu trei ani de studiu, materiile de curs erau: *Istoria Noului Testament (anul I), Istoria Vechiului Testament (anul II), Măiestria Tâcuiei Sfintei Scripturi (anul III), Istoria Bisericească (anii I și II), Teologie dogmatică și Polemica (anii I și II), Teologia morală (anii I și II), Teologia pastorală (anul III), Retorica bisericească (anii II și III), Pedagogia și Metodica (anii I și II), Gramatica română (anul I), Epistolografia (anul III)*. Cu mici schimbări, acest plan de învățământ a rămas în vigoare până în anul 1876⁷⁵.

Posturi de profesori au existat doar două. Primii dascăli au fost Gavriil Raț (viitorul episcop de Arad), bihorean de origine, și Gavriil Giulani⁷⁶. După plecarea acestora, au fost numiți Dimitrie Iacobescu și Grigorie Chirilovici, apoi Patrichie Popescu și Ghenadie Popescu.

Dintre profesorii care au activat până în anul 1876 îi amintim pe Miron Romanul, Augustin Hamsea și Vasile Mangra⁷⁷.

O mare problemă întâmpinată de către aceștia a fost lipsa manualelor, carență suplinită prin copierea sau traducerea cărților folosite la Vârșet sau Carloviț. Unele discipline au putut fi acoperite prin cărțile bisericești tipărite la Buda și Sibiu⁷⁸. Din anul 1840, Institutul Teologic avea propria bibliotecă⁷⁹.

II. 3. Institutul Pedagogic-Teologic din Arad

Renașterea Mitropoliei Ortodoxe a Transilvaniei, intrarea în epoca constituționalității, începută odată cu adoptarea *Statutului organic*, a găsit Institutul Teologic din Arad în starea și organizarea din primii ani ai existenței sale, (cu trei ani de studiu, cu doi profesori și un cantor⁸⁰). Schimbarea se impunea și la nivelul învățământului clerical.

Episcopul Ioan Mețianu, viitorul mitropolit, conștientizând faptul că numai o instituție bine organizată poate forma preoți și învățători vrednici de misiunea lor,

⁷⁴ Pavel Vesa, *op. cit.*, p. 53-54.

⁷⁵ Teodor Botiș, *op. cit.*, p. 571, 573-574; Pavel Vesa, *op. cit.*, p. 64-66.

⁷⁶ Teodor Botiș, *op. cit.*, p. 571, 574; Pavel Vesa, *Episcopia Aradului...*, p. 242; Pavel Vesa, *Învățământul teologic...*, p. 57.

⁷⁷ Date despre profesori vezi la: Teodor Botiș, *op. cit.*, p. 647-676; Pavel Vesa, *Episcopia Aradului...*, p. 242; Pavel Vesa, *Învățământul teologic...*, p. 57-64.

⁷⁸ Pavel Vesa, *op. cit.*, p. 67-71.

⁷⁹ Teodor Botiș, *op. cit.*, p. 641-643; Anton Ilica, *op. cit.*, p. 104.

⁸⁰ Pavel Vesa, *op. cit.*, p. 54.

a militat pentru unificarea Preparandiei cu Institutul Teologic⁸¹. Susținându-și ideea, episcopul afirma că: „mijlocul cel mai sigur către perfecțiune este domnilor deputați cultura minții și inimii, a moralei și a religiunii..., iar mijloacele la ajungerea acestei culturi sunt institutele superioare de cultură și mai ales institutele pedagogice-clericale, în care se pregătesc viitori preoți și învățători ai poporului”⁸². Astfel, în anul 1876 cele două școli au devenit una⁸³: „la institutul teologicu cu trei cursuri erau aplicați numai doi profesori..., nu aveamu localitate propri (clădire), ci prelegerile se țineau în localități închiriate, cum se aflau, și cum se întâmplă, mai bune sau mai rele, dar nicidecât corăspunzătoare. Această stare de lucruri, se înțelege de sine, nu putea să rămână și pre mai departe fără mari scăderi pentru biserică și națiune. Drept aceea, la anulu 1876 s-a clăditu pentru ambele institute edificiulu de lângă biserica catedrală și s-au îmbinat ambe aceste școle sub titlulu de institutul pedagogico-teologicu. Tot la anulu amintitu s-a începutu a se înmulți puterile didactice... înainte erau numai patru profesori și unu catichetu, astăzi funcționează în institutul pedagogico-teologicu șapte profesori ordinari și trei extraordinari..., pentru ambele institute s-a adoptatu unu nou plan de învățământ, s-au înmulțit rechizitele”⁸⁴.

Cu bunăvoința episcopului de Cernăuți și cu acordul împăratului, episcopul Mețianu urma să trimită două persoane pentru a se pregăti la facultatea teologică de acolo, ca apoi să fie numiți profesori la Institutul arădean⁸⁵.

În scurt timp de la unificare s-a simțit nevoia de a pune pe hârtie o serie de norme interne specifice. Astfel, debutul anului școlar 1882-1883 aducea un „Regulament provizor pentru Institutul pedagogic-teologic român ortodox din Arad”. Se prezenta scopul înființării, desfășurarea și durata învățământului, limba de predare, examenele, îndatoririle și drepturile profesorilor și ale personalului. Cea mai mare parte era rezervată legilor școlare.

Anul următor erau la secția teologică „unu directoru substituitu, unu profesoru ordinaru, 2 profesori interimali, 2 profesori provizori și un cantoru provizoriu. Elevi în toate trei cursurile sunt 67”⁸⁶. Un alt „Regulament pentru Institutul Pedagogico-Teologic Român Ortodox din Arad” s-a impus în anul 1885, odată cu mutarea în noul sediu⁸⁷, rămas valabil până în anul 1894, când secția de teologie și-a primit un regulament separat: „Regulament pentru despărțământul teologic de la seminarul român ortodox din Arad” și „legile școlastice pentru elevii despărțământului teologic de la seminariul gr. ortodox român din Arad”⁸⁸.

⁸¹ Anton Ilica, *op. cit.*, p. 114-115; Pavel Vesa, *op. cit.*, p. 75.

⁸² *Cuvântulu Prea Sântiei Sale Dommului episcopu alu Aradului Ioanu Mețianu la deschiderea sinodului eparch. din anulu acesta*, în „Biserica și Școala”, VIII (1884), nr. 17 (în continuare: *Cuvântulu...*), p. 133.

⁸³ Teodor Botiș, *op. cit.*, p. 546, 549.

⁸⁴ *La începutulu anului scolasticu*, în „Biserica și Școala”, VIII (1884), nr. 37, p. 297-298.

⁸⁵ *Cuvântulu...*, p. 134.

⁸⁶ *Sinodulu eparchialu alu Aradului*, în „Biserica și Școala”, VIII (1884), nr. 18, p. 142; Teodor Botiș, *op. cit.*, p. 551.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 555; Anton Ilica, *op. cit.*, p. 120.

⁸⁸ Pavel Vesa, *op. cit.*, p. 76-77.

Procesul de formare a viitorilor preoți și catiheți a simțit apoi trebuința unui seminar și a unui internat, unde teologii să ducă o viață conformă rânduielilor, sub supravegherea și îndrumarea unui „spiritual”: „cu ajutoriulu lui Dumnezeu diecesa va prasni ziuă în care cu micu cu marene vomu bucura veziendu-ni tenerimea noastră adăpostită sub scutu și îngrijirea nemijlocită a organeloru chiamate d-a veghea asupra disciplinei și conduitei acelora... Până astăzi tenerii noștri suntu împrăștiați prin cvartire private; sărăcia nu-i lasă pre cei mai mulți a-și alege căși și familii mai distinse, de la cari să-și împrumute însușiri potrivite cu chiamarea spre care se dedică”⁸⁹.

Seminarul s-a construit din donațiile credincioșilor din Arad și Bihor. Spre exemplu: „tenerii români din părțile Vașcăului... au arangiatu în 15/27 august a.c. unu concertu în Vașicău în favorea seminariului din Aradu. Venitulu curatu alu acestui concertu în suma de 71 fl. v.a. l-au și subșternutu teneri Pre Santiei Sale părintelui Episcopu diecesanu”⁹⁰.

Și din Oradea au donat sume de bani un număr mare de comercianți și funcționari⁹¹.

Într-o mulțămită publică adresată preotului Iosif Naghi din Roit, redactorul organului eparhial, *Biserica și Școala*, scrie: „zidirea și adaptarea seminarului prin propriile noastre puteri, prin contribuiriile clerului și poporului va ave în eternu o însemnătate remarcabilă în istoria culturii noastre naționale”⁹². Construcția începută în anul 1884 s-a finalizat anul următor⁹³.

Noua formulă instituțională a afectat pozitiv și planurile de învățământ, au apărut discipline noi: *Ermeneutica*, *Isagogia* sau *Introducerea în cărțile Sfintei Scripturi*, *Exegeza biblică*, *Teologia fundamentală*, *Catehetica*, *Cronologia*, *Dreptul canonic*, *Patrologia* și *Enciclopedia științelor teologice*⁹⁴; unele dintre ele însă nu au avut continuitatea dorită. În anul școlar 1877-1878 s-a introdus *Constituția patriei și Igiene*. Argumentul introducerii celei din urmă ca materie de studiu pentru teologi îl regăsim publicat într-un număr din acel an al revistei *Biserica și Școala*: „La francesi, germani, englesi igiena se propune nu numai în tote instituttele seminariali și pedagogice, ci chiar și în scolele populari la elevi mai în etate... Astasi nu mai este foia periodica la acele popore carea se nu aiba colaboratorulu seu din sfera igienei... Nu se pote ca elevii nostri teologi și preparandi, cari au frumosa chiamare a lumina poporulu, se remana ei însisi lipsiti de unele invetiaturi pre cari lumea moderna le considera de indispensabile... Este de mare trebuința ca preotii și invetiatorii nostri, cari sunt în coatingere necontentitu cu poporulu, se-si procure însi-si cunostintele, cu ajutoriu carora apoi se fie în stare a lumina poporulu despre natura omului...”⁹⁵.

⁸⁹ *Seminariulu diecesanu*, în „Biserica și Școala”, VIII (1884), nr. 22, p. 174-175.

⁹⁰ *Ofertu pentru seminariulu diecesanu*, în „Biserica și Școala”, VIII (1884), nr. 35, p. 285.

⁹¹ *Colecta*, în „Biserica și Școala”, VIII (1884), nr. 36, p. 293.

⁹² *Unu ofertu pre seama seminariului diecesanu din Arad*, în „Biserica și Școala”, VIII (1884), nr. 39, p. 314.

⁹³ Teodor Botiș, *op. cit.*, p. 554-555, 635, 637.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 578.

⁹⁵ Dr. G. Vuia, *Studiulu Higienei la institutul rom. pedagogicu-teologicu din Aradu*, în „Biserica și Școala”, II (1878), nr. 8, 57-58. La Sibiu, disciplina Igienă a fost introdusă în anul 1895, pentru elevii cursului III, cf.: Remus Roșca, *Programă...*, p. 79.

În deceniul al IX-lea, înmulțirea materiilor a dus la o realocare a acestora pe ani de studii. În primul an se predau disciplinele exegetice-istorice, 26 de ore pe săptămână, în anul al doilea teologia sistematică-teoretică, 27 de ore pe săptămână, iar în anul ultim teologia practică, 26 de ore pe săptămână⁹⁶:

Anul de învățământ	Disciplinele de învățământ	Număr ore
ANUL I	LIMBA ROMÂNĂ	3
	ISTORIA BISERICESCĂ	6
	TEOLOGIA FUNDAMENTALĂ	3
	EXEGEZA	6
	PEDAGOGIA	4
	CRONOLOGIA	2
	ECONOMIA	2
	LIMBA ROMÂNĂ	3
ANUL II	TEOLOGIA DOGMATICĂ	6
	ISTORIA BISERICESCĂ	3
	EXEGEZA	4
	PATROLOGIA	2
	RETORICA	4
	PEDAGOGIA	3
	ECONOMIA	2
	TEOLOGIA PASTORALĂ	4
ANUL III	DREPTUL CANONIC	5
	TEOLOGIA MORALĂ	6
	LITURGICA	4
	CATIHETICA	2
	CONSTITUȚIA PATRIEI	2
	IGIENA	2
	RETORICA	1

Programarea examenelor de la Institut se publica în organul eparhial arădean Biserica și Școala. Referitor la anul școlar 1883-1884, redăm partea teologică:

*Programa pentru ținerea esamenelor în institutul pedagogico-teologicu din Aradu pe anulu scolasticu 1883/4*⁹⁷

Diua	Nainte seu dupa amediadi	Cursulu	Obiectele de invetiamentu
20 iun	după	III teo.	<i>Teologia morala, Liturgica, Catichetica</i>
21 iun	după	II teo.	<i>Dogmatica, Istoria bisericescă, Limba română</i>
22 iun	nainte	I teo.	<i>Teologia fondamentală, Pedagogia, Limba română</i>
25 iun	nainte	III teo.	<i>Dreptulu canonic, Pastorală, Constituțiunea</i>
25 iun	după	II teo.	<i>Pedagogia, Patrologia, Retorica, Economia</i>
27 iun	nainte	I teo.	<i>Introducerea în S.Scriptură, Istoria bisericescă, Economia</i>
28 iun	nainte	teologii	<i>Cântarea și Tipicul</i>

⁹⁶ Teodor Botiș, *op. cit.*, p. 579-580; Pavel Vesa, *op. cit.*, p. 94.

⁹⁷ *Programa pentru ținerea esamenelor în institutul pedagogico-teologicu din Aradu pe anulu scolasticu 1883/4*, în „Biserica și Școala”, VIII (1884), nr. 22, p. 193.

Planurile de învățământ au devenit părți ale proiectelor de reorganizare dezbătute cu ocazia Congreselor Național Bisericești în ultimul sfert de secol al XIX-lea. Spre exemplu, propunerea lui Vasile Mangra, (din anul 1886), viza un program de studiu similar Facultăților de teologie, adăugând *Limbile Română, Greacă, Latină și Slavonă, plus Filozofia, Dreptul și Economia*⁹⁸. Nu au existat materializări ale acestor idei. În aceeași notă, Consistoriul din Arad aproba un plan de învățământ în 1891, elaborat de profesorul Augustin Hamsea cu trei înainte. Studiile teologice erau împărțite după cele patru ramuri ale Teologiei: biblice, istorice, sistematice și practice; lor le adăuga „științele auxiliare”: *Limba și literatura română, Psihologia generală, Pedagogia, Igiena și Constituția patriei*⁹⁹.

La începutul secolului al XX-lea, în anul școlar 1906-1907, se predau următoarele materii:

Anul de învățământ	Disciplinele de învățământ	Număr ore
ANUL I	ISAGOGIE	5
	ARHEOLOGIA BIBLICĂ	1
	ERMINEUTICA BIBLICĂ	1
	ISTORIA BISERICESCĂ UNIVERSALĂ	5
	TEOLOGIE FUNDAMENTALĂ	2
	LIMBA ȘI LITERATURA ROMÂNĂ	3
	PSIHOLOGIA	1
	ECONOMIA	2
	CÂNTĂRILE BISERICESTI	2
	TIPICUL	1
	EXEGEZA BIBLICĂ	6
	ISTORIA BISERICII ROMÂNE	2
	TEOLOGIA DOGMATICĂ	4
	TEOLOGIA MORALĂ	4
ANUL II	OMILETICA	3
	LIMBA ȘI LITERATURA ROMÂNĂ	3
	PEDAGOGIA	2
	ECONOMIA	1
	CÂNTĂRILE BISERICESTI	2
	TIPICUL	1
	EXEGEZA BIBLICĂ	4
	PASTORALA	3
	DREPTUL CANONIC	3
	ECONOMIA	1
ANUL III	CONSTITUȚIA	1
	IGIENA	1
	CÂNTĂRILE BISERICESTI	2
	TIPICUL	1
	LITURGICA	3

⁹⁸ Mircea Păcurariu, *Două sute de ani...*, p. 85-86; Pavel Vesa, *op. cit.*, p. 95.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 96.

Fiecare profesor avea câte 20 de ore, directorul 10. Disciplinele pedagogice erau necesare pentru ca teologii să poată susține examenele pentru a fi învățători.

De-a lungul anilor, capii bisericii, alături de profesori, au fost preocupați și de partea practică a formării viitorilor preoți. Sinodul eparhial din anul 1879 lua hotărârea ca elevii ultimului an de studii să predice în biserică, după Vecernie, duminica și în sărbători¹⁰⁰. În anul 1902, episcopul Ioan Papp propunea *Liturgica* să nu se limiteze doar la partea teoretică¹⁰¹. Formarea practică pe linie catehetică s-a făcut la școala de aplicație¹⁰², după audierea unor lecții model; unii au ajuns să predea la școlile primare din Arad¹⁰³. Alte lecții practice priveau problemele administrative ale unei parohii.

După unificarea din anul 1876, s-a schimbat și sistemul de examene. De atunci examenele aveau loc la sfârșitul anului. La examen era prezent și episcopul sau un delegat al său. Prestația elevilor era apreciată prin calificative, denumirea acestora suferind dese modificări¹⁰⁴.

Dintre directorii Institutului Pedagogic-teologic îi amintim pe: Vasile Mangra (1881-1883), care a încercat să impună o disciplină severă, dorind îndepărtarea tuturor celor fără vocație; Augustin Hamsea (1887-1901), concomitent și egumen al mănăstirii Hodoș-Bodrog, una dintre cele mai lungi perioade directorale; Roman Ciorogariu (1901-1917), stimulează activitatea Societății de lectură a teologilor, imprimă primul anuar al școlii, reglementează asistența sanitară acordată cursanților, a propus obligativitatea examenului pedagogic pentru absolvenții de teologie, s-a opus transformării institutelor în școli de stat etc.; Teodor Botiș (1918-1927), a continuat opera predecesorului, limitat fiind în perioada de început de nesiguranța dată de vidul de putere dintre actul Unirii de la Alba-Iulia și sosirea armatei române în Arad¹⁰⁵.

De-a lungul anilor, directorii și profesorii s-au exprimat, sub diferite formule, în direcția uniformizării celor trei institute pedagogico-teologice. Spre exemplu, Roman Ciorogariu (directorul Institutului din Arad), în iunie 1911, propunea elaborarea unui nou plan de învățământ, asupra căruia să se exprime următorul Congres Național Bisericesc: durata cursurilor să fie de patru ani, „căci în trei ani nu se poate prelucra întreg materialul teologic și să se facă praxă. Așa se

¹⁰⁰ T. Botiș, *op. cit.*, p. 585; Pavel Vesa, *op. cit.*, p. 101.

¹⁰¹ T. Botiș, *op. cit.*, p. 586; Pavel Vesa, *op. cit.*, p. 101.

¹⁰² Școala de aplicație s-a înființat în anul 1892 în edificiul seminarial, cf.: Anton Ilica, *op. cit.*, p. 125.

¹⁰³ T. Botiș, *op. cit.*, p. 585; Pavel Vesa, *op. cit.*, p. 101.

¹⁰⁴ T. Botiș, *op. cit.*, p. 611; Pavel Vesa, *op. cit.*, p. 106-107.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 79-85; Anton Ilica, *op. cit.*, p. 115, 154-155. Lista directorilor la *Ibidem*, p. 303. Informații despre profesori vezi la: Pavel Vesa, *op. cit.*, p. 85-92. Dosarul unui candidat pentru un post de profesor trebuia să cuprindă, în anul 1908, următoarele: dovada doctoratului în teologie, a examenului de „cualificațiune” preotească, autobiografia, atestate de calificare, atestat de la școlile unde a mai predat și dovezi în legătură cu activitatea științifică, cf.: *Concurs*, în „Biserica și Școala”, XXXII (1908), nr. 22, p. 1.

întâmplă că elevii nu pot ajunge la o cultură generală teologică și devin preoți cu vederi înguste cari nu pot rezista culturii generale streine ce dominează astăzi societatea”¹⁰⁶.

În anii ce au urmat, viitorul episcop de Oradea a corespondat pe această temă cu Ioan Lupșa¹⁰⁷. De altfel, ca redactor responsabil al revistei *Biserica și Școala*, Roman Ciorogariu a arătat interes față de dezbaterile care vizau reformarea învățământului teologic, inclusiv a celui din România.

Într-un articol din anul 1908, intitulat *Problema Seminarilor*, semnat S., (probabil chiar el), se prezintă un proiect al Comisiei delegate de Ministerul Instrucțiunii Publice, formată de preoți (1 episcop și 3 directori de seminarii), propunere care preconiza două examene: primul după clasa a 7-a (din științele teoretice), al doilea după clasa a 8-a (din științele de ordin practic); seminarile din România având 8 clase, precum liceele din Ardeal. Autorul nu subscrie la această inovație¹⁰⁸. Nu era neapărat o noutate, și în trecut *Biserica și Școala* destinase spații ample subiectului. Chiar în primul an de apariție (1877) a publicat pe larg analiza Consiliului general al instrucțiunii publice din România, a Comisiei sale, asupra proiectului de reformă a învățământului în institutele teologice propus de Sfântul Sinod, găsindu-l nepotrivit.

Comisia propunea ca seminariile în funcție să fie transformate în licee teologice, cu 8 clase, iar la București și Iași să se înființeze două facultăți teologice. Până la acel moment, în România activau două categorii de seminarii: de gradul I, unde se pregăteau preoți pentru parohiile rurale, și de gradul II, unde se pregăteau cei destinați parohiilor din localitățile mai importante sau funcțiilor din conducerea Bisericii¹⁰⁹.

Într-un alt număr, vedea lumina tiparului un comentariu al redactorului de la Arad, Vicențiu Mangra, față de cele propuse de Comisia de la sud de Carpați. Autorul consideră bun proiectul Consiliului de instrucție, de a transforma seminariile în licee teologice și înființarea a două facultăți, însă nu este de acord cu acestea să fie scoase de sub autoritatea Bisericii, a episcopilor: „Noi avem convicțiunea că supraveghierea și organizarea invetiamentului teologicu se tiene de competenta necontestabila a sinodului”¹¹⁰. Problema rămânea de actualitate și la începutul secolului al XX-lea, aducând la masa discuțiilor un număr important de profesori, din tot spațiul românesc.

O formulă de reorganizare a învățământului teologic și a educației seminariale a fost pusă pe hârtie, în anul 1917, de către profesorul arădean Lazăr

¹⁰⁶ Pavel Vesa, *op. cit.*, p. 77.

¹⁰⁷ Radu Ardelean, Lucian Giura, *Corespondanța lui Roman Ciorogariu cu Ioan Lupșa*, în „Ziridava”, XXIV (2005), p. 221.

¹⁰⁸ S., *Programa seminarilor*, în „Biserica și Școala”, XXXII (1908), nr. 1, p. 4-5.

¹⁰⁹ *Organizarea invetiamentului în institutele teologice din România*, în „Biserica și Școala”, I (1877), nr. 40, p. 318-321.

¹¹⁰ *Reflesiuni principiali asupra organizării invetiamentului teologicu in Romania*, în „Biserica și Școala”, I (1877), nr. 43, p. 341-342.

Iacob. Proiectul său pornea de la ideea de a estompa orgoliile diecezelor, de a le aduce pe toate la un numitor comun, la creșterea calității corpului clerical din întreaga mitropolie ardeleană.

Analizând condiția învățământului teologic de până atunci, referindu-se desigur la toate cele trei școli (Sibiu, Arad, Caransebeș), profesorul constată o sumă mare de minusuri: lipsa unui plan de învățământ, numărul mare de ore care reveneau unui dascăl, scăzând astfel valoarea unor materii, remunerația neatractivă, precaritatea dotării bibliotecilor cu cărți și reviste de specialitate, primirea unor elevi cu pregătire anterioară deficitară, lipsa spiritualilor cu pregătire teologică superioară, capabili de a forma viitorii preoți în plan moral-duhovnicesc, precum și subordonarea totală față Consistorii.

În privința materiilor de curs, profesorul Iacob propunea: introducerea *Filozofiei*, a *Statisticii bisericesti*, a *Sociologiei*; structurarea a cinci catedre teologice, și anume: biblică, istorică, sistematică, practică și cântări bisericesti; angajarea unor profesori de specialitate pentru *Limba și Literatura Română*, *Economie* și *Igienă*, astfel încât profesorii de teologie să nu mai fie îngreunați și cu acestea.

În medie, proiectul avea în vedere 10-12 ore pe săptămână pentru fiecare dascăl, restul timpului fiind necesar cercetării și informării. Experiența acumulată l-a determinat, probabil, pe autor să nu impună condiții de admitere prea stricte. El sugera ca elevii să fie împărțiți în două categorii: ordinari(cei cu 8 clase gimnaziale ori reale) sau absolvenți de pedagogie, și extraordinari, cei cu pregătire mai puțină; în funcție de aceasta putând apoi opta pentru o parohie de clasa I, II sau III¹¹¹. Poate și datorită războiului și a prefacerilor care i-au urmat, proiectul nu a găsit susținerea necesară.

III. Bagajul educațional al preoților în funcție la începutul secolului al XX-lea. Studiu de caz: protopopiatele bihorene

Bihorul ortodox, ca parte a Episcopiei de la Arad, și-a trimis tinerii dornici a deveni preoți la Institutul aflat pe lângă centrul eparhial. Consistoriului din Oradea și protopopilor subordonați le revenea sarcina să cenzureze dosarele candidaților, să facă propuneri în vederea admiterii, să țină evidența cursanților și a absolvenților bihoreni, precum și să urmărească aplicarea acestora în posturile parohiale sau

¹¹¹ *Anuarul Institutului Pedagogic-Teologic din Arad (anul întemeierii 1812). Anul școlar 1916-1917*, Arad, 1917, p. 46-49; Mircea Păcurariu, *Două sute de ani...*, p. 121-122; Pavel Vesa, *op. cit.*, p. 78. Trebuie amintit aici faptul că Statutul Organic prevedea susținerea de către candidații la hirotonie a unui examen de capacitate preotească, în fața unei comisii stabilite de către episcop, la sediul Consistoriului. În funcție de rezultat aceștia primeau o parohie mai bună sau mai slabă. Clasarea parohiilor s-a făcut prin Regulamentele pentru parohii, adoptate de Congresele Național Bisericești din anii 1878, 1906 și 1909, (Ioan A. de Preda, *Constituția bisericeii gr.-or. române din Ungaria și Transilvania sau Statutul Organic comentat și cu concluzele și normele referitoare întregit*, Sibiu, 1914, p. 200, 73-76).

învățătorești vacante. O sumă de documente create la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea ne permite deslușirea unor aspecte particulare ale procesului de învățământ teologic ortodox în această regiune istorică românească.

În anul 1893, Sinodul arădean a luat hotărârea ca directorul Institutului Pedagogic-Teologic din Arad să trimită spre știre și evidență Consistoriului din Oradea tabloul cursanților bihoreni: „în conformitate cu concludul venerabilului Sinod eparhial, de sub nr. 60, din anul trecut, am [orde?] a subșterne venerabilului Consistor sub % lista elevilor dela institutul nostru teologic, aparținători jurisdicțiunei venerabilului Consistor din Oradea-Mare și sub 2% clasificățiunea acelorași elevi pe anul scolastic 1893/4. Arad, 2 iulie 1894”¹¹².

Primul tabel anexat adresei specifică nu doar numele elevului, ci și locul nașterii, anul de studiu, iar în ultima rubrică(observații) s-a consemnat dacă respectivul elev plătea taxă pentru internat. Îl reproducem aici:

„Consemnarea
elevilor dela institutul teologic ort. rom. din Arad,
aparținători Consistoriului din Oradea-Mare, pe anul școl. 1893/4¹¹³

Nr. crt.	Numele	Cursul (anul)	Locul nașterii	Observare
1	Antoni Bica	III	Tășad	Seminarist cu tacsă de 80 fl.
2	Traian Cucu	III	P. Zăvoeni	Seminarist cu tacsă întreagă
3	Ștefan Domocoș	III	Bratca	Seminarist cu tacsă întreagă
4	Mihai Hașiaș	III	Ateaș	Alumnist gratuit
5	Vasilie Pap	III	Topa de Sus	Seminarist cu tacsă întreagă
6	George Pirtea	III	Poenii de Sus	Alumnist cu tacsă întreagă
7	Simeon Bulc	II	Coroiu	Seminarist cu tacsă întreagă
8	Vasilie Fărcuț	II	Burda	Seminarist cu tacsă întreagă
9	Ioan Fofiu	II	Totoreni	Alumnist gratuit
10	Roman Popovici	II	F. Tot	Seminarist cu tacsă întreagă
11	Vasilie Roman	II	Mezieș	Seminarist cu tacsă întreagă
12	Ioan Sabău	II	Meziad	Seminarist cu tacsă întreagă
13	Iustin Traian Teaha	II	Câmp	Alumnist cu tacsă întreagă
14	Miron Botășel	I	Șteiu	Seminarist cu tacsă întreagă
15	Mihai Caba	I	Birtin	Seminarist cu tacsă întreagă
16	Ioan Căpitan	I	P. Șușag	Seminarist cu tacsă întreagă
17	George Cihandu	I	Roșia	Seminarist cu tacsă întreagă
18	Ioan Cosma	I	Periceiu (Selagi)	Seminarist cu tacsă întreagă
19	Teodor Pap	I	Josani	Seminarist cu tacsă întreagă
20	Iosif Pinția	I	Suplac	Seminarist cu tacsă întreagă
21	Petru Pulea	I	Ursad	Seminarist cu tacsă întreagă
22	Atanasiu Todan	I	Vașcău	Seminarist cu tacsă întreagă
23	Teodor Vidu	I	Craiova	Seminarist cu tacsă întreagă

Arad, 18/30 iunie 1894, Augustin Hamsea, director”.

¹¹² Arhivele Naționale – Serviciul Județean Bihor (în continuare: A.N.-S.J.Bh.), *fond Episcopia Ortodoxă Oradea*, dos. 243, f. 67.

¹¹³ *Ibidem*, f. 68.

Constatăm că în anul școlar 1893-1894 numărul teologilor din Bihor atinge cifra 22; un elev era din Sălaj, din Pericei, Ioan Cosma. Pe ani de studii totalul se distribuia astfel: în anul I – 10, în anul II – 7, în anul III – 6. Dintre aceștia doar doi, Mihai Hașăș din Ateaș și Ioan Fofiu din Totoreni, nu plăteau taxă pentru întreținerea în internat.

A doua anexă etalează calificativele obținute. Prestația elevilor la examene era apreciată ca: eminent, lăudabil, bun, suficient și nesuficient; purtarea morală se classifica drept: deplin corespunzătoare, corespunzătoare sau bună¹¹⁴. Redăm în detaliu, pe ani de studiu, discipline și elevi situația școlară înregistrată în vara anului 1894:

„Clasificațiunea clericilor din cursul I dela institutul roman ortodocs pedagogico-teologic arădan în anul școlastic 1893/4 aparținători Consistoriului din Oradea-Mare¹¹⁵

Nr. crt.	Numele și conumele	Purtarea morală	Diligentia	Teologia fundamentală	Studiul biblic	Essegeasa	Istoria bisericească	Limba și literatura română	Științele pedagogice	Cântarea bisericească	Ritul și Tipicul	Absențe escusate	Absențe neescusate
1	Miron Botășel	cor	ns.	s.	s.	s.	s.	s.	s.	ns.	b.	79	2
2	Mihaiu Caba	cor	ns.	s.	ns.	ns.	s.	s.	s.	s.	s.	20	8
3	Ioan Căpitan	cor	ns.	ns.	ns.	ns.	s.	s.	ns.	s.	s.	70	2
4	George Ciuhandu	b.	b.	s.	l.	l.	s.	l.	l.	l.	l.	256	-
5	Ioan Cosma	c.	ns.	s.	s.	s.	ns.	s.	s.	ns.	s.	147	3
6	Teodor Pap	b.	s.	s.	s.	s.	s.	s.	s.	ns.	s.	25	1
7	Iosif Pinția	c.	ns.	s.	ns.	ns.	s.	s.	s.	s.	b.	81	1
8	Petru Pulea	c.	ns.	s.	ns.	ns.	s.	s.	s.	s.	b.	29	1
9	Atanasie Todanu	c.	s.	s.	s.	s.	s.	b.	s.	l.	l.	62	2
10	Teodor Vidu	c.	ns.	s.	ns.	ns.	s.	s.	s.	b.	s.	42	1

Clasificațiunea clericilor din cursul II dela institutul roman ortodocs pedagogico-teologic arădan în anul școlastic 1893/4 aparținători Consistoriului din Oradea-Mare¹¹⁶

¹¹⁴ Pavel Vesa, *op. cit.*, p. 72, 107.

¹¹⁵ A.N.-S.J.Bh., *fond cit.*, dos. 243, f. 69.

¹¹⁶ *Ibidem*, f. 70.

Nr. crt.	Numele și conumele	Purtarea morală	Diligentia	Studiul biblic	Essegessa	Istoria bisericească	Limba și literatura română	Științele pedagogice	Teologia dogmatică	Teologia morală	Cântarea bisericească	Ritul și Tipicul	Absențe escusate	Absențe neescusate
1	Simeon Bulc	c.	ns.	ns.	s.	ns.	s.	s.	s.	s.	s.	s.	109	16
2	Vasilie Fărucț	c.	ns.	s.	s.	ns.	s.	s.	s.	s.	s.	s.	104	15
3	Ioan Fofiu	c.	ns.	b.	s.	b.	ns.	b.	b.	b.	l.	l.	101	5
4	Roman Popovici	c.	ns.	b.	s.	s.	s.	b.	s.	s.	s.	ns.	98	14
5	Vasilie Romanu	b.	b.	b.	b.	b.	b.	l.	b.	b.	l.	l.	42	8
6	Ioan Sabău	b.	ns.	b.	b.	ns.	s.	b.	s.	b.	s.	s.	61	16
7	Iustin Traian Teaha	Nu s-a supus la examen												

Clasificațiunea clericilor din cursul II dela institutul roman ortodocs pedagogico-teologic arădan în anul școlastic 1893/4 aparținători Consistoriului din Oradea-Mare¹¹⁷

Nr. crt.	Numele și conumele	Purtarea morală	Diligentia	Essegessa	Retorica bisericească	Teologia pastorală	Dreptul canonic	Liturgia	Catichetica	Constituția	Igiena	Cântarea bisericească	Ritul și Tipicul	Musica vocală	Absențe escusate	Absențe neescusate
1	Antoniu Bica	c.	ns.	s.	s.	ns.	s.	s.	s.	s.	s.	s.	s.	s.	55	3
2	Traian Cucu	b.	s.	s.	s.	s.	s.	s.	s.	s.	s.	b	b	s.	104	-
3	Ștefan Domocoș	c.	ns.	l.	b.	b.	s.	s.	l.	b.	b	ns.	s.	s.	4	-
4	Mihaiu Hașaș	c.	s.	s.	s.	s.	b.	s.	b.	b.	s.	s.	s.	s.	45	-
5	Vasilie Pap	c.	b.	b.	b.	b.	b.	b.	l.	l.	b	l.	l.	b	96	1
6	George Pirtea	c.	ns.	s.	s.	ns.	s.	s.	b.	s.	b	s.	s.	s.	306	2

Pentru autenticitate: *Augustin Hamsea*, director; *Ioan [Petranu]*, notarul corpului profesoral¹⁷.

¹¹⁷ *Ibidem*, f. 71.

Între cursanții anului I se distinge George Ciuhandu(din Roșia) viitor protopop arădean, om de cultură, istoric al Bisericii ortodoxe, ajuns membru de onoare al Academiei Române¹¹⁸.

În pofida numărului mare de absențe, a obținut calificativul „lăudabil” la aproape toate materiile, reușind să se apropie de profesorii Mangra și Ciorogariu¹¹⁹. Pe de altă parte, remarcăm calificativele inferioare obținute de colegii acestuia. Spre exemplu, Ioan Căpitan(din P. Șușag) avea calificativul „nesuficient” la jumătate dintre materii, iar la restul „suficient”. În anii II și III, calificativele sunt mai bune. Din anul II iese în evidență Iustin Traian Teaha(din Câmp) care nu s-a prezentat sau nu a fost primit la examene.

La puțin timp după finalul anului (în august 1894) vicarul orădean Iosif Goldiș înștiința protopopii despre absolvenții din zona lor de competență: „pentru ținerea în evidență și se notifică că din protopresbiteratul submanuat D.Tale din anul scolastic 1893/4 au absolvat teologia tinerul/tinerii: Toma Păcala [protopopul de Oradea] – tinerul Antoniu Bica din Tășad; Teodor Filip [protopopul de Peștiș] – tinerul Ștefan Domocoș din Bratca; Elia Moga [protopopul Beiușului] – tinerul Vasiliu Papp din Topa de Sus; Vasiliu Papp [protopopul Vașcăului] – tinerii Traian Cucu din P. Zăvoeni și Georgiu Pirtea din Poenii de Sus; Toma Păcala ca administ. protop. al Tinței – tinerul Mihai Hașaș din Ateaș”¹²⁰.

Peste șase luni, vicarul solicita un raport din fiecare protopopiat cu privire la încadrarea absolvenților: „ești poftit sub termen de 15 zile a raporta aici despre aplicarea clericilor absoluți în funcțiuni bisericesti ori scolare din tractul submanuat”¹²¹.

Toma Păcală, protopopul de Oradea, răspunde: „raportezi că clericii absoluți din protopresbiteratul Oradiei-Marii toți sunt aplicați în funcțiuni bisericesti și școlare, și anume: Aureliu Albu, din Cheresigu, e cancelist la Veneratul Consistoriu din Aradu; Ioan Bochișiu, din Oradea Mare, ie aplicatu de invetiatoriu în Rontău; Antoniu Bica, din Tășiadu, ie aplicatu de invetiatoriu în Diosigu; și în urmă Vasiliu Bodoru, din Vecherdu, ie aplicatu de invetiatoriu în Capolnașiu”¹²²; protopopul Elia Moga: „despre clericii ce se află în protopresbiteratul meu, și anume: Nicolau Popovici, din Budureasa, alesu fiind de capelan lângă parohul Spiridon Popovici, se propune cât mai de aproape pentru chirotonire; iar Vasiliu Papp, din Topa de Sus, absolut din anul trecut se află aplicatu de secretariu în Căncelaria Consistoriului nostru din Aradu”¹²³ etc.

În toamna anului 1895, protopopul de Vașcău era trimis să ancheteze doi absolvenți, pe Vasile Corb (din Poenii de Sus) și pe Alexandru Gavra (din Vărzari)

¹¹⁸ Vezi detalii la: Pavel Vesa, *Protopop dr. Gheorghe Ciuhandu (1875-1947)*, Arad, 2011.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 18.

¹²⁰ A.N.-S.J.Bh., *fond cit.*, dos. 243, f. 66.

¹²¹ *Ibidem*, f. 65.

¹²² *Ibidem*, f. 72.

¹²³ *Ibidem*, f. 74.

pentru neîncadrarea lor: „ești poftit a provoca și a lua la răspundere pe clericii absoluți Vasiliu Corb, din Poenii de Sus, și Alesandru Gavra, din Verzariu, pentru neaplicarea lor în funcțiuni bisericești și școlare, având protocoalele luate cu numiți clerici absoluți a-le înainta aicea”¹²⁴.

Răspunsul investigației era trimis vicarului abia în luna mai 1896: „Și unul, și altu dintre acei clerici absoluți... accentuează precum că și până aici au recurs la parohii vacante, însă nu li s-au succes a fi aleși, ci sunt siliți pentru susținerea lor și a familiilor să-și câștige cele de lipsă pentru susținerea aceluia, nu abzicu însă la statutul preotiescu, ci dându-li-se ocaziune binevenită, vor recurge la cutareva parohie vacantă”, protopopul propune ca până „în caz de lipsă fiind provocați a ocupa cutareva stațiune invetiatoarească interimală, aceea să nu o refugiesc”¹²⁵.

Evidența absolvenților de teologie ocupa un loc aparte între datele statistice bisericești ale Consistoriului de Oradea. Bunăoară „Conspectul datelor statistice despre afacerile strâns bisericești din districtul Consistoriului gr. or. român din Oradea-Mare pe anul 1899”, capitolul al V-lea, era rezervat pentru: „Clericii (candidații la preoție)”. În funcție de parcursul școlar aceștia erau clasati după cum urmează: „Se aflau la începutul anului școlar 1898/99: 1) cu pregătiri dela vre o facultate: absoluți 0, frecvențați 0; 2) cu examen de maturitate: absolvenți 4, frecvențați 0; 3) cu VII-VIII clase gimnaziale: absoluți 6, frecvențați 0; 4) cu V-VI clase gimnaziale sau cu curs complet de pedagogie: absoluți 8, frecvențați 0; 5) cu mai puțină pregătire: absoluți 0, frecvențați 0; 6) din clericii absoluți: au examen de cualificațiune 14, nu au examen de cualificațiune 4”¹²⁶.

Studiile anterioare, clasele gimnaziale sau reale, pedagogia, aveau o importanță mare pentru viitoarea carieră a candidatului la preoție. La examenul de calificare preotească, prevăzut de *Statutul Organic* (articolele 13 și 121, punctul 8)¹²⁷, susținut după absolvirea Institutului, se ținea cont de acestea. „Regulamentul pentru parohiile în provincia metropolitană a bisericii ortodoxe române din Ungaria și Transilvania”, intrat în vigoare în anul 1878¹²⁸, modificat în anii 1906, 1909 și 1910¹²⁹, prevedea condițiile de admitere la parohii, pe clase. În anul 1878, la parohiile clasa I puteau accede cei cu 8 clase gimnaziale sau reale „cu succes bun”, absolvirea unui institut clerical, iar calificativul la examenul de calificare să fie „cu succes riguros”; la parohiile de clasa a II-a erau necesare cel puțin 4 clase (Institutul Teologic) „succes bun” la calificare; la parohiile clasa a III-a erau primiți toți teologii care au susținut examenul de calificare.

În anul 1906, parohiile clasa I deveneau cele din orașe, comune centrale, indiferent de numărul credincioșilor, și comune rurale cu peste 1200, puteau

¹²⁴ *Ibidem*, f. 77.

¹²⁵ *Ibidem*, f. 78.

¹²⁶ *Ibidem*, dos. 288, f. 38-39.

¹²⁷ Ioan A. de Preda, *op. cit.*, p. 92, 198, 200.

¹²⁸ *Regulamentul pentru parohiile în provincia metropolitană a bisericii ortodoxe române din Ungaria și Transilvania*, în „Biserica și Școala”, II (1878), nr. 42, p. 332.

¹²⁹ Ioan A. de Preda, *op. cit.*, p. 73-76.

concura preoți și absolvenți de teologie cu 8 clase gimnaziale sau reale cu examen de maturitate, dacă au luat examenul de calificare preotească cu calificativul „distins”; clasa a II-a erau comunele rurale cu peste 600 de credincioși, puteau concura absolvenții cu 8 clase medii și cursurile teologice, iar la examenul de calificare preotească au primit calificativul „general bun”; clasa a III-a erau toate celelalte parohii, puteau concura cei fără cursuri teologice, dar cu 6 clase medii, chiar 4 clase medii, cu atestat de calificare învățătorescă, dacă reușește să ia examenul de calificare preotească.

După reactivarea episcopiei orădene importanța claselor gimnaziale sau reale rămâne aceeași: „în seminarii viitorul preot este calificat în baza pregătirilor anterioare seminarului”, afirma, în anul 1923, dr. Aurelian Magier, cel care avea să devină directorul Academiei Teologice Ortodoxe din Oradea¹³⁰. Așadar, bagajul educațional al preoților la începutul secolului al XX-lea se forma nu numai în institutele teologice, ci și în școlile precedente.

Evidențele privind preoții și parohiile consemnează evoluția educațională a slujitorilor altarelor. Expunem extins două asemenea documente, primul referitor la anul 1911, iar al doilea la anul 1921. Acoperind începutul secolului al XX-lea, acestea permit o analiză comparativă, pe de o parte, iar pe de altă parte, al doilea document surprinde primul an de activitate administrativă efectivă a noii episcopii, radiografiază situația de fapt de dinaintea deschiderii Academiei Teologice.

Centralizând informațiile înregistrate în anul 1911¹³¹, pe protopopiate și în general, am obținut datele de mai jos.

Protopopiatul Oradea¹³² număra 54 de parohii matre, dintre care 10 erau vacante, fiind administrate de către parohi aflați în localitățile apropiate. Activau în acest protopopiat un total de 45 de preoți, căci în Oradea erau doi, unul în Centru, celălalt în Velența.

Bagajul educațional al preoților anterior începerii studiului teologiei: 13 aveau absolvite 8 clase de gimnaziu și promovaseră examenul de maturitate; 6 aveau 8 clase gimnaziale, dar nu aveau maturitatea; 8 absolviseră anterior pedagogia; cu mai puține clase gimnaziale absolvite erau un număr de 15 (2 avea 7, 7 aveau 6, 6 aveau 4); mai sunt înregistrați un preot cu 6 clase civile, unul cu 4 clase normale și unul cu 4 clase elementare.

Între absolvenții de pedagogie regăsim și persoane cu mai puțin de 4 clase gimnaziale, chiar cu una: Georgiu Popovici, paroh în Ciuhoi, născut în Țigănești, avea doar o clasă gimnazială când a fost primit la Preparandia din Arad; Aureliu Bejan, paroh în Dernașoara, născut în Chișlaz, avea și el doar o clasă; Ioan Popa, paroh în Varviz, născut în Cârpești Mari, avea două clase de gimnaziu. Pe de altă parte, sunt enumărați câțiva preoți absolvenți ai unor cursuri sau școli superioare: Andrei Horvath, paroh în Oradea-Velența, după examenul de maturitate a absolvit

¹³⁰ A.N.-S.J.Bh., *fond cit.*, dos. 419, f. 173-175.

¹³¹ Vezi anexa I.

¹³² A.N.-S.J.Bh., *fond cit.*, dos. 657, f. 1-7.

Academia de Drept din Oradea; Zaharie Moga, preot în Diosig, născut în Ginta, după promovarea examenului de maturitate a parcurs un an la aceeași academie; la fel, Vasiliu Bodor, paroh în Săcal, născut în Vecherd; Georgiu [Navrea], paroh în Voivozi, născut în Brașov, după maturitate a absolvit Filosofia la Budapesta.

Procentual, 28,88% dintre preoții parohi ai acestui protopopiat aveau examenul de maturitate luat, 13,33% absolviseră 8 clase, 17,77% Preparandia, 4,44% finalizaseră o școală superioară, iar 4,44% audiaseră cursurile unei școli superioare fără a o absolvi. Așadar, putem spune că aproximativ 68,86% din numărul total al preoților supuși protopopului de Oradea aveau o pregătire generală bună.

Majoritatea au urmat clasele gimnaziale la Beiuș. Regăsim însă și localitățile: Oradea (preoții din: Burzuc, Ciuhoi, Iteu, Săcal, Sârbi), Șimleu [Silvaniei] (preotul din Abramu Superior), Rakospalota (preotul din Chișirid), Arad (preotul din Șușturogiu), Brașov (preoții din: Săbolciu, Oradea-Velența, Voivozi), Bekescsaba (preotul din Vecherd), Sibiu (preotul din Jaca). De asemenea, la Lipova a urmat 6 clase de școală civilă preotul din Suiug.

Școala pedagogică arădeană a fost absolvită de 6 preoți; 2 s-au pregătit pentru dascălie la Sibiu.

Cei mai mulți, 40 ca număr, au absolvit teologia la Arad. Doar 4 au urmat cursurile la Sibiu. În cazul parohului din Șușturogiu, Bartolomei [Bomfi], s-a notat că a absolvit teologia la Oradea și Budapesta; se pare că a fost greco-catolic și a revenit la ortodoxie, fiind uns ca paroh de episcopul greco-catolic Mihail Pavel. La Arad au absolvit înainte de unificarea celor două institute (în anul 1876) 7 persoane, restul de 33 după acest an.

Examenul de calificare preoțească a fost susținut la Arad de 26 de persoane, la Oradea de 11, iar la Sibiu de 3; 5 preoți, din Abramu Superior, Cheresig, Păușa, Sârbi și Toboliu, au fost introduși în parohii anterior instituirii acestuia. La Consistoriul din Oradea examenul de calificare preoțească s-a ținut până la 1884, când sinodul eparhial arădean hotărâ ca acesta să se țină doar la Arad¹³³; la Oradea comisia examinatoare s-a întrunit abia după restaurarea episcopiei.

Protopopiatul Peștiș¹³⁴ însuma 52 de parohii mate, 38 având preoți titulari, iar restul de 14 fiind vacante.

Studiile anterioare înscrierii la Teologie: 5 absolviseră 8 clase gimnaziale și maturitatea; 3 aveau cele 8 clase fără maturitate – parohul din Bratca, Ștefan Domocoș, clasele a 7-a și a 8-a de gimnaziu le-a urmat la Budapesta; 11 urmaseră cursurile pedagogice – parohul din Birtin, Petru Cipău, avea și examenul de maturitate; cu mai puține clase gimnaziale absolvite erau un număr de 17 (6 cu 6 clase, 4 cu 5, 2 cu 4, 3 cu 3, 2 cu una – parohul din Peștiș, Gavril Iacob, și parohul

¹³³ *Actele Sinoadelor eparhiale ale Eparhiei ort. române a Orăzii-Mari din anii: 1920, 1921 și 1922, Oradea, 1922 (în continuare: Actele 1920, 1921 și 1922...), p. 61.*

¹³⁴ A.N.-S.J.Bh., *fond cit.*, dos. 657, f. 9-14.

din Valea Neagră, Simeon Butiri); două persoane aveau doar clasele elementare – parohul din Bălnaca, Ioan Onciu, și parohul din Chistag, Ioan Papp. În acest protopopiat doar doi preoți au urmat cursuri superioare: parohul din Ortiteag, Iosif Moldovan, 3 semestre de „jură”, și protopopul Alexandru Munteanu, paroh în Tileagd, Facultatea de Teologie din București.

Procentual, 13,15% dintre preoții parohi ai acestui protopopiat aveau examenul de maturitate luat, 7,89% absolviseră 8 clase, 28,94% Preparandia, 2,63% finalizaseră o școală superioară, iar 2,63% audiaseră cursurile unei școli superioare fără a absolvi. Așadar, putem spune că aproximativ 55,24% din numărul total al parohilor supuși protopopului de Peștiș aveau o pregătire generală bună.

Lăsând la o parte gimnaziul din Beiuș, s-au urmat școli gimnaziale din: Oradea, Arad (parohul din Hotar, Alexandru Șerban; parohul din Lunceșoara, Alexandru Traian Popescu), Cluj (parohul din Ponoară, Grigorie Lungu), Budapesta (parohul din Bratca, Ștefan Domocoș), Brașov (parohul din Beznea, Ioan Câmpian; parohul din Cuieșd, Tiberiu Baci), Sighetul Marmăției (parohul din Ortiteag, Iosif Moldovan), Năsăud (parohul din Vârciorog, Dimitrie Vușcan).

Dintre cei 11 preoți absolvenți de pedagogie, 10 au obținut atestatul la Arad, iar 1 la Sibiu.

Absolutoriu teologic l-au primit cei mai mulți la Arad (34 din 38), 3 la Sibiu (Iosif Munteanu, paroh în Ortiteag; Tiberiu Baci, paroh în Cuieșd; Ioan Câmpian, paroh în Beznea) și 1 la Caransebeș (protopopul Alexandru Munteanu, paroh în Tileagd), cel din urmă absolvind apoi și Facultatea de Teologie din București. „Din lipsă mare de preoți”, Simeon Butiri, paroh în Valea Neagră, a audiat doar un an și jumătate cursurile teologice de la Arad.

Examenul de calificare l-au susținut la Arad 24 de absolvenți, la Oradea 9, la Sibiu 2 (Tiberiu Baci, paroh în Cuieșd; Iosif Moldovan, paroh în Ortiteag, acesta a susținut examenul de două ori: în 1885, cu succes „bun”, și în 1905, „foarte bun”), la Caransebeș 1 (protopopul Alexandru Munteanu, paroh în Tileagd); fără examen erau doi preoți (Iosif Roxin, paroh în Husasău; Simeon Butiri, paroh în Valea Neagră).

Protopopiatul Tinca¹³⁵ număra 33 de parohii matre, dintre care 5 erau vacante; în total 29 de preoți parohi, în Tulca fiind 2 parohi.

Școlile absolvite până la primirea în institutele clericale: cu 8 clase gimnaziale și examenul de maturitate promovat erau 5 preoți; cu 8 clase gimnaziale, fără maturitate, 6 preoți; 5 preoți au absolvit Preparandia, unul la „preparandia de stat”, nu se spune unde, posibil la Deva (Vasile Moga, paroh în S. Cristor), ceilalți la Arad, dintre care o persoană, anterior, absolvise doar 3 clase gimnaziale (Aurel Roxin, paroh în Coașd); cu mai puține clase gimnaziale erau 13 (4 cu 6 clase, 5 cu 5, 1 cu 4, 2 cu 3, 1 cu 2). Școlile erau în: Beiuș, Oradea, Arad, Blaj (Petru Medeșan, paroh în Batăr), Salonta (Iosif Roxin, paroh în Ciumeghiu), Ciaba (Bekescsaba?; Gavril Hașăș, paroh în Râpa), Sibiu (Nestor Blaga, al doilea paroh din Tulca). În acest protopopiat nu era nici un preot care să fi urmat cursuri superioare.

¹³⁵ *Ibidem*, f. 16-19.

Procentual, 17,24% dintre preoții parohi ai acestui protopopiat aveau examenul de maturitate luat, 20,68% absolviseră 8 clase, 17,24% Preparandia. Așadar, putem spune că aproximativ 55,16% din numărul total al parohilor supuși protopopului de Tinca aveau o pregătire generală bună.

Cu excepția unui singur preot (Petru Medeșan, paroh în Batăr), format la Sibiu, restul au venit de la școala din Arad.

Examenul de calificare l-au susținut la Arad 17 preoți, la Oradea 9, la Sibiu 1 (aceiași paroh din Batăr); nu au susținut examenul 2 parohi (Iosifu Naghiu, paroh în Roit; Nicolau Popovici, paroh în Fonău), căci „în acel timp nu s-a făcut examen de calificare” sau „când a fost hirotonit nu a fost examen de calificare”.

Protopopiatul Beliu¹³⁶ era constituit din 38 de parohii matre, dintre care 6 erau vacante; în total 32 de preoți în funcție.

Pregătirea anterioară școlii clericale: cu 8 clase și maturitate erau 2 preoți, unul cu gimnaziu (Georgiu [Ne]reșiu, paroh în Sănmiclăuș de Beiuș), altul cu școala comercială (Simeon Stana, paroh în Archișiu); fără maturitate, cu 8 clase gimnaziale tot 2; absolvenți de pedagogie erau 12 preoți, dintre care 2, anterior, au avut doar 1 an de gimnaziu (Maximilian Boțco sen., administrator parohial în Nermișiu), respectiv 2 (Zaharie Moga, paroh în Rohani); cu 6 clase erau 9, dintre care unul cu școală „civilă” (Aurel T. Doboșiu, paroh în Șiria), restul cu gimnaziu; cu 5 clase gimnaziale erau 3; cu 4 clase erau 4, unul dintre ei urmase școala reală (Alexandru Tolea, paroh în Botfeiu). Școlile gimnaziale urmate au fost în: Beiuș, Oradea, Brașov (Simion P. Leucuța, paroh în Chișlaca, născut în Chișlaca), Sântana (Aurel T. Doboșiu, paroh în Coroiu, născut în Șiria), Kismark (Petru Serbu, protopop și paroh în Girișu F., născut în Girișu F.), Salonta (Vasilie Leucuța, paroh în Olce), Sibiu (Georgiu [Ne]reșiu, paroh în Sănmiclăuș de Beiuș), Sarvaș (Atanasie Căpitan, paroh în Susag P.), Șimleu (Gavril Bejan, paroh în Tăut F.); școala comercială din Brașov a fost urmată de un preot (Simeon Stana, paroh în Archișiu); pedagogia a fost învățată la școala din Arad.

Procentual, 6,25% dintre preoții parohi ai acestui protopopiat aveau examenul de maturitate luat, 6,25% absolviseră 8 clase, 37,5% Preparandia. Așadar, putem spune că aproximativ 50% din numărul total al parohilor supuși protopopului de Beliu aveau o pregătire generală bună.

Cât privește teologia, toți preoții acestui protopopiat au învățat-o la Arad.

Examenul de calificare: 16 preoți l-au susținut la Consistoriul din Arad, 13 la Consistoriul din Oradea. Trei preoți au fost introduși în parohii înainte de instituirea acestui prag: „n-au fost vorbă de calificare”, se spune în cazul lui Maximilian Boțco senior, paroh în Nermișiu; Zaharia Moga, paroh în Rohani, și Georgiu Ille senior, paroh în Ursad.

Protopopiatul Beiuș¹³⁷ număra 54 de parohii, dintre care 12 vacante, și 42 de preoți în funcție, plus un capelan (August Moga în Răbăgani).

¹³⁶ *Ibidem*, f. 20-25.

¹³⁷ *Ibidem*, f. 26-32.

Preoții acestui protopopiat au studiat: unul Academia comercială din Cluj (Vasilie Lăpușteanu, paroh în Ceica); 8 clase și examen de maturitate aveau 4; 8 clase, fără maturitate 6; Preparandia 10, 7 clase gimnaziale 4, 6 clase 5, 5 clase 5, 4 clase 4, 3 clase 1; doi preoți aveau pe lângă 4 clase și un an preparandial (Moisie Caba, paroh în Sohodol L., și Ioan Popovici, paroh în Albești). Majoritatea au urmat școala gimnazială din Beiuș; alții la: Budapesta (M[iron?] Papp, paroh în Burda), Sântana, școala civilă (George Botiac, paroh în Ceișoara), Becicherecu (Vicențiu [B. Biberca], paroh în Incești), Mureș [Ohor.] (Alex Galea, paroh în Nanhidișel). Pedagogia, cu excepția unui preot (George Cociș, paroh în Crâncești), absolvent de Sibiu, ceilalți au studiat-o la Arad.

Procentual, 9,30% dintre preoții parohi ai acestui protopopiat aveau examenul de maturitate luat, 13,95% absolviseră 8 clase, 23,25% Preparandia, 2,32% finalizaseră o școală superioară. Așadar, putem spune că aproximativ 48,82% din numărul total al parohilor supuși protopopului de Beiuș aveau o pregătire generală bună.

Teologia și-au însușit-o la Arad și Sibiu (Vasilie Lăpuștean, paroh în Ceica, George Cociș, paroh în Crâncești, Alex Galea, paroh în Nanhidișel).

Examenul de calificare: 12 la Oradea, 3 la Sibiu, 24 la Arad; au fost introduși în parohii anterior anului 1868 preoții: Teodor Papp, paroh în Pociovești, Vicențiu [B. Biberca], paroh în Incești, Nicolae T[emplean], paroh în Căbești, Vasiliu Papp, protopop și paroh în Beiuș. Amintim și faptul că parohul din Ceica, Vasilie Lăpuștean, a susținut de două ori examenul, în 1894 a obținut o calificare pentru parohii clasa a III-a, apoi a reușit pentru clasa a II-a.

Protopopiatul Vașcău¹³⁸ cuprindea 45 de parohii, dintre care 13 erau vacante, în funcție fiind 32 de preoți parohi; am analizat datele personale ale unui număr de 31 de preoți parohi, cele ale parohului Nicolae Mușet(din V. Sohodol) nu au fost consemnate.

Studiile premergătoare Teologiei: cu 8 clase gimnaziale și cu examenul de maturitate trecut erau 6 parohi, unul dintre aceștia (Vasile Nicoruța, paroh în Cusuiș) a audiat ulterior și un curs (un an) de drept la Cluj; cu 8 clase gimnaziale erau un singur paroh; cu 7 clase 2, cu 6 clase 6, cu 5 clase 3, cu 4 clase 3, cu 3 clase 1, cu 2 clase 2; absolvenți de pedagogie erau 6, iar cu un curs doar de pedagogie era un paroh. Majoritatea au urmat gimnaziul din Beiuș, doar parohul din Vașcău, în același timp și protopop, Adrian Desseanu, a fost la școala din Kesmark, și parohul din Dumbrăvani, Gheorghe Teaha, a fost la Năsăud. Pedagogia și-au însușit-o, toți cei 6 absolvenți, la Arad.

Cât privește școala clericală, cu excepția protopopului, parohul Vașcăului, Adrian Desseanu, care a absolvit Facultatea de Teologie din cadrul Universității din Cernăuți, în anul 1899, restul preoților parohi au urmat cursurile la Institutul din Arad.

Procentual, 19,35% dintre preoții parohi ai acestui protopopiat aveau examenul de maturitate luat, 3,22% absolviseră 8 clase, 19,35% Preparandia, 3,22%

¹³⁸ *Ibidem*, f. 33-39.

finalizaseră o școală superioară, iar 3,22% audiaseră cursurile unei școli superioare fără a absolvi. Așadar, putem spune că aproximativ 48,36% din numărul total al parohilor supuși protopopului de Vașcău aveau o pregătire generală bună.

Examenul de calificarea preoțească a fost susținut la Oradea de 9 absolvenți, toți ceilalți la Arad; 3 sunt înregistrați că ar fi susținut acest examen la Oradea, înainte de 1868, an în care a fost introdus, credem deci că nu au trecut prin această procedură.

La nivelul întregului Consistoriu Ortodox de Oradea, în anul 1911, existau 276 de parohii matre, dintre care 60 erau vacante, iar preoți în funcție se aflau 218. Din punct de vedere al pregătirii generale constatăm următoarele: un număr de 35 de preoți (16,05%) aveau 8 clase gimnaziale și examenul de maturitate promovat, 24 de preoți (11%) aveau 8 clase gimnaziale fără a fi promovat examenul de maturitate, 52 de preoți (23,85%) erau absolvenți de preparandie, 5 preoți (2,29%) absolviseră o școală superioară, iar 4 preoți (1,83%) frecventaseră anumite perioade de timp o școală superioară, însă nu până la final; restul aveau mai puțin de 8 clase.

Pregătirea teologică au primit-o cei mai mulți la Institutul din Arad, 204 (93,57%). La Institutul din Sibiu s-au format 11 dintre parohii bihoreni (5,04%), la Institutul din Caransebeș 1 (0,45%), care ulterior a absolvit și Facultatea de Teologie din București. Facultatea de Teologie din Cernăuți a fost absolvită de către un paroh. Un caz special este cel al parohului din Șuștorogiu, protopopiatul Oradea, fost greco-catolic, revenit la ortodoxie, care a urmat cursurile clericale la Oradea și Budapesta. Un alt caz deosebit este cel al parohului din Valea Neagră, hirotonit doar cu un an de teologie, la Arad, fără a susține examenul de calificare.

Examenul de calificare preoțesc a fost dat la Arad de către 126 de absolvenți, la Oradea de 63, la Sibiu de 9, la Caransebeș de 1, iar 19 au fost introduși în parohii anterior instituirii acestei probe.

Fără a oferi aceleași detalii, prezentăm și centralizatorul datelor consemnate peste zece ani, în 1921.

Protopopiatul Oradea¹³⁹ era format din 55 de parohii matre, dintre care 7 „evacuate”, rămase pe teritoriul Ungariei, iar 19 vacante; preoți parohi erau 24, iar administratori parohiali, parohi netitularizați încă, 5, aceștia având de păstorit o singură comunitate spirituală, nu mai multe – suma preoților în funcție 29. Lipsind informațiile despre un preot, datele de mai jos fac referire doar la 28.

Școlile frecventate anterior teologiei: 1 preot absolvise școala comercială din Brașov; 9 preoți promovaseră examenul de maturitate, ulterior un preot a finalizat dreptul la Cluj, iar altul urmase câteva cursuri de drept la Oradea; 4 aveau 8 clase fără maturitate, 5 pedagogia, 6 aveau 6 clase, câte unul aveau 5 clase, respectiv una. Practic, școli mai bune aveau 71,41% dintre preoți, pe categorii: școli superioare au absolvit 2 preoți, adică 7,14 %; un preot a urmat parțial cursurile de drept la Oradea, el reprezenta 3,57%; cei cu maturitate, plus un absolvent al seminarului din Iași, erau 35,71%, cu 8 clase 14,28%, cu pedagogia 17,85%.

¹³⁹ *Ibidem*, dos. 662, f. 1-5.

Școala teologică a fost absolvită la Iași de o persoană (3,57%), la Sibiu de două (7,14%), restul de 25 la Arad (89,28%).

Examenul de calificare a fost susținut la Oradea de 2 preoți, la Sibiu tot de 2, iar la Arad de 21. Doi preoți au intrat în parohie înainte de impunerea examenului, iar absolventul seminarului din Iași nu a fost supus la această probă.

Protopopiatul Peștiș¹⁴⁰ însuma 54 de parohii matre, jumătate, adică 27, fiind vacante; numărul total al preoților se ridica la 27, parohi titulari 23, iar administratori parohiali, netitularizați încă, 4.

Anterior teologiei: 5 preoți aveau examenul de maturitate promovat, 2 preoți 8 clase fără maturitate, 9 absolviseră pedagogia, cu 6 clase erau 3 preoți, cu 5 clase 2, cu 4 clase 3, cu 3 clase 1, cu o clasă 1. Un procent de 62,94% aveau o pregătire mai bună: după maturitate, un paroh audiase parțial și cursurile unei școli superioare, el reprezenta 3,70% din suma preoților acestui protopopiat; 18,51% aveau maturitatea, 7,40% aveau 8 clase, iar 33,33% pedagogia.

Școala clericală din Arad a forma 23 de preoți (85,18%), școala sibiană 2 (7,40%), iar școala din Caransebeș 1 preot (3,70%). În ultimul caz este vorba despre Alexandru Munteanu, paroh în Tileagd și protopop, care era în acel timp doctorand la Cluj, nu se spune în ce domeniu; conform datelor din anul 1911, el absolvise Facultatea de Teologie din București¹⁴¹. Parohul din Valea Neagră avea doar doi ani de teologie la Arad.

Examenul de calificare a fost susținut de cei mai mulți dintre preoți la Arad, 20 ca număr, la Oradea 3, la Sibiu 2, la Caransebeș 1; parohul din Valea Neagră fiind încadrat fără examen.

Protopopiatul Tinca¹⁴² număra 32 de parohii matre, 9 dintre ele vacante, suma preoților era 23, 22 parohi și 1 administrator parohial.

Preoții acestui protopopiat s-a înscris la teologie după ce anterior promovaseră: examenul de maturitate, 9 dintre ei, ulterior unul devenind licențiat în drept, 8 clase 5, pedagogia 3, 6 clase 2, 5 clase 3, 2 clase 1. Procentual, 78,24% aveau o pregătire bună: un preot era licențiat în drept, reprezenta 4,34%, cu maturitatea 39,13%, cu 8 clase 21,73%, cu pedagogia 13,04%.

Toți cei 23 de preoți au absolvit teologia la Arad.

Examenul de calificare l-au susținut la Arad 18 preoți, iar la Oradea 4; parohul în Roit nu a susținut acest examen.

Protopopiatul Beliu¹⁴³ cuprindea 38 de parohii matre, 13 dintre ele fiind vacante, un total de 25 de preoți, 20 parohi și 5 administratori parohiali netitularizați.

Școlile urmate anterior teologiei: examenul de maturitate l-au promovat 3 preoți, 8 clase fără maturitate 1 preot, pedagogia 9, 6 clase 10, 4 clase 2. Procentual, 52% aveau o pregătire școlară bună: maturitate 12%, 8 clase 4%, pedagogia 36%; un procent de 40% atingeau cei cu 6 clase.

¹⁴⁰ *Ibidem*, f. 6-10.

¹⁴¹ Probabil din lipsă de spațiu, acest lucru nu a mai fost notat și în 1921, scriindu-se doar doctorand.

¹⁴² A.N.-S.J.Bh., *fond cit.*, dos. 662, f. 11-14.

¹⁴³ *Ibidem*, f. 15-20.

Toți cei 25 de preoți au absolvit teologia la Arad.

Examenul de calificare l-au susținut la Arad 19 preoți, iar la Oradea 6.

Protopopiatul Beiuș¹⁴⁴ se întindea peste 52 de parohii matre, dintre care 11 erau vacante, numărul preoților fiind 44, 38 de parohi, la Beiuș activând 4, și 6 administratori parohiali netitularizați încă.

Preoții acestui protopopiat au intrat la Teologie: cu examenul de maturitate 14, cu 8 clase fără maturitate 3, cu pedagogia 10, cu 7 clase 3, cu 6 clase 6, cu 5 clase 3, cu 4 clase 3, cu 3 clase 1. Așadar, au o pregătire bună 27 dintre ei, adică 61,34%: cu maturitate 31,81%, cu 8 clase 6,81%, cu pedagogia 22,72%.

Teologia au frecventat-o la Arad 40 de preoți (90,90%), iar la Sibiu 4 (9,10%).

Examenul de calificare l-au susținut la Arad 29, la Oradea 12, iar la Sibiu 3.

Protopopiatul Vașcău¹⁴⁵ era compus din 44 de parohii matre, dintre care 17 vacante, numărul preoților fiind 27, 26 de parohi și un administrator parohial.

Școlile urmate anterior celei clericale: examen de maturitate luat aveau 5 preoți, 8 clase fără maturitate aveau 2 preoți, pedagogia 6 preoți, 7 clase 1, 6 clase 8, 5 clase 3, 4 clase 2. Aveau o pregătire mai bună decât ceilalți, un procent de 48,13%: cu maturitate 18,51%, cu 8 clase 7,40%, cu pedagogia 22,22%; un procent important adună cei cu 6 clase – 29,62%.

Cu excepția a trei preoți, un absolvent al Facultății de Teologie din Cernăuți, un absolvent al institutului din Sibiu și unul al institutului din Caransebeș, restul de 24 și-au primit absolutoriu la Arad.

Examenul de calificare l-au susținut la Arad 20 de preoți, la Oradea 6, iar la Caransebeș 1.

La nivelul celor șase protopopiate erau 275 de parohii matre, dintre care 96 (34,90%) erau vacante, iar 7 au rămas dincolo de graniță, număr preoților în funcție fiind de 175, 153 parohi și 22 de administratori parohiali netitularizați încă.

Din punct de vedere al pregătirii anterioare un număr de 45 de preoți (25,94%) aveau 8 clase și examenul de maturitate promovat, 17 (10,27%) aveau doar 8 clase fără maturitate, 42 (24,19%) absolviseră pedagogia, 3 (1,91%) finalizaseră școli superioare, academii, universități, iar 2 (1,21%) au urmat parțial școli superioare. Ceilalți preoți aveau mai puțin de 8 clase.

Institutul teologic din Arad a fost frecventat de 160 de preoți, cel din Sibiu de 9, cel din Caransebeș de 2, iar Seminarul teologic din Iași de către un preot. Facultatea de Teologie din Cernăuți a fost absolvită de către protopopul Vașcăului, iar Facultatea din București de către protopopul Peștișului, înscris la doctorat la Cluj¹⁴⁶. Un preot paroh, cel din Valea Neagră, avea doar 2 ani de institut.

¹⁴⁴ *Ibidem*, f. 20-26.

¹⁴⁵ *Ibidem*, f. 27-31.

¹⁴⁶ Alexandru Munteanu promovase maturitatea la Beiuș, în anul 1893, a urmat Institutul teologic din Caransebeș, iar apoi Facultatea de Teologie din Cernăuți, cf. datelor din anul 1911. În anul 1921 facultatea nu mai este menționată, probabil din lipsă de spațiu, amintindu-se doar faptul că este doctorand la Cluj, fără a se specifica domeniul.

Examenul de calificarea a fost susținut la Arad de 127 de preoți, la Oradea de 33 de preoți, la Sibiu de 7, la Caransebeș de 2. Fără examen, au fost introduși în parohii un număr de 5 preoți.

Pentru a observa mai ușor modificările survenite de-a lungul celor zece ani, 1911-1921, prezentăm imaginea comparativă:

Categoria	Anul 1911	Anul 1921
Parohii matre	276	275
Parohii vacante	60	90
Preoți în funcție	218	175
Preoți cu 8 clase și maturitate	35 (16,05%)	45 (25,94%)
Preoți cu 8 clase fără maturitate	24 (11%)	17 (10,27%)
Preoți absolvenți de Pedagogie	52 (23,85%)	42 (24,19%)
Preoți absolvenți de școli superioare	5 (2,29%)	3 (1,91%)
Preoți care au urmat parțial școli superioare	4 (1,83%)	2 (1,21%)
Preoți absolvenți ai Institutului din Arad	204	160
Preoți absolvenți ai Institutului din Sibiu	11	9
Preoți absolvenți ai Institutului din Caransebeș	1	2
Preoți absolvenți ai Seminarului din Iași	-	1
Preoți absolvenți ai facultăților teologice	2	2
Preoți care au susținut calificarea la Arad	126	127
Preoți care au susținut calificarea la Oradea	63	33
Preoți care au susținut calificarea la Sibiu	9	7
Preoți care au susținut calificarea la Caransebeș	1	2
Preoți care nu au susținut calificarea	19	5

Dacă numărul parohiilor a rămas aproximativ același, numărul parohiilor vacante a crescut, de la 60 la 90¹⁴⁷, iar numărul preoților în funcție evident a scăzut. Cât privește parcursul școlar anterior teologiei, cu excepția posesorilor de maturitate, unde procentul a crescut de la 16,05% la 25,94%, constatăm o oarecare stagnare. Desigur, majoritatea covârșitoare a preoților au studiat teologia la Institutul din Arad, în alte centre au studiat aproximativ același număr. Celor doi absolvenți ai unor facultăți teologice nu li s-au alăturat pe parcursul a zece ani nici un alt preot paroh sau protopop. În condițiile în care comisia examinatoare din Oradea nu și-a mai desfășurat activitatea din anul 1884, numărul susținătorilor examenului de calificare a scăzut la jumătate. Natural, a scăzut și numărul preoților introduși în parohii înaintea instituirii acestui prag.

Una dintre cauzele lipsei preoților parohi este reliefată de *Raportul general al Senatului bisericesc pe anul 1920*: „Simptomul vremii este, că cariera preotească – îmbrățișată odinioară cu atâta dragoste de tinerii noștri – pentru moment nu-și are urmași..., că acum, la schimbarea regimului, tinerii noștri, cari altfel îmbrățișau cariera preotească, au asaltat alte cariere, unde iarăși era lipsă de oameni. De aici provine faptul că institutul nostru teologic din Arad odinioară populat, astăzi abia

¹⁴⁷ În anul 1899 numărul parohiilor matre era de 242, suma clerului parohial era de 205, rezultă deci 37 de parohii vacante, cf. A.N.-S.J.Bh, *fond cit.*, dos. 288, f. 38-39.

are câțiva elevi... Pe teritoriul diecezei sunt 15 clerici absolvenți, dintre care 3 au aplicare bis.-școl., iar 12 clerici au aplicare afară de biserică. Aici observăm, că câțiva preoți și-au părăsit cariera, ocupând posturi profane. Aceștia sunt: Ștefan Făt, Zaharie Bulzan, Iosif Tărău și Dr. Victor Fildan.”¹⁴⁸.

De asemenea, *Raportul general al Senatului bisericesc pe anul 1921* consemna: „În dieceza noastră am mai avea lipsă încă de vreo 100 de preoți, ca toate parohiile să-și aibă păstorul lor. Sunt mulți preoți cari administrează și azi câte 4-6 parohii... în dieceză avem abia 12 clerici, din care numai 4 sunt în serviciul școlii și e problematic dacă clericii de astăzi, se vor hirotoni cândva, fiindcă alte cariere îi ademenesc cu traiu mai bun”¹⁴⁹. Însuși centrul eparhial avea nevoie de personal clerical, recunoștea Sinodul¹⁵⁰. Situația rămânea neschimbată și în anul 1922: „...cu durere trebuie să mărturisesc, ca sfântul evanghelist: secerișul e mult, dar lucrătorii sunt puțini. Rândurile rărite ale preoției nu le-am putut îndeplini. În întreg anul 1921 abia am putut hirotoni doi preoți... Nici organele centrale nu le-avem complete în lipsă de oameni”, se confesa episcopul în fața Sinodului¹⁵¹; iar *Raportul general al Senatului bisericesc* reținea: „Lipsa mare de preoți constituie cea mai mare greutate pentru desfășurarea unei misiuni pastorale la înălțimea cerințelor... Deși avem administratori-parohiali înstituiți la toate parohiile vacante, totuși aceștia abia ajung la 2-4 săptămâni să servească în parohiile administrate... Îngrijorarea din cauza lipsei de preoți trebuie să ne preocupe cu atât mai ales, că din cei 172 preoți rurali din eparhie, jumătate sunt trecuți de vârsta de 40 de ani, iar golurile lăsate în urma morții vre-unuia nu le putem îndeplini în prezent decât prin administrare, încât povara unor preoți cari administrează 3-4 parohii nu poate ține mult timp fiind și păgubitoare vieții pastorale”¹⁵².

Actele sinodale descriu îngrijorător problema lipsei preoților parohii. Cuvântările și rapoartele membrilor Sinodului nu întrevădeau speranțe în teologii absolvenți, erau prea puțini, erau atrași de posturile laice mai bine remunerate. În noul context politic, elevii gimnaziilor nu se îndreptau spre institutele teologice. Ceva trebuia schimbat în legătură cu învățământul teologic, cu formarea preoților. „Educația clerului va reclama o îngrijire deosebită”¹⁵³, scria - în memoriul adresat regelui Ferdinand- în ianuarie 1920, Roman Ciorogariu.

Se căutau soluții pentru moment, dar și de durată. Raportul general al Senatului bisericesc pe anul 1921 menționa propunerea Sinodului protopopesc orădean de a se ține un curs special, peste vară, adresat învățătorilor doritori a deveni preoți, subliniind totodată minusurile acestei idei: „Sinodul protopopesc al Orăzii-Mari propune ca peste vară să se țină un curs de morală cu învățătorii cari s-ar dedica preoției. Această măsură

¹⁴⁸ *Actele 1920, 1921 și 1922...*, p. 258-259; Ioan-Sorin Cuc, *Episcopia Ortodoxă de Oradea (1920-1940)*, Oradea, 2005, p. 227.

¹⁴⁹ *Actele 1920, 1921 și 1922...*, p. 286-287.

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 55.

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 78.

¹⁵² A.N.-S.J.Bh., *fond cit.*, dos. 419, f. 171-172, 177.

¹⁵³ *Actele 1920, 1921 și 1922...*, p. 136.

ar micșora, dar n-ar desridica cu desăvârșire lipsa de preoți, pe lângă că n-ar contribui la ridicarea nivelului cultural teologic al clerului”¹⁵⁴.

Totuși, cursul s-a ținut în vara anului 1922: „În acord cu Veneratul Consistor din Arad, în vara anului 1922 s-a ținut la seminarul teologic din Arad un curs teologic extraordinar pentru acei învățători din eparhiile Arad și Oradea-Mare, cari având diplomă dela preparandiile noastre confesionale, ar dori să se dedice și carierii preoțești. La acel curs au participat din eparhia noastră 12 inși, obținând certificat despre prestarea unui examen teologic. Consistoriul nostru a hotărât că absolvenții acestui curs extraordinar pot fi instituți numai ca administratori parohiali temporari în acele parohii de clasa III, unde în urma concursului nu s-au aflat recurenți calificați în regulă. Din acești cursiști au fost hirotoniți până acum și instituți de administratori temporari 4 inși cu obligamentul de-a se înscrie și a termina ca elevi particulari cele 3 cursuri teologice sistematice, putând fi asimilați cu ceilalți preoți numai după obținerea calificației preoțești în ordine”, s-a notat *Raportul Senatului bisericesc redactat în anul 1923*, despre activitatea anului precedent¹⁵⁵.

Senatul bisericesc considera în anul 1921: „Ca o soluție mai norocoasă ni s-ar impune aducerea preoților din alte provincii ale țării, unde este un surplus, bunăoară din Basarabia. S-a și luat contact în direcția aceasta. Această măsură se impune în prezent”¹⁵⁶.

Sinodul din anul 1922 hotără: „Consistoriul este invitat să se pună în legătură cu arhieriei din alte eparhii, unde se găsește un plus de preoți, ca să ne trimită preoți de acolo”¹⁵⁷.

Raportul Senatului bisericesc redactat în anul 1923, referitor la 1922 nota: „Sinodul eparhial din anul trecut a consimțit să invităm diaconi din alte părți ale țării, ca de pildă din Basarabia, cari să fie hirotoniți de parohi pentru Bihor. Consistoriul nostru a făcut o adresă către arhiepiscopia din Chișinău, indicând lista parohiilor vacante, cu numărul sufletelor și toate venitele din parohie. Dar se vede că parohiile noastre au fost aflate de prea slabe, pentru că afară de un cântăreț, și acela cu impediment canonic pentru hirotonie, nici un cleric din Basarabia nu și-a arătat dorința de a veni în Bihor”¹⁵⁸.

Senatul bisericesc considera în anul 1921 că o contribuție la ieșirea din impas, pe termen puțin mai lung, erau bursele, învățământul gratuit sau parțial gratuit: „Consistoriul nostru a cerut Înaltului Guvern suma de 120000 lei, ca burse pentru teologii pe cari îi vom trimite parte la universități, parte la seminariile din țară”¹⁵⁹.

Episcopul, în cuvântul de deschidere a Sinodului din anul 1921, afirma: „Statul ne stă întru ajutor prin conferirea burselor pentru candidații de preoți”¹⁶⁰.

În anul 1922, „Ministerul Cultelor a pus la dispoziția eparhiei noastre pentru anul școlar 1922/23 în scopul susținerii clericilor la seminarii teologice din țară: 20

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 286-287.

¹⁵⁵ A.N.-S.J.Bh., *fond cit.*, dos. 419, f. 177.

¹⁵⁶ *Actele 1920, 1921 și 1922...*, p. 286-287.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 90-91.

¹⁵⁸ A.N.-S.J.Bh., *fond cit.*, dos. 419, f. 176; Ioan-Sorin Cuc, *op. cit.*, p. 229.

¹⁵⁹ *Actele 1920, 1921 și 1922...*, p. 289.

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 41-42.

burse de câte 2400 lei, 4 burse de câte 3600 lei pentru facultățile teologice din țară și 2 burse de câte 12000 lei pentru facultățile teologice din străinătate. Consistoriul nostru conferit 11 burse de câte 2400 lei la 11 elevi din eparhie cari frecventează seminarul teologic din Arad, 4 burse a 6000 lei la 4 studenți dela facultatea teologică din Cernăuți, 1 bursă a 4800 lei [pentru] 1 student dela facultatea teologică din București, 1 bursă de 12000 lei, ulterior ridicată la 20000 lei secretarului consistorial Nerva Iercan, trimis la facultatea teologică din Paris, în urmă la Strassbourg, iar 1 bursă de 12000 lei profesorului de religie Damaschin Ioanoviciu trimis la o facultate teologică în Germania”¹⁶¹.

Tabloul tuturor bursierilor este următorul¹⁶²:

Nr. crt.	Numele și pronumele	Locul și data nașterii	Pregătirea anterioară	Unde va studia teologia	Suma bursei în lei
1	Damaschin Ioanoviciu	Ruși, jud. Sibiu 21 V 1892	matur. lic., teolog. Sibiu, litere Cluj	Leipzig	12000
2	Nerva Iercan	Șiclău, jud. Arad 13/25 XI 1895	matur. lic., teolog. Arad	Paris	12000
3	Emilian Leucuța	Chișlaca, jud. Bihor 1 VIII 1904	matur. lic. Gojdu Oradea	Cernăuți	6000
4	Ștefan Lupșa	Miersig, jud. Bihor 7 I 1905	7 clase lic., nota foarte bine	Cernăuți	6000
5	Cornel Moga	Roit, jud. Bihor 7 VI 1899	calif. pr. cl. I, Arad, 2 ani la fac. de drept	Cernăuți	6000
6	Pavel Papp	Tăgădău, jud. Bihor 11 V 1897	matur. lic., calif. pr. cl. I, Arad	București	4800
7	Ioan Popoviciu	Saca, jud. Bihor 6 II 1901	matur. lic., calif. pr. cl. I, Arad	Cernăuți	6000
8	Mihai Bere	Remeți, jud. Bihor 18 VI 1900	curs. II teolog. Arad	Arad	2400
9	Victor Corbu	Poeni de Sus, jud. Bihor 7 III 1900	curs. II teolog. Arad	Arad	2400
10	Gheorghe Cucu	Petrieni, jud. Bihor 13 II 1901	matur., curs. I teolog. Arad	Arad	2400
11	Ioan Guiăș	Mădăras, jud. Bihor 3 II 1900	matur., curs. II teolog. Arad	Arad	2400

¹⁶¹ A.N.-S.J.Bh., *fond cit.*, dos. 419, f. 172-173.

¹⁶² Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române Oradea, anul 1921 (material neprelucrat).

12	Cornel Popoviciu	Saca, jud. Bihor 16 VI 1903	matur., curs. I teolog. Arad	Arad	2400
13	Gavril Popoviciu	Beiușele, jud. Bihor 16 VI 1897	curs. II teolog. Arad	Arad	2400
14	Nicolae Popoviciu	Budureasa, jud. Bihor 22 IX 1901	6 cl. lic. Beiuș	Arad	2400
15	Petru Știopu	Damiș, Jud. Bihor 11 VII 1898	matur., 2 ani medicină Cluj	Arad	2400
16	Gheorghe Tinică	Domnească, jud. T. Severin 15 IX 1900	curs. II teolog. Arad ca particular	Arad	2400
17	Dimitrie Botău	Cefa, jud. Bihor 6 X 1899	curs. I teolog. Arad	Arad	2400
18	Gheorghe Jurău	Roit, jud. Bihor 6/19 I 1902	curs. I teolog. Arad	Arad	2400
19	Petru Mărcuș	Oradea, 9/22 V 1922	diplomă învăț. Arad, stud. la Academia de Drept Oradea	Arad	2400

Dintr-o adresă către Minister(din august 1923) vedem că o parte dintre burse au rămas nefolosite: Damaschin Ioanoviciu nu a primit viză pentru Germania, renunțând astfel la bursa de 12000 lei; Petre Mărcuș, care obținuse o bursă de 2400 lei pentru seminarul din Arad, a renunțat; Nicoale Popoviciu, fiind încorporat din luna septembrie 1922 până în martie 1923, când a fost eliberat, a plătit ca taxă de întreținere în seminarul din Arad numai ½ de bursă, adică 1200 lei¹⁶³.

O soluție pe termen lung părea să fie deschiderea unei școli clericale în Bihor. Sinodul din anul 1921 a adus în prim plan această problemă: „Comisiunea propune ca Sinodul să ceară înființarea unui Seminar teologic al eparhiei Orăzii-Mari”¹⁶⁴.

Cererea s-a concretizat anul următor: „Consistoriul nostru... a cerut Ministerului Cultelor înființarea unei Academii teologice de 4 ani, cu licență, în Oradea-Mare. Această Academiei ca a II-a facultate pe lângă Academia de Drept existentă va servi de bază la viitoarea Universitate contemplată în Oradea-Mare. Ideea Academiei teologice a fost primită cu simpatie atât de Ministerul Cultelor cât și al Instrucțiunii, totuși greutăți de ordin bugetar probabil vor amâna rezolvarea ei încă cu vre un an școlar”¹⁶⁵.

Academia teologică din Oradea și-a deschis porțile în anul 1923.

¹⁶³ Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române Oradea, anul 1923 (material neprelucrat).

¹⁶⁴ *Actele 1920, 1921 și 1922...*, p. 60-61.

¹⁶⁵ A.N.-S.J.Bh., *fond cit.*, dos. 419, f. 173.

NOI INFORMAȚII DESPRE LEGISLAȚIA ȘCOLARĂ DIN UNGARIA (1907-1918) CU PRIVIRE LA ÎNVĂȚĂMÂNTUL CONFESIONAL

Cristian-Nicolaie BALAJ*

Politica „opresivă” a statului ungar, care a subminat existența școlilor „poporale” românești, n-a avut doar caracter pecuniar. Spre pildă, „instrucțiunea ministerială” care făcea referire la executarea legii din 1907, preciza, cu fermitate, că „scaunele școlare cari beneficiază de ajutorul de stat până la 1 septembrie a fiecărui an sunt îndatorate a arăta în limba maghiară Inspectoratului regesc planul de învățământ, ordul oarelor și conspectul manualelor de școală”¹.

Apoi, în primăvara anului 1908, în temeiul prevederilor acestei legi, același Minister al Instrucțiunii Publice a dispus, la 27 februarie, „ca emblema țării pe calea Inspectoratelor regești să se trimită fieștecărei școli elementare”, pentru a fi așezată „atât la intrarea principală a școlii, cât și...în sala de învățământ”². De asemenea, conform unui „rescis” ministerial, emis tot la începutul aceluiași an, toate școlile confesionale cu ajutor de stat au fost obligate să-și procure și să folosească doar modelele și tipăriturile „statorite” pentru școlile de stat, care, vor fi completate, exclusiv, în limba maghiară³.

Și pentru ca presiunea să fie tot mai mare, la 26 decembrie 1908, protopopul Ioan Geș aducea la cunoștința parohiei din Cordău, faptul că Comisia administrativă a comitatului Bihor, în virtutea unui ordin al ministrului de resort, lăsa „tuturor directorilor școlari ca în cel mai scurt timp [posibil] să aplice pe școlile de sub direcțiunea lor proprie înscripțiunea prevăzută de lege, cu atât mai vârtos, că acelor preoți – directori școlari – cari, până la finea lunii februarie 1909, n’ar executa scrupulos acest postulat legal în înțelesul sancțiunii cuprinsă în alineatul ultim al articolului 17 din [noua] lege [școlară] li se va croi pedeapsa prevăzută acolo de 500 cor[oaie]”⁴.

Ca atare, susnumita instituție avizează și îndrumă în această cauză „pre Inspectoratul școl. reg. cot. de Bihor și pre protopretori ca pre aceia cari până la finea lunii februarie 1909 nu au făcut destul, aceleia să-i insinue (raporteze) numaidecât spre a li se croi pedeapsa sus citată”. Referitor însă la înscripție, și în deplină concordanță cu articolul citat al legii, „școlile cu limba de propunere

* Doctor în istorie, profesor la Liceul din Bratca, jud. Bihor.

¹ Arhivele Naționale – Serviciul Județean Bihor (în continuare-i AN-SJBh), *fond Parohia greco-catolică Groși*, dos. 4/1905-1910, f. 42.

² Idem, *fond Episcopia greco-catolică de Oradea*, dos. 213, f. 91.

³ *Ibidem*, f. 79.

⁴ Idem, *fond Parohia greco-catolică Cordău*, dos. 1/1857-1910, f. 21.

română vor fi de a se prevedea cu două [astfel de] inscripții, dintre cari, la locul prim, inscripția maghiară va avea textul „Gorog katholikus elemei nepiskola”, iar în locul al doilea textul român: „Școală poporală elementară gr. cat.”, cu specificația „că dimensiunea textului român să nu petreacă dimensiunea textului maghiar”⁵.

Autoritățile maghiare (ale statului) au avut, așadar, în vedere nu numai interesul lor predilect cu privire la destructurarea învățământului confesional, ci și așa numitele „subtilități” prin care au încercat să ne demoralizeze și să ne îngrădească existența.

Anul 1910 a adus, apoi, cu sine, la 1 septembrie, scadența aplicării unei alte legi, din 1908 (Articolul XLVI), care stipula faptul că instrucțiunea în toate școlile elementare este gratuită⁶. Statul își asuma obligația de a răscumpăra „didactrul” și taxele de înscriere, incluse în beneficiul asigurat docenților, dar nu și acele „titluri” care serveau până atunci „spre acoperirea lipselor reali ale școlii”⁷. „Rebonificarea” însă, conform articolului 3 din legea respectivă, nu putea să depășească un maxim de 15 coroane didactru anual și o coroană taxă de înscriere, după fiecare elev solvent, decât în cazuri excepționale: dacă în comună n-ar fi fost altă școală, școala era corespunzătoare legii din 1907, iar pauperitatea comunității (bisericești) ar fi fost foarte mare⁸.

Și totuși, școlile au avut posibilitatea, reglementată în primul paragraf al legii, să perceapă o taxă suplimentară de cel mult 50 de fileri, „după fiecare școlar primit la școală, dar numai sub condițiunea ca aceea să se întoarcă exclusiv pentru sporirea bibliotecii tinerimei” sau de specialitate a învățătorului. Însă, și acele „pomenite biblioteci” trebuiau cercetate, continuă actul normativ, și verificate periodic, prin intermediul autorităților, pentru ca obiectul și cuprinsul cărților să nu se afle „în contradicere cu prescrierile paragrafelor 17 și 20 din articolul de Lege XXVII din 1907”⁹.

Apoi, ministrul de Culte și Instrucțiune Publică, contele Ioan Zichy, în luna ianuarie 1913, a prezentat în parlament „un nou proiect de salarizare a învățătorilor comunali și confesionali”. Legea prevedea ca fiecare învățător (începător) să primească o retribuție de 1200 coroane, care, apoi, va crește în funcție de clasa și gradația de salarizare. Astfel, după o vechime de 30 de ani în învățământ, salariul învățătorilor – cumulat cu cvincvenalele - putea să ajungă la 3200 coroane anual¹⁰.

Anul următor statul ungar a intervenit din nou, cu aceeași perseverență, în treburile interne ale școlilor confesionale. Conform ordinului ministerial nr. 21229/VI din 28 martie 1914, se oferea posibilitatea tuturor susținătorilor de școli românești să „urce competențele cantor-docenților” din izvoarele proprii.

⁵*Ibidem*.

⁶Idem, *fond Episcopia greco-catolică de Oradea*, dos. 581, f. 137.

⁷*Ibidem*, f. 138 (conform ordinului ministerial nr. 150 000 din 10 decembrie).

⁸*Ibidem*, f. 137.

⁹*Ibidem*.

¹⁰Dorin Giurgiu, „Politica școlară a guvernelor maghiare în perioada 1867-1918”, în *Apulum*, 2004, p. 536.

Dispoziția, ca mijloc de presiune la adresa celor reclamați (chiar și numai teoretic), făcea cunoscute toate condițiile în care plata învățătorilor putea să crească, fără ca ajutorul de stat să se revoce sau să scadă. În primul rând, se putea urca salariul învățătorului confesional la nivelul celor care lucrau la stat; pe urmă, se puteau înmulți banii de „cvartir” și se putea plăti conform articolului de Lege XXXV/1912 învățătorilor un „adaus familiar”.

În cazul acelor susținători ai școlilor care aveau posibilitate financiară se mai putea „aplică” învățătorilor săi un adaus personal, prevăzut în articolul 28 al Legii XVI/1913, pentru serviciul de dinaintea datei de 1 octombrie 1893, și care se putea cifra între 200 – 600 coroane anual¹¹.

Nici edificiile școlare sau locuințele învățătorilor n-au scăpat de analiza foarte dură din partea autorităților ministeriale. Astfel, pe viitor, începând cu anul 1914, în conformitate cu dispoziția din 9 aprilie a ministrului Jankovich, toate școlile și sălile de studiu vor trebui să respecte noi cerințe. Suprafața sălii de învățământ (pentru cel mult 60 de elevi) va avea o suprafață totală de 48 m² și un maximum de 72 m². În cazuri excepționale, totuși, se vor putea „ridica” și în continuare școli, de dimensiuni mai mici, „unde numărul elevilor obligați a frecvența școala zilnic este statormic” și în mod însemnat mai mic de 60.

Înălțimea oricărei săli de cursuri, însă, nu va putea fi mai mică de 3,4 m, și ușa de la intrare va trebui (obligatoriu) să aibă cel puțin o aripă și o lățime de 1 m, iar înălțimea de 2,20 m. Ferestrele, în ansamblul lor, vor trebui să reprezinte o zecime din suprafața sălii de clasă, să fie duble și să fie așezate în partea stângă.

Locuința învățătorului, la o școală cu una sau două săli de învățământ, putea să fie (ca și până acum) sub același acoperiș cu edificiul școlar, dar „să fie cu totul separată” de școala propriu-zisă¹².

În același timp, elevii clasei a VI-a, în baza unei circulare ministeriale nr. 33301\VI din 5 martie 1914, au fost obligați să-și țină separat (și în totalitate) „esamenele [lor] finali” sub prezidiul unui „esmis” al ministerului, sau mai bine zis al unui revizor școlar¹³. În foarte multe cazuri, acesta a avut calitatea de învățător, iar locul său de muncă a fost la școlile de stat. Așa s-au petrecut, spre exemplu, faptele și în protopopiatul greco-catolic al Crișurilor, unde, prin puterea conferită de la minister, a fost delegat să conducă și să supervizeze acele examene, la școlile confesionale din comuna Groși și Borod, învățătorul din Tileagd, Kercsedî Arpad¹⁴.

Ca atare, așa cum se poate observa, autoritățile statale, desigur, pe căile eminamente oficiale au încercat să diminueze activitatea educativă din școlile confesionale, să le împiedice dezvoltarea, cu toate că, pe parcursul anilor (1913-1914), pentru a nu fi acuzați de rea credință, au fost și câteva inițiative și dispoziții ale aceluiași minister care au permis, printre altele: ca învățătorii pensionați să poată

¹¹AN – SJBh, *fond Episcopia greco-catolică de Oradea*, dos 581, f. 231.

¹²*Ibidem*, f. 232-233.

¹³*Ibidem*, f. 225.

¹⁴Idem, *fond Parohia greco-catolică Groși*, dos. 5/1911-1916, f. 181.

fî „aplicați”, în caz de necesitate, în cadrul școlilor confesionale, cu respectarea paragrafului 22 din legea lui Appony¹⁵ sau ca instrucția religioasă a elevilor, în școlile populare de stat, să se îndeplinească în limba lor maternă¹⁶, însă impactul acestor măsuri a fost, totuși, limitat având în vedere faptul că asupra școlilor românești s-a abătut o nouă și grea primejdie, cea a războiului, care i-au golit resursele umane și au aruncat-o în incertitudine până în anul 1919.

---

¹⁵Idem, *fond Episcopia greco-catolică de Oradea*, dos. 581, f. 226.

¹⁶*Ibidem*, f. 232.

**„SISTEMATIZAREA TERITORIULUI ȘI A AȘEZĂRILOR”-
DEVIZA SUB CARE CEAUȘESCU INTENȚIONA SĂ ȘTEARGĂ DE
PE HARTA ROMÂNIEI PESTE 7 000 DE SATE**

**Lucian ROPA,
Mădălina ROPA***

Sistematizarea așezărilor a fost unul dintre obiectivele importante ale politicii liderului României comuniste, Nicolae Ceaușescu, din anii 1980. Deși se discutase în forurile superioare ale Partidului Comunist Român (P.C.R) despre sistematizarea teritoriului și a așezărilor țării noastre încă de la finele anilor 1960 (dar având cu totul altă conotație și alte obiective decât cele din ultimii ani ai regimului ceaușist), problema sistematizării localităților rurale a devenit o obsesie pentru conducătorul P.C.R. după 1985 și avea ca țintă, în viziunea acestuia, desființarea a mii de sate. Aceasta se încadrează alături de alte asemenea măsuri greșite în politica internă dezastruoasă a lui Ceaușescu, din deceniul nouă al secolului trecut.

Pe plan economic a continuat politica de industrializare din timpul lui Dej, chiar dacă unele produse nu aveau un nivel calitativ suficient de înalt încât să poată fi vândute pe piețele occidentale. S-au construit giganți industriali (cum este Combinatul Siderurgic Galați), care funcționau cu materie primă importată și cu un mare consum de energie. Nu pot fi negate reușitele în domeniul edilitar, fiind construite zeci de mii de locuințe în orașe, ori în ceea ce privește sistemul energetic național sau realizarea metroului din București, ori creșterea capacității flotei maritime comerciale, care a devenit una dintre cele mai mari din lume. În anii 1980 s-au realizat mari investiții (Casa Poporului; Canalul Dunăre - Marea Neagră; a început construcția Centralei nucleare de la Cernavodă etc.)¹, dar, în același timp, datoria externă a înregistrat o creștere importantă, ajungând la aproximativ 10 miliarde de dolari în 1981.

Ceaușescu și-a fixat țelul de a achita integral datoria externă până în 1990, reușind chiar să devanseze termenul cu un an. Aceasta s-a făcut însă cu mari sacrificii din partea locuitorilor, cărora le-a scăzut dramatic nivelul de trai în anii 1980. Au fost raționalizate alimentele, dar și consumul de energie electrică și termică, în scopul creșterii exportului de produse industriale².

---

* Doctor în istorie, profesor la Liceul Vocațional Pedagogic „Nicolae Bolcaș”, Beiuș; profesoară de istorie și geografie la Colegiul Național „Avram Iancu”, Ștei.

¹Academia Română, *Istoria Românilor. România în anii 1948-1989*, vol. X, coordonator: acad. Dinu C. Giurescu, București, Editura Enciclopedică, 2013, p. 408-416.

²Cosmin Popa, „Regimul comunist din România (1948-1989)”, în *Istoria României: compendiu*, coordonatori: Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, Institutul Cultural Român. Centrul de Studii Transilvane, 2004, p. 666.

În anul 1977 au debutat manifestările de opoziție față de politica regimului, atât în mediile muncitorești (august 1977-greva minerilor din Valea Jiului, 15 noiembrie 1987-manifestația muncitorilor de la Uzinele „Steagul Rosu” din Brașov), cât și în mediile intelectuale (disidența românească, colaborarea unor intelectuali de marcă cu postul de radio Europa Liberă, mișcarea de protest a studenților ieșeni, din februarie 1987).

Pe plan extern, România a ajuns izolată de Occident, dar era aproape exclusă și din Tratatul de la Varșovia și din CAER. U.R.S.S., în timpul Brejnev, tolerase politica autonomă a lui Ceaușescu, știind că aceasta nu amenința stabilitatea sistemului, dar Gorbaciov, care inițiasse procesul de reforme în Uniunea Sovietică și care a încercat să-l convingă și pe Ceaușescu de necesitatea lor în România, a avut relații critice cu liderul român³. Cu toate acestea, din punct de vedere economic țara noastră era tot mai dependentă de Moscova, atât în privința aprovizionării cu materii prime, cât și în ceea ce privește desfacerea produselor românești pe piața sovietică, în condițiile în care exporturile românești spre Occident se diminuaseră considerabil⁴.

Evenimentele din decembrie 1989 au pus capăt unui regim comunist român care pierduse contactul cu realitatea⁵ și au ferit poporul român de distrugerea a mii de sate, realizată sub deviza sistematizării teritoriului și a așezărilor.

În articolul „Sistematizarea satelor- în corsetul barierei metodologice”, publicat în numărul 7482, din 1967, al publicației *Scântea*, arhitectul Gheorghe Săsărman și Florea Ceaușescu, fratele secretarului general al P.C.R., aduceau la cunoștința locuitorilor României direcția pe care o va urma acțiunea de sistematizare a satelor, bazându-se pe directivele Congresului al IX-lea al P.C.R., dar și pe alte documente oficiale. În această fază incipientă a sistematizării așezărilor rurale, se marșa pe o evoluție naturală a satelor, determinată de factorul economic. Nu era plănuită nicio acțiune care să aibă un caracter forțat. Unitățile de producție din anumite sate atrăgeau locuitori din localitățile învecinate, care găseau acolo un loc de muncă, dar aveau și acces la școală, dispensar, cămin cultural etc., care lipseau în localitățile lor. Astfel, în acele comune se stabilea un număr important de săteni, ceea ce genera depopularea satelor de baștină, care erau mici și îndepărtate de un centru agroindustrial⁶.

Această „regrupare spontană” trebuia coordonată de stat în sensul că era necesar a fi identificate satele care ofereau condițiile cele mai bune de dezvoltare („apte să găzduiască efortul constructiv canalizat în mediul rural”), după care trebuiau stabilite profilul, mărimea, gradul de înzestrare și diferite elemente

³*Ibidem*, p. 670.

⁴Vlad Georgescu, *Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre*, ediția a III-a, București, Editura Humanitas, 1992, p. 313.

⁵Liderul român lansase inclusiv o nouă teză prin care aprecia că statul român socialist evoluase de la etapa de dictatură a proletariatului la aceea de stat al democrației muncitorești revoluționare. Vezi: Gheorghe Tudor, „Evoluția statului socialist român în etapa edificării societății socialiste multilateral dezvoltate”, în *Revista de Istorie* (București), tom 41, nr. 1, 1988, p. 37.

⁶ *Scântea* (București), nr. 7 482, 1967, p. 1.

urbanistice ale acestora⁷. În regiunea București se obținuseră progrese în acest sens (însă era un caz singular și vorbim despre forța economică a Capitalei, incomparabilă cu a oricărui alt oraș, care generase, prin investiții industriale, o dezvoltare economică însemnată și a periferiei rurale, transformată în pol de atracție pentru mâna de lucru din jur), astfel comunele Fundulea, Budești și Bolintinul din Vale deveniseră centre muncitorești și înregistraseră creșteri de populație spectaculoase. Această explozie demografică a fost urmată de o depopulare masivă a unor sate mici și cătune din jur (în Bucu-Mătășești mai locuia o singură familie din 24 câte existaseră; în Victoria-Mărășești mai trăiau șase familii din 48 etc.)⁸, fenomen considerat de specialiști ca fiind absolut natural. Deci, în aceste cazuri, proiectul de sistematizare era necesar, pentru că venea cu soluții urbanistice pentru satele devenite poli de atracție locală, care se dezvoltau într-un ritm alert. De aici până la sistematizarea satelor gândită în anii 1980 de Ceaușescu era drum lung.

Principiile sistematizării rurale au fost expuse cu ocazia Conferinței Naționale a P.C.R., din decembrie 1967, fiind apoi rediscutate și dezvoltate la Congresul al X-lea al P.C.R., din 6-12 august 1969. La Conferința Națională a P.C.R., din iulie 1972, au fost elaborate o serie de directive cu privire la sistematizarea teritoriului, a orașelor și satelor. Nicolae Ceaușescu sublinia că se vor înființa în viitor 300 până la 350 de centre agroindustriale („în care să se construiască cu prioritate unități industriale, unități de învățământ, sănătate și comerț”), în jurul cărora să graviteze trei-patru comune⁹. În cadrul acestei Conferințe a P.C.R. a fost elaborat un document intitulat „Directivele Conferinței Naționale a P.C.R. cu privire la sistematizarea teritoriului, a orașelor și satelor, la dezvoltarea lor economico-socială”, în care se specifica că marile uzine trebuie să construiască și să primească în administrare directă locuințe în cartierele apropiate pe care să le repartizeze muncitorilor, iar orașele trebuiau să dezvolte „relații de cooperare cu localitățile înconjurătoare”¹⁰.

În cadrul Conferinței plene a Comitetului Central al P.C.R., din 25-26 martie 1974, a fost analizată *Legea sistematizării teritoriului și localităților*, care a fost adoptată de Marea Adunare Națională în 29 octombrie 1974. Acest act legislativ prevedea construirea de centre civice în fiecare comună rurală și restrângerea perimetrelor construibile¹¹, astfel încât să se ajungă la „folosirea

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, p. 5.

⁹ Nicolae Ceaușescu, *Raport la Conferința Națională a Partidului Comunist Român, 19-21 iulie 1972*, București, Editura Politică, 1972, p. 51-52.

¹⁰ *Ibidem*, p. 63-68.

¹¹ În articolul 3 al legii, referitor la ridicarea de construcții în perimetrele construibile, se prevedeau următoarele: „Amplasarea obiectivelor de investiții și de producție în afara perimetrului construibil, stabilit prin lege, se poate face numai în cazuri excepționale, pe baza aprobării prealabile prin decret prezidențial. Se interzice executarea de lucrări de rețele de distribuție a energiei electrice, de alimentare cu apă, canalizare, străzi și alte dotări tehnico- edilitare pentru construcții situate în afara perimetrelor construibile”. Vezi: *Buletinul Oficial al R.S. România*, X (1974), partea I, nr. 135, din 1 noiembrie 1985, p. 1-8.

optimă a pământului, care reprezintă o importantă avuție națională”. Se preconiza desființarea în viitor a satelor mici, precum și transformarea în următorii 15-20 de ani a localităților rurale care aveau „cele mai bune condiții de dezvoltare” în centre economice și sociale cu caracter urban¹².

Articolul 25 al legii prevedea înființarea Comisiei Centrale de partid și de stat pentru sistematizarea teritoriului și a localităților urbane și rurale, care avea sarcina de a asigura „orientarea și îndrumarea activității de sistematizare, pregătirea Programului național de sistematizare a teritoriului și a localităților urbane și rurale și urmărirea aplicării acestuia, orientarea activității de elaborare a proiectelor de sistematizare, precum și avizarea proiectelor de sistematizare”. Această comisie îndruma și activitatea comisiilor locale de sistematizare (au fost înființate comisii de sistematizare județene) și asigura „avizarea de proiecte de standarde, normative și prescripții tehnice care reglementează problemele importante din acest domeniu”¹³.

Comisia Centrală era organizată și funcționa pe lângă Consiliul Suprem al Dezvoltării Economice și Sociale a României, fiind alcătuită din specialiști din institute de cercetare și proiectare, reprezentanți ai unor organe centrale de stat, organizații obștești, ai unor consilii populare, dar și din cadre didactice, muncitori, maiștri, țărani cooperatori. În fruntea ei se afla un președinte și cinci vicepreședinți¹⁴.

Potrivit acestui act legislativ, construcțiile de locuințe în mediul rural trebuiau să fie realizate pe două sau mai multe niveluri, iar gospodăriile individuale trebuiau să dispună de un lot de 200-250 mp de teren. Prin restrângerea perimetrelor construibile se considera că se vor efectua economii, care permiteau realizarea unor lucrări edilitare și a unor dotări, care să permită transformarea în 15-20 de ani a așezărilor rurale în centre cu caracter urban¹⁵.

După cutremurul din 1977, Ceaușescu a reluat ideea sistematizării rurale¹⁶, venind cu propunerea de a se construi câteva sate model în locul unor localități afectate de seism, acestea constituind un început pentru acțiunea de sistematizare a localităților rurale. Nu s-a pus însă în aplicare acest proiect, întrucât dictatorul avea alte priorități, respectiv distrugerea centrelor istorice ale orașelor și construirea de centre civice, proiectul Casei Republicii și finalizarea Canalului Dunăre-Marea Neagră¹⁷.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, p. 7- 8.

¹⁴ Mihai T. Oroveanu, *Organizarea administrativă și sistematizarea teritoriului Republicii Socialiste România*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 263.

¹⁵ *Scânteia* (București), nr. 10 012, 1974, p. 3.

¹⁶ Liderul U.R.S.S., Nikita Hrușciiov a lansat ideea de „agro-oraș” la sfârșitul anilor 1940, cu scopul de a elimina diferențele dintre mediul urban și cel rural. A construit un asemenea oraș în 1949 și l-a dedicat lui Stalin cu ocazia aniversării a 70 de ani de viață. Și-a susținut ideea și abia la începutul anilor 1950, dar nu a găsit susținere din partea lui Stalin și astfel a abandonat-o. (Sursa: https://ro.wikipedia.org/wiki/Nikita_Sergheevici_Hrusciiov, consultat în 17.09.2015, ora 22,40).

¹⁷ Mihnea Berindei, „Distrugerea satelor românești în arhivele Comitetului Central”, în *Revista 22* (București), anul XX (1008), 30 iunie- 6 iulie 2009, consultat în variantă electronică: <http://www.revista22.ro/distrugerea-satelor-romanesti-in-arhivele-comitetului-central-6312.html>, în 04.09.2015, ora 22,25.

Din raportul privind activitatea de sistematizare a teritoriului și localităților pe anul 1979, aflăm detalii interesante. Conducerea județelor prezentaseră C.C. al P.C.R. schițe de sistematizare, însoțite de machete, pentru 14 localități, dintre care și unele așezări din bazinul carbonifer Motru-Rovinari și pentru reședințele de comune subordonate municipiului București¹⁸. Erau enumerate aici și o serie de realizări în privința sistematizării zonelor și platformelor industriale. Fusesse aprobat proiectul de scoatere din circuitul agricol, în vederea construirii unor obiective de investiții, a peste 13 000 hectare de teren agricol. Deasemenea, fuseseră construite peste 70 000 de apartamente în ansamblurile de locuințe din apropierea platformelor industriale, precum și multe alte construcții. Procentul de demolare al locuințelor expropriate pentru realizarea noilor construcții fusesse de 2,2 %, iar 10 900 de case au fost mutate în interiorul perimetrelor construibile¹⁹.

În septembrie 1985, Ceaușescu a anunțat că 95 % din populație va locui în blocuri prefabricate²⁰, iar în decembrie 1986, conducerea P.C.R. a stabilit desființarea a 3 931 de sate din cele 13 123 existente. Cele mai multe sate urmau să fie dezafectate în județele: Alba: 264; Argeș: 252; Bacău: 237; Vâlcea: 222; Prahova: 206; Vaslui: 195; Iași: 174. Un număr mai redus de sate era prevăzut a fi demolate în județele din Transilvania (Maramureș: 15; Brașov și Bistrița Năsăud: 20 fiecare; Covasna: 23; Satu Mare: 25; Sibiu: 26). În Sectorul Agricol Ilfov, 44 de sate erau propuse pentru a fi desființate²¹. Perimetrul construibil al tuturor localităților trebuia să fie redus cu peste 50 %, iar 2 139 172 de gospodării trebuiau demolate deoarece se situau în afara acestui perimetru (dintre acestea 1 863 417 se găseau în localitățile rurale, iar 275 755 la periferia orașelor)²².

Comisia centrală pentru sistematizarea teritoriului și a localităților (15 membri), condusă de Emil Bobu, și-a reluat activitatea în mai 1987, și a întocmit planuri de sistematizare pe județe, care prevedeau numărul de sate din fiecare comună care trebuiau păstrate și cele sortite desființării. Mai trebuia doar ca Nicolae Ceaușescu să-și dea acordul pentru aceste proiecte²³.

Numărul *Scântei* din 28 februarie 1988 evoca momentul reînființării județelor din februarie 1968, împlinindu-se 20 de ani de la fericitul eveniment. Sub titlul „Fiecare județ a devenit o mândră casă a locuitorilor săi”²⁴, se sublinia legătura dintre reorganizarea administrativ-teritorială și dezvoltarea economică echilibrată a zonelor țării. În anii de la sfârșitul deceniului nouă al secolului al XX-lea, mai mult parcă decât înainte, presa publică informații despre cât de bine trăiesc românii.

¹⁸ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare A.N.I.C.), *Fond C.C. al P.C.R.- Cancelarie*, dosar 17/1980, f. 40.

¹⁹ *Ibidem*, f. 41-43.

²⁰ Constantin Scorpan, Costin Scorpan, *Istoria României. Enciclopedie*, București, Editura Nemira, 1997, p. 207.

²¹ Mihnea Berindei, *op. cit.*

²² *Ibidem*.

²³ A.N.I.C., *Fond C.C. al P.C.R.- Secția Organizatorică*, dosar 17/1987, f. 1-22.

²⁴ *Scântea* (București), nr. 14160, 1988, p. 1.

Când penuria era în continuă extindere, *Scânteia* comunica că în orașele țării existau „mari și elegante magazine”. Când electricitatea era raționalizată, la fel ca și alimentele, presa ne informează că în 1986 „70 la sută din gospodării dispuneau de televizoare alb-negru și color, 58 la sută de frigidere...”. Pe lângă atâtea realizări din ultimii 20 de ani, se făcea angajamentul că procesul sistematizării va continua, iar „dezvoltarea centrelor agroindustriale va spori și mai mult civilizația comerțului în mediul rural”²⁵. Beneficiile reorganizării administrative din 1968 au fost amintite și prin evidențierea specificului consiliilor populare, care erau considerate instituții cu un „caracter profund democratic și reprezentativ” (99,99 la sută dintre cetățenii cu drept de vot participaseră la alegerile pentru consiliile populare din noiembrie 1987)²⁶.

În cadrul Conferinței Naționale a P.C.R., din martie 1988²⁷, Ceaușescu anunța generalizarea și accelerarea sistematizării rurale și preciza că în jurul anului 2000 numărul de comune va fi redus la cel mult 2 000, din cele 2 705 existente, și la 5 000 sau 6 000 de sate, din cele peste 13 000 care existau la acea dată. În cadrul unei ședințe a Comitetului Politic Executiv, din primăvara anului 1988, Ceaușescu declara că este necesară reducerea, prin comasare, a câtorva sute de comune, precum și o înjumătățire a numărului de sate²⁸. Erau vizate comunele cu o populație mai mică de 3 000 de locuitori, dintre care 290 aveau mai puțin de 2 000 de locuitori²⁹.

Opinia publică internă și internațională a reacționat și au existat inclusiv condamnări a acestui plan în mai multe parlamente naționale (Germania Federală, Austria, Ungaria, Marea Britanie, Belgia, S.U.A. etc.) și instanțe internaționale (Consiliul Europei, Parlamentul European, UNESCO)³⁰. La 27 aprilie 1989, prințul Charles al Marii Britanii a condamnat planul de distrugere a mii de sate românești într-un discurs transmis de BBC³¹. Consiliul Europei a blamat, în martie 1989, distrugerea satelor românești, cerând autorităților stoparea acestei acțiuni³². Toate aceste presiuni internaționale au determinat oprirea temporară a sistematizării localităților rurale.

²⁵ *Ibidem*, p. 3.

²⁶ *Ibidem*, nr. 14 161, 1988, p. 3.

²⁷ La sfârșitul lunii februarie 1988 se desfășuraseră lucrările Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., în cadrul cărora se discutaseră probleme deosebit de importante pentru poporul român: supravegherea atentă a evoluției natalității la toate speciile de animale și în special la bovine, respectarea normativelor privind regimul de tăiere a animalelor, creșterea natalității (a populației, de această dată) etc. Între acestea și problema, deja veche, a sistematizării satelor. Cf. *Ibidem*, nr. 14 159, 1968, p. 1.

²⁸ Thomas Kunze, *Nicolae Ceaușescu. O biografie*, București, Editura Vremea, 2000, p. 406-407.

²⁹ Ioan Silviu Nistor, *Comuna și județul. Factori ai civilizației românești unitare. Evoluția istorică*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2000, p. 67.

³⁰ Mihnea Berindei, *op. cit.*

³¹ Ilarion Țiu, „Ceaușescu și problema sistematizării rurale”, în *Sfera Politicii* (București), nr. 178, 2014, p. 9-15.

³² Cosmin Popa, *op. cit.*, p. 664.

A existat o luare de poziție împotriva sistematizării așezărilor rurale de către semnatarii „Scrisorii celor șase”, în aprilie 1989, care aduceau la cunoștința dictatorului că planul de sistematizare a satelor și de „mutare cu forța a țăranilor în blocuri de trei etaje sunt contrare articolului 36 din Constituție, care protejează dreptul de proprietate privată a casei...”³³.

Locuitorii satelor dărămate trebuiau să fie mutați în localitățile preconizate a deveni centre agroindustriale³⁴, unde primeau apartamente în blocuri de locuințe, care nu ofereau însă condiții decente de trai. Grupurile sanitare erau colective și se găseau în curte, chiar bucătăriile erau la comun, iar încălzirea și alimentarea cu apă curentă erau deficitare³⁵. Prin sistematizarea comunelor s-a lovit în identitatea locuitorilor acestora, care erau dezrădăcinați și mutați în blocurile insalubre, împotriva voinței lor. Ceaușescu dorea să aibă un popor uniform, istoricul Thomas Kunze definind programul sistematizării așezărilor rurale ca fiind unul al „colectivizării sociale”³⁶.

Din raportul pe care Emil Bobu i l-a înmănat lui Nicolae Ceaușescu în ianuarie 1989 (era o sinteză a propunerilor avansate de Consiliile Populare Comunale, care ținuseră ședințe în această chestiune a sistematizării) constatăm că se estima o reducere a numărului de comune de la 2 705 la 2 387 (cu 318 mai puțin decât în precedentul raport) și al cooperativelor agricole de producție de la 3 692 la 3 505³⁷.

Pe parcursul anului 1989, autorități publice și organizații civice din Franța, Elveția, Olanda și Belgia au demarat „Operațiunea Satele Românești”, prin care au fost „adoptate” localități românești³⁸ de către comunitățile rurale din aceste țări³⁹. Aceasta nu l-a oprit însă pe Ceaușescu să dărâme, în mai 1989, o parte însemnată din trei sate situate la nord de București (Otopeni, Dimieni, Odăile), precum și așezările rurale Buda și Odoreanu, din județul Giurgiu, pe vetrele cărora trebuia să se construiască un bazin, care făcea parte din Canalul București-Dunăre⁴⁰. Manifestări ample împotriva planului de distrugere al satelor românești au existat și în Ungaria. În Piața Eroilor din Budapesta, în iunie 1988, au protestat 40 000 de maghiari⁴¹, care considerau că minoritatea maghiară din România era afectată masiv de acest plan al lui Ceaușescu. În prima parte a anului 1988 au fost înregistrate 20

³³Academia Română, *Istoria Românilor. România în anii 1948-1989*, vol. X..., p. 486-489.

³⁴Proiectul „orașelor agrar-industriale” a fost vehiculat în Uniunea Sovietică în timpul lui Gorbaciov și avea în vedere organizarea agriculturii după proceduri specifice industriei. Vezi: Cosmin Popa, *op. cit.*, p. 664.

³⁵Ilarion Țiu, *op. cit.*, p. 13-14.

³⁶Thomas Kunze, *op. cit.*, p. 406.

³⁷A.N.I.C., *Fond C.C. al P.C.R. - Cancelarie*, dosar 4/1989, f. 85-91.

³⁸La începutul lunii mai 1989, 231 de comune din Belgia, 95 din Franța și 42 din Elveția adoptaseră sater omânești. Vezi: Ioan Silviu Nistor, *op. cit.*, p. 68.

³⁹Cosmin Popa, *op. cit.*, p. 664-665.

⁴⁰Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*, București, Editura Fundației Academia Civică, 2006, p. 238.

⁴¹Thomas Kunze, *op. cit.*, p. 407.

000 de plecări ale maghiarilor ardeleni în Ungaria⁴². Ca urmare a propagandei cercurilor iredentiste maghiare din țările occidentale, acțiunea de dărâmare a satelor românești a fost receptată dincolo de granițele naționale și ca o încercare a regimului Ceaușescu de dislocare a minorității maghiare⁴³.

Cu toate că nu a fost pusă în aplicare distrugerea atâtor mii de sate câte fuseseră prognozate de Ceaușescu, tot au fost rase de pe suprafața României câteva zeci de sate. Dictatorul, prin Legea nr. 2, din 18 aprilie 1989, privind îmbunătățirea organizării administrative a teritoriului R.S.R., a desființat 380 de comune, pe care le-a comasat cu altele, astfel încât numărul acestora a ajuns la 2 326⁴⁴. Ceaușescu a reușit să ducă într-o fază avansată proiectul sistematizării urbane, prin care a dărâmat centrele tradiționale ale unor orașe și a construit în locul lor ansambluri urbane „socialiste”. Un număr de 29 de orașe au fost dărâmate și reconstruite în proporție de 85-90 % (cu excepția orașului Baia Mare, toate erau din Moldova și Muntenia), iar în alte 37 de orașe s-au efectuat lucrări semnificative de dărâmare și reconstruire⁴⁵. Dacă ar fi fost pus în aplicare planul sistematizării, gândit ca o dărâmare a peste 7 000 de sate, am fi trăit o catastrofă națională, o acțiune de ștergere a identității naționale, fără precedent în istoria națională și fără seamăn în lumea civilizată.

---

⁴² Stelian Tănase, „România sub zodia stalinismului întârziat”, în *Dosarele Istoriei* (București), nr. 3, 1999, p. 49.

⁴³ Ioan Silviu Nistor, *op. cit.*, p. 68.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Academia Română, *Istoria Românilor. România în anii 1948-1989*, vol. X..., p. 412-413.

O INIȚIATIVĂ REMARCABILĂ A ISTORICULUI VIOREL FAUR – ÎNFIINȚAREA ȘI CONDUCEREA FUNDAȚIEI CULTURALE „CELE TREI CRIȘURI” DIN ORADEA (1990-2000)

Antonio FAUR*

După evenimentele din decembrie 1989, care au marcat definitiv istoria noastră contemporană, s-au creat condițiile desfășurării unei efervescențe publicistice fără precedent, ca efect al libertății de manifestare și de exprimare. Într-un asemenea context, au apărut diverse inițiative care au vizat tipărirea unor periodice (de atitudine, culturale etc), ca expresie a dorinței de comunicare a unor intelectuali bihoreni, care au început să se implice în activități specifice epocii post-decembriste.

Înțelegând care este importanța constituirii unor asociații și fundații culturale, și pentru că avea un doctorat în problematica culturală românească din Bihor (1848-1849), conferențiarul (asociat) dr. Viorel Faur – care a fost și membru al Senatului României, în prima sa legislatură (1990-1992), când acesta a avut și rolul de Constituantă – a întreprins o serie de demersuri de factură culturală, între care s-a detașat înființarea (în aprilie 1990) a Fundației Culturale „Cele trei Crișuri”¹, o autentică continuatoare a Marii Reuniuni „Cele trei Crișuri” din perioada interbelică. Era și timpul recuperării unor tradiții semnificative, care să fie continuate la nivelul cerințelor contemporane.

---

* Prof. univ. dr., Universitatea din Oradea.

¹ La 1 martie 1990 s-a desfășurat adunarea de constituire a *Asociației Culturale „Vatra Românească”- filiala Bihor*, care a aprobat și statutele de funcționare ale acesteia (validate, în scurt timp, și de autoritățile juridice orădene, prin demersul de aprobare a documentelor și investirea asociației cu calitatea de „persoană juridică”). Partea inițială a *statutelor* conține următoarele precizări anticipative: „Mișcarea pentru regenerarea spiritualității naționale, determinată de revoluția română din decembrie 1989, cuprinde și *acțiunea de reînființare a unor asociații culturale care au activat în perioada anterioară anului 1948*, la care se adaugă *eforturile de întemeiere a noi asociații (societăți) menite să răspundă la unele din dezideratele acestui moment istoric, dar mai ales la cele ale viitorului* (subl.ns.-A.F.). Între acestea se situează și Uniunea Națională „Vatra Românească” – filiala Bihor, cu sediul la Oradea (Consiliul de coordonare, Documente: Asociația culturală „Vatra Românească” – filiala Bihor, în *Cele trei Crișuri*, nr. 1, 1990, p. 3). Unul dintre „mijloacele” utilizate de această asociație (pentru a-și realiza obiectivele „de factură culturală”) a fost, atunci, stabilit (în chiar primul punct al acestui subcapitol al statutelor), în următorii termeni: „1. *Va face demersuri în vederea întemeierii Fundației culturale „Cele trei Crișuri”, care va contribui la reactivarea unor valoroase tradiții culturale interbelice locale și va deveni un factor eficient în direcția stimulării activității culturalizatoare și științifice*” (subl.ns. – A.F.), în această parte a țării” (*Ibidem*). Aceasta a fost, desigur, rațiunea de a fi a Fundației Culturale *Cele trei Crișuri*, care a funcționat, independent, până la finele secolului trecut.

Referindu-ne la această inițiativă a universitarului Viorel Faur, regretatul istoric Barbu Ștefănescu formula următoarele considerații:

„De mai mult timp, de fapt, sub anumite aspecte, de când îl știu, *profesorul Viorel Faur este preocupat de activități culturale conexe „meseriei” de bază, cea de istoric. A înființat, cu mai mulți ani în urmă, și de atunci conduce neîncetat Fundația „Cele trei Crișuri”, cea care editează revista cu același nume. În editura acestei fundații a publicat o serie de lucrări de istorie și nu numai, contribuții ale universitarilor orădeni, ale tinerilor în curs de formare sub raport științific, alături de nume recunoscute ale scrisului istoric românesc: Pompiliu Teodor, Nicolae Bocșan, Ioan-Aurel Pop, Doru Radosav, Ioan Lumperdean, Gelu Neamțu etc*”² (subl. ns.- A. F.). O asemenea recunoaștere științifică, din perspectivă istoriografică, merită o justificată atenție, deoarece este vorba de singura fundație culturală din Bihor, care s-a ocupat de editarea revistei „Cele trei Crișuri” și a peste 30 de cărți de istorie și literatură, fără să beneficieze de nici un sprijin din partea statului. Tot ce s-a tipărit, s-a realizat în urma unor stăruitoare și obositoare eforturi (mai ales din partea directorului fundației, profesorul univ.dr. Viorel Faur), pentru obținerea de publicitate (în revistă) și sponsorizări.

O fundație culturală se află, în lumea de astăzi, sub semnul bunăvoienței sau generozității unor societăți comerciale sau instituții (cu profil cultural-științific), care au înțeles care este rostul ei în viața spirituală și publică locală. Dar, trebuie să o spunem, de cele mai multe ori, relația dintre Fundația Culturală „Cele trei Crișuri” (ca beneficiar) și suporterii ei materiali s-a bazat „pe capacitatea de convingere” sau pe raporturile directorului acesteia cu conducerile întreprinderilor, care au decis să sponsorizeze sau să facă publicitate în paginile revistei „Cele trei Crișuri”. Deci, a predominat persuasiunea vis-à-vis de rațiunea unui asemenea demers, maturizarea societății românești, sub acest raport, nerealizându-se nici până în zilele noastre.

Despre istoricul fundației și activitățile ei s-a scris, într-o manieră introductivă, în presa locală și, cu deosebire, într-un material apărut într-unul din volumele omagiale dedicate istoricului Viorel Faur, la împlinirea vârstei de 65 de ani³. Doctorandul Florin Ardelean, autorul acestei reconstituiri istorice referitoare la Fundația Culturală „Cele trei Crișuri”, a formulat considerații utile, din care le reproducem pe cele mai relevante:

„...*directorul fundației culturale a reprezentat – în activitatea acesteia – un factor de continuitate și stabilitate, reușind să imprime coerență liniei editoriale a*

² Barbu Ștefănescu, *Istoria ca profesiune de credință*, în *In honorem Viorel Faur (la împlinirea a vârstei de 65 de ani)*, volum îngrijit de Corneliu Crăciun și Antonio Faur, Editura Universității din Oradea, 2006, p. 10

³ Florin Ardelean, *Istoricul Viorel Faur, director al Fundației Culturale Cele trei Crișuri (1990-2000)*, în *Honorem Viorel Faur*, coordonatori Corneliu Crăciun și Antonio Faur, Editura Universității din Oradea, 2006 p. 12-29. Studiul este fundamentat pe documentele originale ale Fundației culturale *Cele trei Crișuri*, aflate în arhiva personală a directorului acesteia (istoricul Viorel Faur), de unde ne-am informat și noi, concomitent cu parcurgerea cărților editate, a conținutului revistei „Cele trei Crișuri” și a suplimentului cultural-științific „Alma Mater Crisiensis”.

fundației și a revistei, precum și un mers constant ascendent, consolidând în timp prestigiul manifestărilor culturale și artistice concretizate sub auspiciile sale.

Prin studiile publicate în cadrul revistei a reușit să inițieze un dialog fertil între istoriografia locală, cea regională și cea națională și europeană. Astfel, provincialismul îngust și obtuz a fost înlăturat în favoarea unei deschideri de largă perspectivă înspre cercetători din diverse părți ale țării, cu preocupări dintre cele mai variate. Dinamismul său a influențat pozitiv atmosfera de lucru în cadrul fundației, care, treptat, s-a impus în urbea orădeană ca o instituție cultural-științifică de mare prestigiu”⁴.

Importante au fost, fără îndoială, proiectele fundației (din care cele mai reprezentative: reeditarea revistei „Cele trei Crișuri”, editarea de cărți de istorie și literatură și organizarea de manifestări culturale) au și fost concretizate, ea contribuind la îmbogățirea vieții spirituale bihorene cu evenimente autentice și de substanță (cum au fost lansările de cărți semnate de personalități de la București și Cluj-Napoca, precum și publicarea, în revista *Cele trei Crișuri*, a colaborărilor unor intelectuali de prestigiu, din mai multe domenii, naționale și locale). Ștacheta valorică a demersurilor culturale a fost ridicată, Bihorul integrându-se spiritualității naționale. S-a conferit substanță localismului creator, despre care se vorbea în perioada interbelică, în paginile revistelor *Familia* și *Cele trei Crișuri*. De fapt, acesta a fost unul din obiectivele activității fundației și, cu deosebire, a colaboratorilor ei, toți intelectuali devotați și, în același timp, dezinteresați din punct de vedere material.

1. Activitatea editorială a fundației

Dacă, până la sfârșitul anului 1989, activitatea editorială era atributul exclusiv al Comitetului de Cultură și Educație Socialistă al Județului Bihor (care controla și finanța, în cea mai mare măsură, tipărirea de cărți de istorie și literatură, de folclor și culegeri de lucrări științifice pe diverse teme, dar și editarea revistei *Familia*), la începutul anului 1990 acest monopol a dispărut (odată cu socialismul), în locul său dezvoltându-se inițiativele societății civile, exprimate prin preocuparea pentru tipărirea de noi periodice (mărturii ale libertății de exprimare), ca și prin alte activități cu o finalitate cultural-științifică.

În acest context favorabil, noua fundație a decis să procedeze la *revitalizarea* unor tradiții importante, cum a fost editarea (din aprilie 1920 și până în august 1940) a revistei „Cele trei Crișuri”, care a fost, timp de peste două decenii, cea mai răspândită revistă de cultură apărută în Bihor și difuzată în străinătate, până și în câteva orașe americane.

Primul număr al celei de-a doua serii a revistei „Cele trei Crișuri” (despre care ne vom pronunța într-un subcapitol ale prezentului studiu), a apărut în *15 aprilie 1990*.

⁴ *Ibidem*

În perioada 1992-1997, Fundația Culturală „Cele trei Crișuri” a editat următoarele:

I. Cărți de istorie :

1992

1. Viorel FAUR, *Cultura românilor din Bihor (1849-1918)*, 186 p. (autorul era conferențiar la Universitatea din Oradea; cartea a fost, la origine, teză de doctorat);
2. Idem, *Viața politică a românilor bihoreni (1849-1919)*, 236 p.;
3. Pompiliu TEODOR, *Istorici români și probleme istorice*, 194 p. (autorul era profesor la Facultatea de Istorie-Filosofie a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca și membru corespondent al Academiei Române);

1993

4. Viorel FAUR, *Generația Marii Uniri. Evenimentele din Bihor (decembrie 1918-aprilie 1919)*, 144 p. ;
5. Flaminia FAUR, *Mărturii despre evenimentele din Bihor (noiembrie 1918-aprilie 1919)*, 144 p.;
6. Sever DUMITRAȘCU, *Românii de peste hotare*, 95 p. (autorul era conferențiar la Universitatea din Oradea);

1994

7. Roman R. CIOROGARIU, *Zile trăite*, vol. I, 156 p. (reeditare de către conferențiarul univ. dr. Viorel Faur);
8. Idem, *Zile trăite*, vol. II, 174 p. (idem);
9. Nicolae BOCȘAN, I. LUMPERDEAN, Ioan-Aurel POP, *Etnie și confesiune în Transilvania (sec. XVIII- XIX)*, 188 p. (cei trei autori erau cadre didactice la Facultatea de Istorie-Filosofie a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca; ulterior, doi dintre aceștia au ajuns rectori ai aceleiași universități, mai exact Nicolae Bocșan și Ioan-Aurel Pop);
10. Flaminia FAUR, *Manifestările românilor din Bihor împotriva proiectului de lege școlară din 1907. Documente*, 179 p.;
11. Antonio FAUR, *100 de documente despre activitatea politică a dr.-ului Aurel Lazăr (1899-1918)*, 146 p. (autorul era student la Facultatea de Istorie-Filosofie din Cluj-Napoca, ulterior a devenit profesor la Universitatea din Oradea);

1995

12. Pompiliu TEODOR, *Incursiuni în istoriografia română a secolului XX*, 196 p.;
13. Barbu ȘTEFĂNESCU, *Tehnica agricolă și ritm de muncă în gospodăria țărănească din Crișana (sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea)*, vol. I, 255 p. (autorul era lector la Universitatea din Oradea, ulterior profesor la aceeași instituție universitară; această carte a primit premiul Academiei Române și a fost, la origine, *teză de doctorat*);
14. Idem, *Tehnica agricolă și ritm de muncă în gospodăria țărănească din Crișana (sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea)*, vol. II, 350 p.;
15. Doru RADOSAV, *Carte și societate. Secolele XVII-XIX*, 307 p. (autorul era conferențiar universitar și director al Bibliotecii Universitare „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca; cartea a fost, la origine, *teză de doctorat*);
16. Antonio FAUR, *Măsuri legislative și economico-administrative de aplicare a Convenției de Armistițiu (septembrie 1944- mai 1945)*, 150 p.;
17. Nicolae EDROIU, *Paleografia româno-chirilică*, 148 p. (autorul era profesor la Facultatea de Istorie-Filosofie a Universității Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, ulterior membru corespondent al Academiei Române; cartea în discuție a fost utilizată pentru predarea cursului respectiv la Facultatea de Istorie-Geografie a Universității din Oradea, de către prof. univ.dr. Viorel Faur)
18. Viorel FAUR, *Tragedia de la Sighiștel* (decembrie 1918-martie 1919), 50 p. (a fost tipărită la Beiuș și lansată cu prilejul dezvelirii Monumentului martirilor din din Sighiștel);
19. Gelu NEAMȚU, *Alexandru Roman – marele fiu al Bihorului (1826-1896)*, 200 p. (autorul era cercetător la Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca; cartea a fost, la origine, *teză de doctorat*);
20. Stelian MÂNDRUȚ, *Mișcarea națională și activitatea parlamentară a deputaților Partidului Național Român din Transilvania între anii 1905-1910*, 175 p. (autorul era cercetător științific la Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca; cartea a fost, la origine, *teză de doctorat*);
21. Viorel FAUR, *Contribuții la istoricul bibliotecilor românești din Crișana (1830-1940)*, 161 p., (autorul era profesor la Facultatea de Istorie-Geografie a Universității din Oradea);

1996

22. Ioan HORGA, *Tradiție și noutate în spiritualitatea românească greco-catolică din Epoca Luminilor. Epsicopia din Oradea*, 176 p. (autorul era

lector la Facultatea de Istorie-Geografie a Universității din Oradea, ulterior profesor; lucrarea a fost, la origine, *teză de doctorat*);

23. Viorel FAUR, *Presa românească din Crișana despre mișcare memorandistă*, 212 p.;

1996

24. Maria CRĂCIUN, *Protestantism și ortodoxie în Moldova secolului al XVI-lea*, 210 p. (autoarea era lector la Facultatea de Istorie-Filosofie a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca; cartea a fost, la origine, *teză de doctorat*);
25. Corneliu CRĂCIUN, *Societăți academice din Bucovina (I): Arboroasa și Junimea*, 224 p. (autorul era lector la la Facultatea de Teologie Greco-Catolică din Oradea; cartea reprezintă o parte a *tezei de doctorat*);
26. Vasile GIONEA, *Femei vestite din trecutul neamului nostru*, 213 p. (autorul era deputat și unul din „părinții” Constituției din 1991)⁵.

II. Cărți de poezie și istorie literară

a. Poezie

1992

1. Ioan Țepelea, *Poverile din oglindă. Poezii*, 65 p.

1993

2. Miron BLAGA, *Manuscrisele de la Remesias*, 68 p.
3. T.M. MIRODOT, *Pași în cuvinte*, 95 p. (autorul era student al Universității din Oradea)
4. Florian LAZĂR, *Iubire rodind*

1994

5. Octavian BLAGA, *N-am să uit niciodată nimic și totdeauna am să răzbum*, 42 p. autorul era student la la Facultatea de Filologie din Cluj-Napoca)
6. Alexandru SFÂRLEA, *Către Sing*, 46 p.;

⁵ *Ibidem*, p. 27-29 (lista cărților editate de Fundația Culturală *Cele trei Crișuri* din Oradea pe perioada 1992-1995. Vezi cu privire la fundație, primele articole apărute în presă: Viorel Faur, *Fundația Culturală Cele trei Crișuri*, 1993, în *Cele trei Crișuri*, 1994, nr. 3-4, p. 3; Nicolae Moraru (pseudonimul lui Viorel Faur), *Premiile pentru știință și literatură acordate de Fundația Culturală Cele trei Crișuri și S.C. Kaysis Grafic din Oradea, pe anul 1993*, în *Cele trei Crișuri*, 1994, nr. 3-4, p. 3; Activitatea editorială a Fundației Culturale *Cele trei Crișuri* (1990-1995), în *Cele trei Crișuri*, 1995, nr. 3-4, p. 3; Aniversarea Fundației Culturale *Cele trei Crișuri*, 1995, nr.5-6, p. 2; Fundația Culturale *Cele trei Crișuri*. Oradea, cărți tipărite în anul 1995, în *Cele trei Crișuri*, 1996, nr.1-2, p. 1

*b. Istorie literară:***1995**

7. Ioan DERȘIDAN, *Tranziții literare*, 260 p. (autorul era lector la Universitatea din Oradea)

Așadar, într-un interval de 5 ani (1992-1997), Fundația Culturală „Cele trei Crișuri” a contribuit decisiv la apariția (la Oradea) a unui număr de 26 de cărți de istorie, în medie câte cinci pe an. A fost, și din punct de vedere numeric, o performanță rară, mai ales dacă ne gândim la faptul că sumele necesare pentru editarea lor au fost procurate, prin eforturi insistente, de la societăți și instituții.

Directorul Fundației a gândit o „politică editorială” care să depășească exigențele și rutina de tip provincial. Ca atare, interesul său s-a îndreptat spre personalități științifice din Oradea, dar mai ales din Cluj-Napoca și București, experimentându-se, pentru prima dată, o asemenea activitate, care pretindea eforturi maxime (intelectuale și materiale).

Privind retrospectiv, constatăm că au fost publicate cărți semnate de trei membri ai Academiei Române din Cluj-Napoca (Pompiliu Teodor, Ioan-Aurel Pop, Nicolae Edroiu). Un alt fapt semnificativ este acela că au fost tipărite *opt lucrări de doctorat* ale istoricilor Viorel Faur, Barbu Ștefănescu, Doru Radosav, Ioan Horga, Gelu Neamțu, Stelian Mândruț, Maria Crăciun și Corneliu Crăciun, ceea ce reprezintă un adevărat record pentru o fundație culturală, mai ales că era vorba de o inițiativă a unor particulari, nu o fundație a unei instituții sau a unui mare mecenat, cu mijloace materiale.

La acestea se adaugă împrejurarea că, pe lângă cadrele universitare din Cluj-Napoca și Oradea (prof. univ.dr. Sever Dumitrașcu, prof. univ.dr. Antonio FAUR) au fost publicați autori tineri (ca Flaminia Faur) și cu experiență îndelungată (ca Vasile Gionea, unul dintre cei mai reputați juriști români).

A fost, de asemenea, reeditată (de către Viorel Faur), valoroasa lucrare a lui Roman R. Ciorogariu (episcop) cu titlul *Zile trăite*, cea mai importantă carte de memorialistică despre evenimentele din Bihor (în perioada: noiembrie 1918 – aprilie 1919).

În același timp, Fundația Culturală „Cele trei Crișuri” din Oradea a avut în atenție manuscrisele literare a șase poeți bihoreni (Miron Blaga, Ioan Țepelea, Octavian Blaga, Alexandru Sfârlea, Florian Lazăr și T.M. Mirodot), pe care le-a editat, încurajând și acest gen de preocupări intelectuale. De reținut și cartea lect. univ. dr. Ioan Derșidan, intitulată *Tranziții literare*.

Chiar și această consemnare a titlurilor lucrărilor tipărite, însoțită de unele referi la autorii lor, ne permite constatarea că *a funcționat în Oradea, în ultimul deceniu al secolului trecut, un factor științific și cultural de excepție*, care nu a avut comparație cu ceea ce au făcut alte fundații de profil, de atunci și până astăzi.

Fundația Culturală „Cele trei Crișuri” s-a manifestat, prin aceste realizări editoriale, în prim-planul vieții științifice din părțile Bihorului.

II. Editarea celei de-a doua serii a revistei „Cele trei Crișuri”

Climatul cultural de la începutul anului 1990 a stimulat spiritul de inițiativă al intelectualilor bihoreni, care a fost prezent, mai ales în domeniul presei. De la un singur ziar de partid, și o singură revistă (*Familia*) s-a ajuns, în scurt timp, la apariția a numeroase periodice (editate de diverse grupări), cele mai multe având un caracter efemer.

Conducerea Fundației Culturale „Cele trei Crișuri” a reflectat la posibilitatea de a reactiva una din cele mai valoroase reviste din perioada interbelică, tipărită de Reuniunea „Cele trei Crișuri”, o asociație culturală care a avut un rol predominant în viața culturală locală, cu mențiunea că aceasta a beneficiat de ajutor material din partea Fundației Regale în perioada interbelică. Este de menționat faptul că această revistă este singura care a apărut neîntrerupt (la Oradea), în toți anii interbelici, după care și-a mutat sediul la București (unde a mai apărut până în 1944, când „specialiști” sovietici au dispus suspendarea sa).

Un obiectiv al celor care s-au implicat, după decembrie 1989, în acțiunea de regenerare a celor mai importante tradiții a fost și acela de a readuce la viață revista „Cele trei Crișuri”, al cărei prim număr (din noua serie) a apărut în aprilie 1990. Redacția acesteia a fost constituită din intelectuali cu vechi preocupări culturale și literare: dr. Viorel Faur (director), Miron Blaga (redactor-șef), Constantin Mălinaș (secretar general de redacție), Nicolae Brânda, Corneliu Crăciun, Teodor Crișan, Ion Davideanu, dr. Mihai Drecin, Blaga Mihoc, Barbu Ștefănescu și Ioan Țepelea. Deci, numai personalități, care în acel moment, ilustrau unele domenii ale științei și activității literare locale și naționale.

Pe parcurs, s-au produs unele schimbări în colectivul de redacție, însă structura sa de bază a rămas aceeași, asigurând o continuitate necesară și productivă, mai ales sub raport calitativ.

De cel mai mare interes ar fi, desigur, un demers analitic, care să vizeze conținutul revistei de cultură, precum și colaboratorii revistei.

Cu acest prilej, ne-am propus să consemnăm datele esențiale referitoare la apariția ei. Datorită împrejurării că revista a ajuns, cu prioritate, în depozitele legale ale unor biblioteci, pentru a fi cunoscută *situația reală* a numerelor din această serie (a doua) a revistei *Cele trei Crișuri*, ne-am decis ca să menționăm aceste informații atât de utile pentru cercetătorii paginilor revistei *Cele trei Crișuri*:

- I, 1990, nr. 1 (aprilie), 12 pagini
- nr.2 (mai), 16 p.
- nr. 3 (iunie), 12 p.
- nr. 4-5 (iulie-august), 16 p.

nr. 6 (septembrie), 12 p.
nr. 7 (octombrie) 16 p.
nr. 8 (noiembrie), 16 p.
nr. 9 (decembrie), 16 p.
Total: 8 numere, cu 116 p.

II, 1991, nr. 1-2 (ianuarie-februarie), 20 p.

nr. 3 (martie), 12 p.
nr. 4 (aprilie), 12 p.
nr. 5 (mai), 12 p.
nr. 6 (iunie), 16 p.
nr. 7 (iulie) 12 p.
nr. 8 (august), 12 p.
nr.9 (septembrie), 12 p.
nr. 10 (octombrie), 12 p.
nr. 11(noiembrie), 12 p.
nr. 12 (decembrie), 12 p.
Total: 11 numere, cu 144 p.

III, 1992, nr. 1-2 (ianuarie), 12 p.

nr.2 (februarie), 12 p.
nr. 3 (martie), 12 p
nr. 4 (aprilie), 12 p.
nr. 5 (mai), 12 p.
nr. 6-7 (iunie-iulie), 12 p.
nr. 8 (august), 12 p.
nr. 9-10 (septembrie -octombrie), 12 p.
nr. 11(noiembrie decembrie), 12 p.
Total: 9 numere, cu 108 p.

IV, 1993, nr. 1-2 (ianuarie-februarie), 12 p.

nr. 3-4 (martie-aprilie), 16. p
nr. 5-6 (mai-iunie), 12 p.
nr. 7-8 (iulie-august) 12 p.
nr.9-10 (septembrie-octombrie), 12 p.
nr. 11-12 (noiembrie-decembrie), 12 p.
Total: 6 numere, cu 76 p.

V, 1994, nr. 1-2 (ianuarie-februarie), 12 p.

nr. 3-4 (martie-aprilie), 12. p
nr. 5-6 (mai-iunie), 12 p.
nr. 7-8 (iulie-august) 12 p.

nr.9-10 (septembrie-octombrie), 12 p.
nr. 11-12 (noiembrie-decembrie), 12 p.
Total: 6 numere, cu 76 p.

VI, 1995, nr. 1-2 (ianuarie-februarie), 12 p.
nr. 3-4 (martie-aprilie), 16. p
nr. 5-6 (mai-iunie), 12 p.
nr. 7-8 (iulie-august) 12 p.
nr.9 (septembrie-octombrie), 12 p.
nr. 11-12 (noiembrie-decembrie), 12 p.
Total: 6 numere, cu 76 p.

VII, 1996, nr. 1-2 (ianuarie-februarie), 12 p.
nr. 3-4 (martie-aprilie), 16. p
nr. 5-6 (mai-iunie), 12 p.
nr. 7-8 (iulie-august) 12 p.
nr.9 (septembrie-octombrie), 12 p.
nr. 11-12 (noiembrie-decembrie), 12 p.
Total: 6 numere, cu 72 p.

VIII, 1997, nr. 1-3 (ianuarie-martie), 8 p.
nr. 4-6 (aprilie-iunie), 8. p
nr. 7-9 (iulie-septembrie), 8 p.
nr. 10-12 (iulie-august) 8 p.
Total: 4 numere, cu 32 p.

IX, 1998, nr. 1-2 (ianuarie-februarie), 8 p.
nr. 3-4 (martie-aprilie), 8 p.
nr. 5-6 (mai-iunie), 8 p.
nr. 7-8 (iulie-august) 8 p.
nr.9-10 (septembrie-octombrie), 8 p.
nr. 11-12 (noiembrie-decembrie), 8 p.
Total: 6 numere, cu 48 p.

IV, 1999, nr. 1-2 (ianuarie-februarie), 8 p.
nr. 3-4 (martie-aprilie), 8 p.
nr. 5-6 (mai-iunie), 8 p.
nr. 7-9 (iulie-septembrie) 8 p.
nr. 10-12 (octombrie-decembrie), 8 p.
Total: 5 numere, cu 40 p.

IV, 2000, nr. 1-3 (ianuarie-martie), 8 p.

Așadar, în perioada 1990 (luna aprilie) – 2000 (lunile ianuarie-martie) au apărut 58 de numere din revista „*Cele trei Crișuri*”, cu 788 pagini (în formatul de 14/50 cm).

După această dată, conducerea redacției a fost preluată de prof. univ.dr. Antonio Faur (ca *director*) și revista a fost editată în condiții tipografice mult mai bune. Totodată, s-a trecut la formatul de carte, pentru a fi mai ușor de conservat în biblioteci. De atunci (mai exact, de la numărul 4-6/2000), a apărut cea de-a *treia serie* a revistei *Cele trei Crișuri*.

Credem că toate datele referitoare la cea de-a doua serie a revistei *Cele trei Crișuri* sunt utile cercetătorilor și cititorilor dornici să cunoască conținutul acesteia.

EVENIMENTE

Un important eveniment științific:

**ANIVERSAREA UNUI SFERT DE VEAC DE LA REÎNFIINȚAREA
CENTRULUI DE STUDII TRANSILVANE AL ACADEMIEI
ROMÂNE – FILIALA CLUJ**

Antonio FAUR

La începutul lunii noiembrie am avut bucuria și onoarea de a participa la aniversarea unei prestigioase instituții de cercetare științifică din centrul universitar clujean. Așa cum se cuvine într-un asemenea moment, când se împlinesc cifre rotunde, se organizează momente de bilanț, în special pentru a marca, odată cu trecerea timpului, fapte și realizări profesionale, pentru a readuce în atenția publicului larg contribuția unor instituții sau oameni la dezvoltarea unui domeniu al cunoașterii.

Este vorba de aniversarea a 25 de ani de la reînființarea prestigiosului Centru de Studii Transilvane al Academiei Române – Filiala Cluj.

Sesiunea aniversară a avut loc pe 2 noiembrie 2016, ora 11, în Aula Magna, sub egida Academiei Române, a Centrului de Studii Transilvane și a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca.

În cadrul acesteia au fost rostite câteva alocuțiuni de către academicianul Ioan-Aurel POP, rectorul UBB și directorul Centrului de Studii Transilvane, acad. Ionel HAIDUC, acad. Emil BURZO, președintele Filialei Cluj a Academiei Române și prof. univ.dr. Liviu MAIOR, fost director al acestui centru. Ele au fost urmate de două conferințe științifice susținute de către acad. Ioan Aurel POP: *Transilvania în secolul al XIV-lea în contextul politicii dinastiei de Anjou* și de către prof. universitar Liviu MAIOR, *Mitul bate istoria: 100 de ani de la moartea lui Franz Joseph*. Moderatorul manifestării a fost prof. univ. dr. Ioan BOLOVAN, prorector al Universității „Babeș-Bolyai”. Organizatorii ne-au oferit, pe lângă un stand de carte, care prezenta realizările editoriale ale Centrului după 1991, și un apreciat moment muzical, susținut de Cvartetul Quartz.

Considerăm necesare câteva precizări referitoare la istoria acestui Centru de cercetare al Academiei Române, for care, la rândul său, aniversează anul acesta 150 de ani de când se află „în slujba națiunii române”, căreia i-a făcut și-i face în continuare mari servicii.

Despre istoria „zbuciumată” a centrului s-a pronunțat, pe scurt, în alocuțiunea sa, directorul acestuia, acad. Ioan Aurel-POP.

Originile centrului își au punctul de plecare în dorința unor istorici transilvăneni de a „scoate în lume specificul acestui loc”, printr-o publicație într-o limbă de circulație internațională. Astfel, în anul 1934, un grup de specialiști, condus de istoricul și profesorul univ. Silviu Dragomir a fondat *Revue de la Transylvanie*, care apărea, pe atunci, în limba franceză, limba diplomației și culturii mondiale. Despre studiile publicate în această perioadă de început, acad. I.A. Pop a afirmat că „sunt valabile până astăzi”, fiind scrise de „profesioniști”, cum, am adăuga noi, puțini mai sunt astăzi.

Vicisitudinile războiului mondial au dus la refugiul la Sibiu a Universității clujene, pentru patru ani. În plin război, în anul 1942, a luat ființă instituțional, cu alte cuvinte se naștea, în cadrul Universității „Regele Ferdinand I”, *Centrul de Studii și Cercetări privitoare la Transilvania*.

Au urmat șase ani de activitate intensă, concretizată în mai multe lucrări publicate în serii de o valoare excepțională. Dar, poate, una dintre contribuțiile sale cele mai importante a avut loc în anul 1944, când, fiind deja transferat la Cluj, sub conducerea istoricului Silviu Dragomir, cercetătorii centrului au avut o contribuție majoră la întocmirea documentației delegației României la Conferința de Pace de la Paris (1946), cu scopul justificării drepturilor istorice ale poporului român asupra Transilvaniei.

La patru ani după acest moment, în 1948, Centrul a fost desființat de autoritățile comuniste aflate la conducerea țării, prin includerea cercetătorilor săi în alte instituții de cercetare clujene. A fost prima lovitură pe care au primit-o întemeietorii centrului, care au constituit o grupare istoriografică de relief național, prin valoroasele lor contribuții la cunoșterea istoriei și civilizației transilvane, în dimensiunile sale perene și reprezentative.

A rămas, însă, ideea, care a fost dusă mai departe de cei care colaboraseră la Centru, prin publicații în reviste. Acad. Ioan-Aurel Pop i-a amintit, în discursul său, pe David Prodan, Ștefan Pascu și Tudor Drăganu, precum și alți profesori de la Universitate. A remarcat, de asemenea, eforturile lor, datorită cărora Centrul s-a reînființat în anul 1991, revista schimbându-și titlul în *Transylvanian Review*, dar păstrând ca subtitlu *Revue de la Transylvanie* și continuând să publice articole și studii în mai multe limbi de circulație europene (engleză, germană, franceză, italiană, ș.a.).

A urmat și un moment de cumpănă (în anul 2000), când Fundația Culturală Română, condusă de scriitorul Augustin Buzura, și-a schimbat numele în Institutul Cultural Român. Președintele Traian Băsescu l-a înlăturat, într-o manieră brutală și primitivă, pe acad. Augustin Buzura de la conducerea Institutului, pe care a încredințat-o unui lăudător al său. Acesta, neînțelegând nimic din dezideratele științifice și culturale ale Transilvaniei, n-a fost de acord cu continuarea funcționării Centrului transilvan.

Au fost, totuși, oameni înțelepți – ca, de pildă, acad. Ionel Haiduc (președintele Academiei Române) –, care a acceptat ca tânăra instituție să facă parte

din Academia Română. În acest fel a fost salvat un Centru științific, care s-a dovedit, din anul 2007 și până astăzi, una din cele mai productive instituții cultural-științifice românești. Ea a înregistrat progrese remarcabile sub conducerea iscusită a acad. prof. univ.dr. Ioan-Aurel Pop, care a dovedit calități excepționale de manager și mentor pentru mulți tineri cercetători.

Revista *Transylvanian Review* a fost și este una de referință pentru cercetarea istorică românească privind Transilvania și nu numai. Ea a apărut, în anul 1991, într-un format și o grafică modernă (tip carte) și a avut, fără îndoială, un rol major în internaționalizarea cercetării românești, făcând cunoscute rezultate ale cercetării, în special din domeniile umanist. O dovadă în acest sens este indexarea în baza de date ISI Thomson Reuters din anul 2008, reușind astfel un salt calitativ pe care nici o altă revistă de istorie din România nu l-a realizat încă. Este o performanță excepțională, care merită a fi subliniată, cu atât mai mult cu cât numeroși universitari și cercetători au beneficiat de spațiul tipografic al revistei, pentru a-și face cunoscute, în plan internațional, rezultatele cele mai importante ale muncii lor.

Între obiectivele asumate ale Centrului se află și publicarea de cărți de istorie, artă și organizarea de conferințe și simpozioane naționale și internaționale, precum și de școli de vară.

Așadar, eforturile Centrului se axează pe aceste trei obiective majore declarate: editarea revistei, tipărirea de cărți (multe în limbi de circulație internațională) și organizarea de conferințe. Toate acestea au făcut din Centrul de Studii Transilvane o instituție esențială pentru afirmarea cercetării în domeniile istoriei, culturii și civilizației Transilvaniei.

ACADEMIA ROMÂNĂ
 Centrul de Studii Transilvane

UNIVERSITATEA BABEŞ-BOLYAI
 BABEŞ-BOLYAI TRÓPONYA-EKEMEN
 BABEŞ-BOLYAI UNIVERSITY
 TRADITION ET EXCELLENCE

150
 de ani
 in serviciul
 Sufletului Românesc

Sesiune aniversară

25

de ani de la reînființarea

Centrului de Studii Transilvane

Alocuțiuni:

Acad. prof. **IOAN-AUREL POP**
 Rectorul Universității „Babeş-Bolyai”
 Directorul Centrului de Studii Transilvane
 Prof. univ. dr. **LIVIU MAIOR**

Acad. prof. **IONEL HAIDUC**

Acad. prof. **EMIL BURZO**
 Președintele Filialei Cluj a Academiei Române

Conferințe științifice:

Acad. prof. **IOAN-AUREL POP**
Transilvania în secolul al XIV-lea în contextul politicii dinastiei de Anjou

Prof. univ. dr. **LIVIU MAIOR**
Mitul bate istoria: 100 de ani de la moartea lui Franz Joseph

Moderator:
 Prof. univ. dr. **IOAN BOLOVAN**

Moment muzical susținut de Cvartetul Quartz

Sesiunea va avea loc **miercuri, 2 noiembrie 2016, ora 11, în Aula Magna a Universității „Babeş-Bolyai”, str. M. Kogălniceanu, nr. 1.**

Acad prof. univ.dr. Ioan-Aurel POP, rectorul Universității „Babeş-Bolyai”, Directorul Centrului de Studii Transilvane, susținând discursul de deschidere a manifestării dedicate aniversării a 25 de ani de la reînființarea Centrului de Studii Transilvane (2 noiembrie 2016, Aula Magna)

ISSN-1221-5716

<https://biblioteca-digitala.ro>